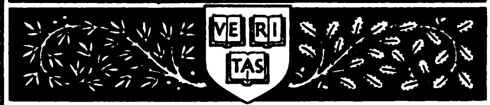

HD WIDENER
HW HTHU D

VE RI
TAS

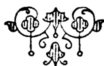
ZABAVNA KNJIŽNICA

MATICE HRVATSKE.

SVEZAK CXXXV—CXXXVI.

LEPUŠIĆ:

SLIKE IZ BOSNE.

U ZAGREBU.

TISAK K. ALBRECHTA.

1891.

SLIKE IZ BOSNE.

NAPISAO

IVAN LEPUŠIĆ.

Nagradila „Matica Hrvatska“ iz zaklade Dušana Kotura za godinu 1890.

U ZAGREBU.

NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.

1891.

SLIKE IZ BOSNE.

Milostiv aga.

Kad pritisne cića zima, kad se stane kidati kamen od kamena, a kora pucati na drveću — onda bijeda caruje. Nije to, ljudi, onako — kadno vi posjedate oko stola, krcata svakojake hrane, a peć se žari. Neka ga onda, neka sjever vije i brije — vama je lijepo. Ali da vas zanese put Bosnom, gdjeno prije nekoliko godina ne bijaše utrtih putovâ, usred zime, kad se nebo razvedri, pod nogama cjelac škripi — ili na mećavi, a zaklona nigdje!

Okusio sam i ja te gorke žuči više puta, no sâm sobom na putu; ali se desila prije nekoliko godina — recite zgoda ili nezgoda, a ja se krenuh tri dana prije Božića na put sa porodicom svojom. Jedna kola — a nas osmero: petero djece, žena, ja i naš kočijaš Sulejman. Put, da te Bog sačuva takova puta! Sada ti se pričinja, da se uspinješ nebu pod oblake, a sada opet gubiš se u dubodolini, malo ravni na visočini, već neprestano uz brdo i niz brdo kojih stotinu kilometara puta — a sve šuma i planina.

Vedro bijaše kano riblje oko — a studen. Ukoričila se zemlja kano kost, šume gole injem poklopljene — a piri — uh! Za malo se nadvuku oblačine i stane snijeg padati — ne u pramenove, već kô krpa. Dvanaest sati putuješ više pješe, nego li na kolima, a nigdje kuće ni kućišta do jedinog hana u planini, što ga zovu: »Deve-

tina-han«, gdje ne nadjosmo mimo mrku kavu niti mrvice hljeba.

Ali čvrsta kost i vrela krv svemu odoli.

Stiže nas noć. Do drugoga hana ne bijaše daleko: kojih sedam sati puta opustjelom i šumovitom okolinom, a selu nigdje ni pomena nema. Kasno u noć stigosmo do hana. Ne pita se tudijer, ima li mjesta, gdje sjesti i leći, već samo da uvučeš glavu pod krov kuće — već onako, kako je — zlata je vrijedno.

Han! To vam je stara, prostrana, ali trošna koliba sama samcata kraj puta. Pred hanom stajahu prazna kola i nekoliko osamarenih konja, o vratu im kucahu zvonca. Tek unidjoh kroz vrata — eno ognjišta, oko njega posjedaše kiridžije. Na ognjištu živo plamti panj i nešto suvaraka. S lijeve imade soba handžijina, a s desne za putnike.

Znao sam, da će mi handžija ostúpiti svoju sobu za dobru platu, ali sam i znao, kakva imade unutra gada i smrada; za to uvedem djecu u onu opću sobu. Soba bijaše prostrana. Do vrata imade u zidu peć za kavu, a naokolo su minderi pokriveni hasurama i velika ležišta providjena lakim jastucima. Na minderima spavahu neki stranci. U nuglu sjeo bolje odjeven muhamedovac, a kraj njega momče od kojih dvanaest godina. Starac taj bijaše bujne, dugačke progrušane brade, smrknuta lica, dugih trepavica; ni na koga ne osvrtaše oka — kano da mrzi na sav svijet, već zamišljen pali čibuk i kašto koju progovori malomu, koji se zgurio do nogû mu na dušeku. Mi zapremismo gotovo jednu cijelu stranu. Dušeke, pokrivače, jastuke i koješta, što imasmo, da nas štiti od studeni, natrpasmo u kut. Kafedžija donese crnu kavu i nešto mlijeka djeci, a meni nije bilo ni do čega, a najmanje do mrke kave. Pazio sam na starca muhamedovca, hoće li

već jednom podignuti oči. Nakon duge stanke ipak me jednom pogleda izpod dugih trepavica, a ja ga rukom po njihovu pozdravim. Starac mi rukom odzdravi i opet obori oči. Pomišljah, taj će biti valjda od onih, koji mrze na Švabu. Unidje handžinica, poče sažaljivati djecu, kako se muče po toj studeni na dalekom putu. Upitam je, ima li štogod za djecu bud tople, bud hladne hrane. No ona se poče na sve moguće izgovarati, da nema ničega, do li one kaplje mlijeka, što je djeci podijelila.

Opazih, da onog starca zovu »agom«; opet mu ponudih riječ punim naslovom, a on u kratko odgovori i opet zašuti kano prije.

— Ozebla ti djeca. Neka legnu, ugrijat će se. — To bijahu jedine riječi, koje bez pitanja progovori.

Prodje dobar sat. Djeca pospaše kano poklana, a mi ih zatrpasmo i pokrismo pokrivačima.

Bilo je valjda pola noći. Sve je spavalo, samo ja budan, ne mogoh ni okom trenuti. U peći se žario trulav panj, kraj peći drijemao i preo bijeli mačak, a blijedo svjetlo slabe luči tek na pola prosijevaše zadimljenu sobu. Množ šturaka iz pukotina peći prekidahu svojom pjesmom glasno hrkanje ljudi i prozeble djece, a niza stijene puzahu lukave stjenice u tolikom broju, kano da su stijene krvlju poštrapane.

Neka paščetina zalaje pred hanom. Pred hanom nasta bruka: netko jeca, netko proklinje, a netko opet zove Boga u pomoć.

Handžija je već izašao na polje. I ja bacim kaput na ledja, pa izadjem, da vidim. Mjesečina je sjala kano bijeli dan. Mećava se utišila. Snijeg se caklio kano staklo, a sve ledeno i kruto. Pred hanom u ljetnoj šumnjači poduprtoj sohama laje golemo pseto, dlaka mu se objesila do tala, kano ovci vuna o Gjurgjevu. Ovdje

ugledam jadno društvo: dva natovarena magarca, na jednom sanduk i kojekakove vreće, a na drugom s jedne strane kolijevka i dijete, a s druge strane koš, a u njemu dvoje djece, sve troje muklo plakalo, kano da im već ponestaje glasa. Na nogama drhtalo još troje djece: jednomu moglo biti devet, drugomu jedanaest, a trećemu osamnaest godina. Svi ogrnuti izderanim haljecima, a kraj njih se zgurio starac; jednom se rukom upro o štap, a drugom se uhvatio ramena snažne i pristale žene, do koje stajaše mlad čovjek — ljudina, razgaljene grudi mu zahvatilo inje kano mahovina, a sa svakog brka visjela mu svijeća leda. Ta ljudina držaše jednom rukom konopac, za koji bi sputano veliko pseto, a drugom oba magarca. Dva oružnika stajahu tik do njih s nataknutim bodovima na puškama. Djeca dreče, uboga mati jeca, starac se Bogu moli, a oružnici psuju, ne možda kivni na ovu jadnu porodicu, već na ljutu zimu i prijeku zapovijed.

Taj mah pomislih: uh, kakove nevolje na tom svijetu ima! Gdje li ste vi, koji večeras tucate šećer, kuhate poslastice i kolače pripravljate u oči badnjice raskoš u toploj sobi? Dodjite u tu pustoš, pak zavirite, šta je ljudska bijeda! Dovedite vašu djecu, da i ona vide, šta je golotinja i uboštvo! Da, vi ste ondje u dobru nezadovoljni, a ovaj starac, — koliko je on proturao zla svoga vijeka, pa se evo — Bogu moli: još on misli, da nije najnesretniji na ovomu svijetu! Mislite, da on ne zna, da je Božić na vratima? Jest, on znade, on pače znade, da se i za njega Krist rodio, ali toga ne će drugi da znadu.

I aga ustane, pogleda na vrata, a kako vidi jadnike, namah se povuče natrag i mahne nezadovoljno glavom. Jedan od oružnika unidje u sobu, uljudno na-

zove »dobro veče«, ogleda se širom i reče: — Još ima tudijer mjesta.

Uvedu ih unutra. Magarce i psa privežu pod šumnjačom. Na pod sjelo petero djece, starac i sin njegov, a snaša pritisne najmladje čedo na grudi, da ga ogrije i okrijepi hranom svoje krvi. Sin starčev okrenu se k peći, griskajući usnice zabode oči u žeru, a starac sustavi pogled na agi.

Aga otisne dva tri dima i opet pogleda starca, pogleda djecu.

— Stani de, sinko Hamide! — reče aga djetetu, pa izvuče ćebe i dušek.

— Ogrnite se, ubogi ljudi! — reče aga.

— Živ bio, dobri aga! — progovori starac i stane prostirati djeci ćebe, a poda se metne dušek.

— De, speci im kave, da se ogriju, — zapovjedi aga kafedžiji.

— Duše mi, aga, malo da ne skapasmo od zime, — reče jedan oružnik.

— Jer se bojaste, da vam ne uteku ova bijedna djeca, — primjeti aga.

— Ne, to nije tako, ago; zapovijed bijaše, zato ih gonjamo.

— Kuda?

— Izvan kotara.

— Šta sakriviše?

— Digô ih spahija, to samo znademo.

— Kako ti ime? — upita aga sina.

— Pavô.

— Za što vas tjeraju?

— Eto, dobri aga, kazat ću ti po istini: laž ne spasava, a istini ne vjeruju. A ti onda reci! — Bijasmo kmetovi u Abid-age. Oboli otac i troje djece, sve osta

na mojim i ženinim rukama, bolesnike njegovati i ono još troje nejačadi paziti. Ne dade aga pluga ni sjemena, a mi izjedosmo sjeme i jarmove volove. Ne preosta nam, već da drugima radimo, a oni nama da nešto uzoru i posiju. A tako zadocnismo na rabotu. Znademo i mi, da je tako uvijek bilo, da se na rabotu mora, ali ne mož' stići — pak pomagaj! Aga nas tuži, da nije dobio trećine, da nijesmo namirili desetine niti dali rabote. Za desetinu prodalo nam dvoje junadi, ostade nam još ono dvoje magaradi — i ono bi otišlo, ali ne htjede nitko kupiti; za rabotu odsjedio sam sa ocem četrdeset dana u zatvoru, a za trećinu digô nas aga u to doba ljute zime. — —

— Za što vas ne pričeka do druge žetve? — upita aga smrknut, kano da mu dade Pavô pljesku po obrazu.

— E, ago, oni rekoše: »vi ste iz Like«. A eto, moj otac živi već pedeset godina u Bosni, i mi svi rodismo se u Bosni. Tako je. Jao nama! —

— Koliko mu davaste trećine?

— Ove godine dva tovara pšenice i dva kukuruza, nešto graha i tikava; a eto, vrijedni aga! Evo moje djece i moga oca, života mi moga! Ako nijesmo davali trećine svake godine do ove puste — stotinu forinti, a namirismo desetinu i rabotu. Na njegovoj njivi živimo sedamnaest godina, a nije nam dao nikada ničega — što bi vrijedilo jednu paru.

— Zar vaš aga?

— Naš aga.

— Nije aga, već je hulja, — poče okosito; — nije svaki aga, koji kmetove ima, već je aga onaj, tko je svojim kmetovima i otac i majka, a oni njemu kano valjana djeca! Ono nije ni čovjek, koji vas ovako gonja

po toj cičoj zimi. Ako ste kmetovi, vi ste i ljudi — a šestero djece ovdje!

— Živ bio, dobri aga! — prozbori starac pun utjehe.

— Gospodo! — progovori aga oružnicima, — mislite li ih dalje tjerati, dok ne skapaju od studeni i bijede?

— Imademo nalog, da ih tjeramo što dalje, a dokle, — toga mi sami ne znamo; mi ih primismo — i drugima ćemo ih izručiti.

— Dalje ih gonjati ne ćete! — poče aga ponešto oštro ispod smrknutih očiju, — vi mene znadete, a ja ne dam, da sirotinja gine! . . . Suljo! — uzove aga slugu, a sluga već stojaše do vrata; ta svi se u hanu prenuše, svaki podigne glavu i motri čudnovat ovaj prizor.

— Suljo, onu arabu pripravi, dok se ova fukara odmori i ogrije, onda ćeš ih odvesti na moja gumna. Tamo imade kuća i drva. Pripremi im hrane — u oči je Božića, a ovo su kršćani!

Na to se okrene aga prama Pavu:

— Vi ćete biti moji kmetovi, dat ću vam plug i volove i sjeme. Prve godine platite samo desetinu i vratite mi sjeme, a druge godine dat ćete mi trećinu. A ti, gospodine kaprale, — reći će žandaru, — kad se vratiš, reci onomu gospodinu, koji vas je odredio, da sam ja — eto ovako načinio, i reci Munib-agi, da mi do nedjelje danâ pripravi onih deset tisuća grošâ, što mi duguje — ili ću mu skinuti jemenije s nogû!

*
*   *

U zoru natovariše na kola djecu, ženu i starca, a Pavo ode pješe za njima, vodeći garova i one živinice.

Hadži-Ostoja.

I.

Hadži-Ostoja još mališem — kano Ostoja, tako govorahu ljudi, vidjevši kakova nestaška. Ostoja bijaše iz Timara u bosanskoj Krajini. Nije mu bilo ni desetak godina, kad je došô u Banjaluku. Prometao se svakojako, promijenio je mnogo trgovaca, no nigdje se ne smiri. Zaman ga ljudi svjetovahu: — A ma Ostoja, lijepe ti mladosti i junačkih mišica, ostani kod jednoga gospodara, postat ćeš čovjekom!

Pa ko ne bi svjetovao onakovo momče! Vita stasa, a napredna uzrasta, domišljat i duhovit; one vatrene crne oči ispod visoka crnomanjasta čela, ozbiljnih licâ, a onaj često neobičan podsmijeh, ako je uhvatio gdje budi zgodu, da se komu naruga. A mogao je, da bude bolje sreće i da je slušao svjet pametnijih ljudi, svojom glavom koristiti i sebi i drugima.

Ostoja se najkasnije besposlen po banjalučkoj čaršiji vucao, da mu ko baci koju paru, da mrvu hljeba kupi. Našao se redovito kod klupa pečenjarskih, gdje umače hljeb u sok, što se iscijedio iz janjeta.

Kad je poodrastao, stade i sam žaliti, što je prvo mladovanje potratio u besposlici.

Nije to bilo lani, već davno. A kako sada, tako i nekad bijaše dernek (vašar) o Duhovima u Banjaluci.

Sunce je pripeklo.

Već nekolike dane donose kiridžije na konjima trgovačke tovare, u velikim kovčezima i sepetima različitih stvari iz Travnika, Lijevna, Foče, i Sarajeva i tija iz Hercegovine. Dopremiše stambulskih i domaćih rukotvorina: šarenih ćilima, od vune, kadife i svile, sudja od bakra, mjedi, zlata i srebra, svakojaka nakita, noževa, pušaka, cigarluka, čibuka, raznobojnih tkanina i čohe, ma svega, što ti srce poželi. Domaći i strani trgovci zapremiše čaršiju. Izmedju pritočice Cirkvine i rijeke Vrbasa zapremilo sav prostor, da se jedva mičeš, a seljačke samarice potiskuju te lijevo i desno i naprijed, dok ne stigneš do sat-kule i Ferhadije-džamije. Onuda izložiše redom svoje stvari kovači, mjedari, srebrnari, zlatari, kožari, sedlari, remenari, krznari, čohari, cipelari, papučari, ćilimari i krojači. A kad stigneš na tržište »govedarnica« zvano, tamo ugledaš posve druge slike. — Na »govedarnici« slegoše se i sabiše mnogobrojni seljaci sa svojim proizvodima. Počevši od grada niz opkop poredjaše po zemlji loše učinjene kože — dlakave za opanke, cijele rpe suhe ovčetine i kozletine, poljske proizvode: grah, razno krupno i sitno žito, brašno; suho voće, maslo, sir, vunu; zatim platno, čarape i navlake od vune, noževe, nožiće s dršcima od kosti, načičkane kositrom i bakrom, svrdlove, zvonca za ovnove i konje, proste prstenove i koješta. Poviš opet namjestiše aščije (kuvari) i kavedžije svoje peći: peku kavu, prodavaju sokove pomiješane s vodom, od limunovâ, malina i ružica; kuvari opet kuvaju čorbu od ovnovine, peku po žaru ćevab, burek-pite, baklavu i halvu. Pekari nanizaše na daskama hljeb, simit, pogače i kovrtanjâ. Mesari sijeku vruću janjetinu i jaretinu. S jedne strane Cirkvine stoje krda bijelih ovaca i šarenih koza, a s druge strane krupna

stoka i konji. Niz Cirkvinu provodaju sluge konje, ate i kobile, a bezi, age, trgovci domaći i strani gode se sve u šestnaest. Telali hoće još da nadviču svu viku, noseći na ramenima i rukama kojekaku starež.

Sa munarâ stadoše mujezini učiti podne.

Na briješku iznad Cirkvine sjedi Ostoja, pa gviri u šarenu smjesu, koja se miče i vere kano mravlje na mravinjaku. Lice i čelo poklopila mu je silna briga, a iz očiju mu proviruje bijeda i glad. Svega se može nagledati, a ma u džepu nema ni probijene pare. Svako je dijete skucalo koji groš, da imade čim dočekati dernek, samo Ostoja mora da žvače krvave zalogaje.

O akšamu tek se Ostoja digne i podje naokolo preko mosta na Cirkvini, e da koga od znanaca sretne i koju paru izmami.

Kad na jednom opazi ukraj mosta crvenu maramu i u njoj nešto zamotano. Digne je i napipa novce. Zatakne hitro u njedra, pa žurnim korakom krene natrag, udari banjalučkim poljem do Vrbasa, gdje ne bijaše ni žive duše.

Upravo se mjesec pomaljaše iznad Starčevice, obasjav svu okolinu.

Ostoja zadje pod brijeg Vrbasa, ogleda se i lijevo i desno, da ga ko ne gleda, izvadi iz njedara rubac i odvije. Ali nuto čuda i nenadane sreće! Iz kese saspe žute dukate — stotinu na broj — i pismo.

— Tako valja, bijedni Ostoja, sada si i ti mali aga! — reče sam sebi. Izdube pod kamenom rupu, dva dukata metne u džep, a ostale i pismo opet zavije i stavi u rupu, kamenom začepi, pijeskom naspe, kano da nije ništa ni bilo. Ni malo se nije smeo, a prvi put je sada krenuo krivim putem.

Ode Ostoja u čaršiju. Put ga je vodio do najbolje aščinice, da večera, ruča i večera zajedno.

Ostoja sjedne i stane večerati, a pred aščinicom telal vikne:

— Čujte, počujte! Momak Ostoja kod Ibriš-age izgubio je danas crvenu maramu, a u njoj sto dukata i knjigu; ko nadje, neka donese u belediju!

Ostoja požuri. Plati večeru i podje pokrajnim ulicama. Navrati se u neku mehanu, popije nešto rakije, kupi duhana, pa krene do Vrbasa, gdje je zakopô novce.

Ostoja sjedne po dnu brijega pokraj svoje zlatne rupice i stane griješno misliti i smišljati, kako će prevariti Ibriš-aginog Ostoju, koji mu bijaše vrsnik i po mlijeku rod.

— Ej, braco Ostoja! Pravo si se meni pohvalio, da devet godina služiš Ibriš-agu i da će ti do koji dan isplatiti zaradu sto dukatâ, da ti dade preporučno pismo na svoga jaranika nekog Rista terziju i trgovca, u koga imade jedinica Ljeposava, kod Sarajeva. Ha! . . . . stotina dukata — pa još Ljeposava, pa neka, pristala djevojka . . .

Potisnu fes u potiljak, makne kamen, pa izvuče novce i pismo. Noćnik duhaše, a mjesec odskočiv na pučinu, izvirivaše u gomili oblačaka, koje vjetar potiskivaše, hoće i on da tajom vidi, šta je Ostoja izvuko iz rupe i za pas zatako i sakrio.

Ostoja klisi. Zlo ga smelo, a put je namjerio preko Jajca na Sarajevo, gdje nikada jošter njegovih stopa ne bijaše.

II.

Ostoja provali bez ikakovih neprilika put do Sarajeva. U veče stiže u Sarajevo i pade na konak u neki han u predgradju, gdje običajno noćuju ljudi soja fukarskoga. U razgovoru poče ispitivati, gdje je Ristova magaza i terzi-kula. A ljudi mu kazivahu, da ukraj puta,

kako se ide u Blažuj, imade starolik han, a pokraj njega malena magaza od novih dasaka sazdana, a to je radnja Ristova. Risto se promeće samo u magazi, ono nešto espapa hrani njega i svu kuću, a terziluk napustio je već davno.

A kad bude u jutru, Ostoja urani, pa ode da se prošeće Sarajevom. Čudom se stane čuditi, kakih dućana imade, kake ljepote! A kad dodje na Baš-čaršiju, pričini mu se da je dernek — toliko tamo svijeta! Već i sunce odskočilo s koplja. Mislio on, da je vrijeme već i Rista naći, kupi sira i hljeba i tako lomeći somun i zalažući sira, sve pitaše neznane ljude, kuda se ide k Ristu, koji no je bio terzija, a sada se promeće trgovinom? Neki zažme ramenima, kano da ne mari ili da ne zna, a neki će ga uljudno uputiti: — ovuda ravno, onda lijevo najširom ulicom, opet lijevo preko mosta — i onda ravno — i sve dalje, gdje više kućâ nema, a ondje na osami ukraj puta imade han na dva boja i pokraj hana nova magaza Ristova.

Već se Ostoja prikuči hanu, zagleda se i opet upita neku ženu, gdje je Ristova magaza.

— Eno ondje, ona nova magaza, gdje kraj vrata avlinskih stoji djevojka!

Pred kućom stajaše Ljeposava.

— Pomoz' Bog, djevojko! Gdje je ovdje Ristova magaza?

— Bog pomogô! Ovdje, dragi — taman ova magaza!

Ljeposava hitro zamakne i prevuče zasovnicu na vratima.

Ostoja uzdahne: — Pa mi kaže: ovdje, dragi .... Eh, daj Bože, da ti bio dragi, a ti meni na svomu odžaku vjerna ljuba!

Risto je sjedio u magazi, dimeći iz čibuka. Gledni de ga, pak ćeš rijeti: taj je mnogo pogazio mraza i pokosio trnja za svoga vijeka. Sredovječan, prsat muž, debelih brkova, brade obrijane, a kose ostrižene na pola, koja mu se već progrušala, nemilih šarenih očiju, a ma inače blag, miran, prijazan i ugodan.

Ostoja stupi u magazu i nazove Ristu Boga:

— Pomoz' Bog, gazda Risto! —

— Bog pomogô, neznani junače! —

— Neznani kano i znani; produži Ostoja, evo ti knjige od Ibriš-age iz Banjaluke! — to reče i pruži mu pismo. — A ja sam glavom Ostoja, Ibriš-agin momak. Služio sam devet godina kod njega vjerno i pošteno, pa mi najposlije isplati i pošteno ajluk, pa mi reče, da podjem k tebi, jer si mu jaranik i znanac.

— Dobro nam došao, dobri Ostoja! — reče veselo Risto i ponudi mu da sjedne.

— Bolje vas našao! Ibriš-aga šalje ti svoj selam.

— Ej, moj Ostoja! Znademo se mi već mnogo godina. Uvijek mi kazivaše, da će mi biti zahvalan, a ima i za što, a znat ćeš i to poslije. Prije dvije godine kazivao mi je, da imade već mnogo godinâ valjanog momka po imenu Ostoju . . .. pa ko bi rekô, da si ti taj!

Risto govoraše i proučavaše pismo.

— Baš mu lijepa hvala! Turčin je, a ma pošten Turčin i vjeran prijatelj, Bog ga pomogô i poživio na mnogaja!

U to unidju Ristova žena Staka i jedinica Ljeposava. Staka bijaše jadna, boleština je pritiskivaše, žutica joj lica potkožila i zalila oči, a ono malo milja i veselja, što odavaše, bijaše tek prisiljena prijaznost. Ljeposava stade do nje kano angjeo kraj samrtnika: u napunu, rumena i bijela — kano pupoljak u ruže, koga stane blagi dašak

proljeća razvijati. Debele dvije mrke pletenice pustila je niza ledja po vitome struku, a čelo glave prikrila fesićem, na rukama joj belenzuke od srme, a oko pasa lijepo i gizdavo izradjene pafte, a pod grlcem joj se sjaje struka žutih dukata, na usnama milje, a u očima omilje.

— Eto nam gosta! progovori Risto. Došô nam Ibriš-agin Ostoja iz Banjaluke. Donio je i pismo od jaranika, pa mi piše, da primim vrijednog Ostoju u kuću, a da možemo posao povećati, poklanja mi onih tri hiljade grošâ, što mu dugujem.

Staka veselo pozdravi Ostoju, a Ljeposavi sjevnu na očima i usnama smiješak zadovoljstva i nenadane sreće.

— Da vam pripovijedam skoru moju nesreću.

— A šta? — upita plaho Staka.

— Na dernek, idući čaršijom, izgubio sam u marami zamotano stotinu dukatâ i ovo pismo, što ti sada predah — —

— Ljuta rano, a nadje li ih? Mislim, da nadje, kad je knjiga ovdje — prekine Staka.

— Našao sam. A ma mišljah, nikada više! —

— A gdje i kako? — upita Risto.

— Mislio sam, da izgubih cijeli svijet. Pa kako ne bih? To mi bijaše moj ajluk, moja devet-godišnja plata. Dan prije isplatio mi je aga sto dukata i reče: Ajde Ostoja, obidji Sarajlije, koje dopremiše espap, i nadji vrijedna suputnika, s kojim ćeš putovati do Rista. Ja odoh pa izgubih sve. Zaman telali telališe od uranka do mraka, zaman sam i sam tražio. Ali kad ja sjutradan preko mosta na Cirkvini, — a ono taman pod brijegom leži moja marama. Kako pade u zaklon, niti je tko vidje niti dirnu.

— Oh Bože! zaupi Staka. — Mogao si kukati do smrti, da ne bude božje pomoći. —

— Ja ostah još dva dana kod age u poslu, kô na dernek pune ruke posla; a treći dan nadjoh druga, s kojim putovah i sretno stigoh i nadjoh vas sve žive i zdrave neznane do jako — ali mi mile, kano da me rodiste.

— Ajde, Stako i ti Ljeposavo! Odvedite Ostoju u kuću, da se odmori i nešto založi.

Staka i Ljeposava odvedu ga u kuću, posjednu ga na meke dušeke, stave preda nj sofru i ponude ga slatkijem i kavom, dok zgotove nešto tople hrane.

*
*   *

Za dva dana poslije Ostoje vraćahu se Sarajlije sa preostalim espapom kući. Neki Ali-aga Brehulja navrati se k Ristu kano njegov dobar poznanik.

Prije, nego aga nazva Ristu Boga, a on će, pružajući mu desnicu:

— Dobro nam došao! Kako Ali-aga? Kako si pazario? Kako živu ljudi u onoj Krajini? —

— Bolje te našao! Sve jest mirno i zdravo. Tvoj jaranik Ibriš-aga šalje ti selam. Taman si stekô u Turčina dobra prijatelja, a bilo je i rašta — —

— E, nemoj spominjati, ta sevap je u pogibli priskočiti čovjeku u pomoć, pa ma i glave stajalo.

— Neka, neka, lijepo jest tako, moj Risto! A čuj, šta ti poručuje aga! Kaže, da ne će biti od onog posla ništa, šta ste ugovarali negdje prije dvije godine.

— A šta? Kazuj! —

— Onaj momak Ostoja, što je kod njega već punih devet godinâ i kako ugovoriste, da bi k tebi došao, pomagô ti vješt i valjan u poslu, ne će, moj Risto, doći. Jadnik nesretan je — vrlo nesretan. Ibriš-aga isplatio mu stotinu dukata ajluka i opremao ga do tebe; jer znade, da u tebe imade jedinica . . . . . . , a on negdje

*

izgubi novce. Zaman telalio tri dana po čaršiji, zaman i on sam tražio i pitao, ali nigdje novacâ.

Kad Risto sasluša agu, a on će njemu pun veselja:

— Sve je to meni poznato. A ma tebi pripovijedaše Ibriš-aga prije, nego je Ostoja našao dukate.

— Kako prije? Još ti kaže, da tvoja Ljeposava ne čeka na Ostoju, već ako se prigodi koja sreća, a ti djevojku opremi.

— Ta evo nam Ostoje već ovdje! —

— Zar doista? — upita Ali-aga.

— Ta eno ga, gdje dolazi! —

Ostoja unidje u magazu, ni ne znajući, o čemu aga pripovijeda.

— Na moju dušu! progovori aga. —

— Sretno, Ostoja! Pak ti nadje dukate? —

— Nadjoh i namah krenuh na put, a vas, Sarajlije, pretekoh. —

Domišljat Ostoja namah se snašao, premda mu neka sumnja sjeknula dušom.

— Taman si sretan, da nitko ne naidje na njih u onolikom kalabaluku, — doda aga.

— Dobri aga! Ne zaboravlja Bog onih, koji na pošten način zaradjuju svoj hljebac, pohvali se Ostoja.

Risto počasti Ali-agu kavom i lijepo se rastadoše.

III.

Dan po dan približiše se opet Duhovi. Već nekoliko dana čitave karavane konjâ nose trgovački espap u Banjaluku na vašar. Svjema je proći pokraj Ristove magaze.

Risto opaziv Ali-agu Brehulju na cesti, progovori mu:

— Dobri aga! Moj selam ponesi Ibriš-agi i reci mu, da mu hiljada puta hvala, što mi posla Ostoju, jer nadjoh vrijedna zeta.

— Hoću, hoću. To vidi i znade cijelo Sarajevo — odgovori aga i rukujući rastane se sa Ristom.

Ali-agi bijaše milo, da može ponijeti ugodne glase Ibriš-agi.

Kako prispije Ali-aga u Banjaluku i smjesti svoju trgovinu u magazi poznatoga trgovca, gdje će već dan dva prije derneka izložiti espap, da pazari u ime božje, krene odmah do Ibriš age.

Ibriš-agu zateče u poslu. Puna magaza mušterijâ; na jednoj strani mjeri aga na aršin latak, a na drugoj momak bijeli bez.

Kako stupi Ali-aga u nutra, zape mu oko o momka, jer bijaše nalik Ostoji kano jaje jajetu — samo mu se činjaše ovaj ponešto niži.

Ali-aga se prijateljski pozdravi sa Ibriš-agom i pričeka, dok je aga poslužio neke svoje mušterije, a sve mu se činjaše, da gleda Ostoju Ristova; no kako se činjaše nevješt i ne htjede da progovori, mislio je opet aga: nalik je Ostoji, ali Ristov Ostoja nije.

— Kako u Sarajevu? — upita Ibriš-aga.

— Dobro je. Tvoj jaranik Risto lijepo te pozdravlja i stotinu puta ti hvali, šta je steko vrijedna zeta u Ostoji.

Ibriš-aga razvali oči, pogleda Sarajliju, pa pogleda Ostoju.

— Taj se ruga, reče Ostoja tihano.

— A znadeš li ti, aga, Ristova zeta? — upita Ibriš aga.

— Ta znadem Ostoju. Malo imade danâ, da ga ne bih gdje to sreo.

— A šta ti to govoriš? — upita aga opet začudjeno.

— Pa tako je, turske mi vjere! —

— Ma nemoj, Ali-aga! Ta ovo je moj Ostoja, koji no izgubi svoj ajluk od stotinu dukata.

— Nalik mu je, — dina mi i imana! Da nalik — poče aga promatrajući momka.

Ostoji se nabra koža na čelu.

— Kleo bih se, aga, da je sve onako, kako ja mislim.

— Kako? — upita Ibriš-aga.

— De mi kaži, Ali-aga, odakle je onaj Ristov zet i kako mu je ime? — upita Ostoja agu.

— On je, čini mi se iz Krajine, ime mu je Ostoja i služio je — evo — u age devet godina.

— Čujder, aga! poče Ostoja svomu agi govoriti. To će biti ona protuha, onaj Ostoja iz Timara. Rodjaci smo po mlijeku, a nalik mi je. Nikomu ne kazivah, kamo ću poći, van njemu. On je valjada našô dukate i pismo: on je načinio varku. A imade već godina dana, što ga nitko živ ne vidje u ovim krajevima.

— Moglo bi biti, — odgovori Ibriš-aga.

— A ja ću sjutra rano na put, pa kud puklo da puklo! Nije šale mojih stotina dukata — moj devet-godišnji ajluk!

— Nemoj nagliti, Ostoja! Dok dernek prodje, a ti se spremaj, kad si već odlučio. Ako je tako, kako Ali-aga kazuje, budi uvjeren, da ćeš naći i Ostoju i dukate.

— Tako je, Ibriš-aga! — reče Ali-aga i izadje na polje, a činjaše mu se, kano da imade sa vilenjacima posla. Pa kako ne bi? Kod age je ostavio Ostoju, a u Sarajevu kod Rista ga nadje; opet ga kod Rista ostavio, a kod age ga zateče. Dva su, a čini mu se sve, da je jedan; i opet misli: je su li to ćoravi poslovi — da li me opčiniše?

IV.

Ostoja u kući Ristovoj hitro predobi sva srca. Marljiv kano pčela, radin kano mrav, a pametan i mudar

kano vidra svakim danom stjecao je više novaca, a mimo to pratila ga svagdje »trgovačka sreća.« Ono dukatâ uloži u trgovinu, pribavi espapa, kakva nije zatekô u magazi, a Risto mogaše sada poći i na više nedjeljâ u Posavlje, gdje se u ono doba u velike suha šljiva prometala i mogao kano grošičar mnogo zaraditi.

Istom prodjoše tri mjeseca, a Ostoja se vjenča sa Ljeposavom.

Sarajlije ga vrlo štovahu; svjema bijaše poznato, da je Ostoja valjan i pošten, jer je u jednoga gospodara služio devet godina danâ.

Ostoja bijaše često puta vrlo zamišljen i volio je samoći, da razmišlja, kako bi se uklonio osveti. Uvijek mu bijaše na pameti: šta bi se moglo dogoditi, da djelo dodje na vidjelo i da Ostoja za njega sazna. A nije jadan znao, da je Risto poslao pozdrav Ibriš-agi.

Veliki dernek u Banjaluci minu. Sarajlije stadoše se vraćati kući, a medju njima i Ali-aga Brehulja, noseći u duši svojoj tajnovitu, nerazrješivu zagonetku.

Kad stiže do Ristove magaze, navrati se u nju.

Ostoja je sjedio u magazi sam samcat, vrlo zamišljen; već nekolike dane mučila ga neka slut i bojazan.

— Dobar dan, gazda Ostoja! —

— Bog dao! Dobro došao! —

— Bolje te našao! A ma u zô čas i naopako po tebe, ako je istina, šta mi kazivaše Ostoja . . . .

— Šta? Kazuj! — reče Ostoja nešto odvažno, a ma ipak problijedi.

— Risto mi kaza, kada polazih u Banjaluku, da se navratim k Ibriš-agi, da mu odnesem pozdrav i po stotinu puta hvalu, šta je u tebi stekô vrijedna zeta. A Ibriš-aga stane se snebivati. Kaže mi, da to nije istina i pokaza mi svoga momka Ostoju, koji no je izgubio du-

kate. Vjere mi! Nalik je tebi — kano da vas je jedna mati rodila. —

— Ali-aga, ti se šališ . . . .

— Ne šalim se, dina mi! Već ti kazujem, što sam čuo. A Ibriš-agin momak planu i htjede namah da se sprema na put. Za koji dan svanut će ovdje.

— Ne vjeruj, aga, to je varka! Onaj momak jest moj rodjeni brat, a ma ne može se zvati Ostoja, jer sam ja Ostoja, već si predjenu ime. Znajder, aga, mi se nikada ne pazismo, a Ibriš-aga govori zato sada protiv mene, jer sam ga ostavio, — a on je mislio, da moram ostati kod njega do sudnjega dana . . . . ali jok!

— Ne znam, reče aga, pa izadje ljut i promumlja na putu: Ja niti ću kada više k tebi ni Ibriš-agi, vi ste djavoli Vlasi, a aga jest Turčin, ali se i on beli podjavolio! —

V.

Ostoja se nalazi na raskršću. Dobro se zakućio, valjanu ženu stekô, a isto tako punca i punicu; ali šta će sada, ako onaj dodje! Smišlja dan i noć, a dan po dan prolazi. Napokon odluči: — Dobro, imade pravo, da traži svojih stotinu dukatâ. Dat ću mu ih, a ma ako li htjedne lijepo, a ne silom. A nebesa mi mojih, ako li će do kadije — onda će suditi ove dvije!

To reče, pa pod dasku stavi dvije male oštro nabijene kubure.

Prodje nedjelja danâ, a Ostoje nikada iz Banjaluke.

Osmi dan sjedio je Ostoja opet sam u magazi. Ali kada na jednom ugleda na vratima Ostoju i zaptiju nekog Turkušu.

— Šta ti ovdje? — upita smrknuto Ristov Ostoja.

— Koga tražih, onoga i nadjoh.

— Zar mene tražiš?

— Već te nadjoh i nadjoh stotinu dukatâ.

— Šta ti dugujem, pripravan sam da ti platim, a ma mirno i bez zaptije i kadije. Ako li ćeš tako, a ti unidji, jer te primam ne kano gosta, već kao brata svoga! —

— Zar mene kô brata . . . . ti? Ta koga je vučica dojila, ne bi toga učinio, šta si učinio ti! . . . .

— Ja sam gospodar, a ti si još momak kod age.

— Moji dukati učiniše te gazdom.

— Vratit ću ti, a ma s mirom, Ostoja!

— Ostoja, ti si gospodar, ali ti je poći s nama pred kadiju, opomene ga zaptija.

— Onda, kad bude mene volja, a ni ti, ni Ostoja da mi ne prekoračiste ovog praga! — zaprijeti.

— Jok, već sada! opet će zaptija.

— A znadeš li ti, ko sam i otklen sam? Da mi je majka Krajina, a dojilja Kozara! Nijesam se prije bojao takih balija, pa vala ni sada — vrane te ptice kljuvale! — lane Ostaja i smrče se.

Zaptija htjede da navali, a Ostoja podiže dasku, maši se male:

— Zar tako? grmne i uhvati zaptiju po pasu. Pandur podje korak dva natrag i svali se na uznak pred magazom. Ibriš-agin Ostoja trže iza pasa nož, ali kasno; jer ga Ristov Ostoja shvati iz druge po srijedi prsiju i nož mu zatakne u pleće.

Ostoja Ristov pokupi puške, potrči u kuću, ogrli i izljubi Ljeposavu.

— Ljeposavo, moje milo spominjanje! Do večeri šuti, a onda kazuj svakomu, da se odmetnuh u hajduke.

To reče i nestade ga.

U magazi povalio se mrtav Ostoja, a pred vratima zaptija. A nitko ne znadijaše, šta se dogodilo i ko je ubilac, doklen se ne dosjeti jadu u čaršiji Ali-aga i kadija. Poslije podne stadoše zaptije trčati na sve strane u potjeru za ubilcem Ostojom, koji no već zamaknu za visoki Trebević. Kad upitaše Ljeposavu za Ostoju, ona im reče, da ne zna, rašta se pobiše, već jedino reče Ostoja, da se odmeće u hajduke, i nestade ga.

Risto morade platiti krvninu: hiljadu groša za zaptiju, jer bijaše Turčin; i hiljadu i jedan groš za Ostoju.

VI.

Odmetnuv se Ostoja u hajduke, nadje se jedanak u Podrinju, gdje no je u ono doba prestalo na neko vrijeme hajdukovanje hrišćanâ. Kano što u bosanskoj Krajini prizivahu Turke pod krivu krušku »dinjaču«, da se bore za din protiv kršćanluka, a poslije dugo protiv carskih ljudi, tako u Podrinju pozivahu junake, da se kupe pod barjak, nudjahu im duge puške krdžalijke, da se dadu preko Drine u čete krdžalijske.

U ono doba vojevahu Srbi sa turskim dahijama. Protiv Srba vodio je golemu vojsku čuveni starješina Gušanac-Alija, u kojoj ne bijahu samo Turci, već i hrišćani, a udarahu smjelo i odvažno tija na Biograd.

Način krdžalijskog vojevanja bijaše sramotan, jer su čitava sela i gradove ucjenjivali. Goleme ucjene morahu plaćati, da izbjegnu požaru i razoru. Krdžalije vojevahu na konjima i pješke; jedan odjel ostaviše uvijek u zasjedi a drugi odjel udario bi na grad ili selo, gdje su pohvatali glavne ljude prvake, ne puštajući ih dotle na slobodu, dok njihovu stanovitu ucjenu ne uplatiše. Ako ne mogahu pohvatati prvakâ, onda stanovnicima prijetiše, da će im domove razoriti i spaliti. Krdžalije vodili su sa

sobom robinje, kršćanke i hrišćanke, koje se u brzo raspojasaše, podavši se razbludnu životu. Robinje ostaše sa hajducima u zasjedi i tamo dočekivahu poslije boja svoje gospodare, i zabavljahu ih igrajući i pjevajući; a kad bi hajduci pješke vojevali, onda im one konje čuvahu.

Krdžalije bijahu odjeveni haljinama od svile i kadife, a opšivene zlatnim i srebrnim gajtanima, na prsima nošahu velike toke od srebra, za pasom nošahu gizdavo oružje, a na glavi kape kićenke sa čelenkama. Svaki nošaše dugačku pušku krdžalijku. Prvi krdžalije ili turski hajduci pojaviše se pod konac osamnaestoga stoljeća u Urunmeliji i godine 1796. pobiše sa Pasmandžijom carsku vojsku, a poslije vojevahu u manjim četicama, najmivši se kod paša turskih i vojevahu protiv drugoga paše i starješine dotlen, dok ih ovaj dobro plaćao; ako ne biše zadovoljni, odoše namah na protivnu stranu.

U krdžalije dadoše se ne samo muhamedovci, već i hrišćani, koji izmakoše sudu, ponajviše odmetnici iz Bosne. No jedni i drugi napustiše zakon.

Pod barjak Alije Gušanca, koji no dignu silnu četu krdžalijâ protiv Srba, pošav na Biograd, došulja se i Ostoja.

Ostoja, hajdukujući već jedanaest godinâ, bijaše uvijek bojne sreće, a dvanaestu probavi medju krdžalijama, kojima stane poslije moskovskih i srpskih bojeva zvijezda tamnjeti; sila ih poginu, a godine 1813. raspadoše se u rasulo. Ostoja pobježe otrcan, bos, gladan i jadan u Carigrad i tamo uzdržavan milošću hrišćanskih prvaka stade razmišljati svoju burnu prošlost. Pred oči mu dolažahu silne žrtve, krv njegove krvi, koju on proljevaše u društvu sa Turcima. Poče ga savjest izjedati, pa odluči, da će poći na Jerusalim i tamo pokoru činiti.

VII.

Turski trgovci i spahije u zapadnim stranama Bosne stadoše najednom strepiti, jer se pronio glas, da se bivši krdžalija Hadži-Ostoja združio sa čuvenim hajdukom pržibabom Gojkom, koji no je ne samo Turke, već i kršćane zvjerski mučio; zato Turci udariše veliku ucjenu na njegovu glavu.

Hadži-Ostoja na povratku svomu iz Svete zemlje nije mogao mirovati u tudjini. Živom bi se željom povratio u Bosnu, jer ne mogaše nikada zaboraviti svoje mile ljube Ljeposave, koja osta sama u crno zavijena, a pod srcem joj zelena jabuka, prvi zalog ljubavi. Ali da se Ostoja vrati, sudilo bi mu u Sarajevu u krupno, s toga odluči poći medju bosanske kršćanske hajduke, da napada i bije turske trgovce i spahije, kano što je kao krdžalija proljevao u Srbiji krv svoje braće.

Kad prodješ rogatačko poljice, pak putujući uz riječicu Drinjaču, uhvatiš se skoro planine Crnog Vrha, zarasle šumom jelovinom i omorikom, a preverugane kršom. Ovdje za jelicima u golemom stjenjaku bijahu otpočila Hadži-Ostoje i Gojka. A na dugačkom polju na vrhovima vrebahu svoje plijeno. To je golema pustinja. U ono doba ne bijaše ni kuće ni selišta nigdje od Rogatice do Višegrada mimo jedan turski han na domaku visočine, a od Rogatice do Višegrada bilo je puta do osam sahata na konju.

Bilo je po Duhovima. Proljeće se već u svoj snazi razvilo. Gojko i Hadži-Ostoja čekahu ukraj puta. Čuli su, da će onuda proći neki bogati Sarajlija, koga vodi put u Carigrad.

Dva paripa bijahu na dohvatu. Na prvom je jahao

starolik Turčin, dvije mu kubure viriše iz puseta, kano dvije zmije, a na drugom tursko momče, nije mu moglo biti više petnaest godinâ, a i njemu dvije puške za pasom.

— Ovamo vas, junaci! — zaori Hadži-Ostoja, kano da je čitava četa u zasjedi.

Stanu se konji propinjati.

Vidjeste li kada lanad na proplanku, pa kad orô iz nebuha pane, zaman im i hitre noge i bistre oči, — i iznenadjene padaju u oštre panče. Tako hajduci napadoše putnike, lijevom prihvatio svaki uzdu, a desnom kuburu naperio u prsi: a to se tako hitro dogodi, što bi dva puta rukama pljesnuo.

— Bacaj puške!

— Bacaj puške!

Viknu Hadži-Ostoja starcu, a Gojko malomu.

— Štedi život . . . . . . progovori Turčin — i u tren oka pobacaše puške.

— Sjaši, balijo! — zapovjedi Hadži-Ostoja starcu.

— Sjaši, gurbeče šehersko! viče Gojko momčetu.

Blijed starac gledi smrti u oči, pa sve vadi nogu iz stremena, a mali baca plaho oči na starca, kano da se stidi, što se kukavno predaje.

Takovom zgodom nema oklijevanja. Sjašu obojica i svakomu je svoga konja za uzdu povesti u jelik.

— Vežite konje jelici za grane! — veli Hadži-Ostoja. —

A kad privezaše konje, pita Hadži-Ostoja:

— Balijo! Gdje su dukati?

— Malo ih u mene — progovori tužno starac. Povadiše obojica kese.

— Veži, Gojko! — zapovjedi harambaša Hadži-Ostoja.

Gojko im sputa ruke naopako, pretraži im sve na njima do posljednje niti, no ne mogaše naći više niti probijene pare.

— Malo je to, — progovori Hadži-Ostoja.

— Ti si aga? — upita Ostoja.

— Jesam.

— Kako ti je ime?

— Ali-aga Brehulja.

— Ha, to je ta guja iz Baš-čaršije! — klikne Gojko.

— A ko je ovaj? — pokaže na momka.

— To je sin moj rodjeni.

— Na grane ćemo ih objesiti, — osudi Gojko.

— Ne ćemo! — osječe Hadžija i pogleda agu očima, koje zalijalo smilovanje.

Oba hajduka podju na stranu i nešto se dogovore. A onda će Hadži-Ostoja agi:

— Ti ćeš, aga, kući, a tvoj sin ostat će ovdje. Doneseš li do tri dana ucjenu pet hiljada dukatâ, onda možete mirnim putem poći, ako vas baš volja za Ćabu!

Aga izljubi sina i prosu suze.

— Čuvajte mi dijete, jer je jedinac!

Gojko odriješi agi ruke. Aga prihvati konja i vodajući ga ode, a Hadži-Ostoja ga isprati.

Kad provališe nešto puta, sustavi Hadžija agu.

— Ali-aga! Znaš li ti mene? —

— Znadem i ne znadem, po govoru te poznajem, ali po obličju ne poznajem. — Po govoru sudeć, kleo bi se, da si Ostoja Ristov!

— Ali-aga! Obadva ti svijeta i jedinca tvoga, koga je život u mojim rukama! Kaži meni pravo, tako bio zdravo: živi li jošte moja ljuba Ljeposava!

— A ma ti si to, Ostoja! —

— Ja sam glavom . . . . Ostoja — reče haramija; i on, koji no je stotinu puta bez bojazni gledo u oči smrti, koga ne preplaši zveket bojnog oružja ni grmljavina smrtnih cijevi, sada stoji pred plijenom svojim kano kamen stupac, hladni mu mrazi prodjoše kroza sve žile i mišice, kosa mu se progrušana ježi povrh povisoka čela, a srce mu dršće, jer čeka odgovor, koji će ga ili ubiti ili ogrijati mu srce nenadanom radosti.

— Tvoja Ljeposava živi — — teško živi — —

— Zar živi — Ljeposava živi . . . .

— Živi, a ma teško živi. Duga bolest matere i oca izjede gotovo dvije trećine imutka, a našlo se i dijete dva tri li mjeseca poslije tvoga bijega, što joj pod srcem ostavi — —

— Zar ja, . . . nesretni Ostoja, — potomka imadem?

— Vrsnik jest moga Feima, a ime mu je — tako ga zovu — Ostoja mali.

— I legoše starci pod ledinu, a Ljeposava i Ostoja mali žive? . . . .

— Tako je, reče aga.

Hadži-Ostoja okrenu se, rukama zastrije oči, pak proplače, da ga sva gora vidi i čuje. Onaj plače, koji no još nikada plakô nije — van na majčinom krilu; ali jest nešto silna, što ga potreslo. A ta je sila ljubav k ljubi i očinska ljubav, koju njegovo okorjelo dotlen srce prvi put sada oćuti.

Aga mišljaše, da će moći sada smilovanja izmamiti iz srca hajduku, koje mu je umeknulo taknuto uspomenom na milu mu ljubu i sina, pa ga milo stane moliti:

— Ostoja, dobri Ostoja! Pusti mi sina, jer se vrlo bojim za njega! —

— Ne boj se za njega, ne ću mu kidisati.

— Ne ćeš ti, ali hoće pržibaba Gojko, koji ne prašta -- kako čujem — ni kršćanima.

— Vjeru ti dajem i hajdučko poštenje, da ni on toga učiniti ne će, jer i on meni vjeru dade. A znadem ga, jer dvije godine zajedno hajdukujemo, a ono družine moje, što ih imade u planini, ne će ni taknuti se noža, dok ja ne reknem, a oni ostali zvjerskog srca vraćaju se tek za nedjelju danâ, jer odoše jatacima, gdje nam jedan ponajbolji drug zimu zimovao, snijeg mu pao — a nije mu okopnio, i mjesec dana imade, kako Gjurgjev danak prodje, kako se kosovica pod zelen list krije, a njega nikada, bit će po izdaji pao, a družina će ga osvetiti.

Aga kano ulažica stane milo i tihano:

— Dobri Ostoja! Znadeš, koliko se zabrinuh za život tvoj, kad puče glas, da si ti ubilac momka Ostoje i zaptije Osmana, koji no je bio mnogo godina agi Turnadžiji ljubimni sluga. Hiljada stražarâ razbjegoše se na sve četiri strane u potoč za tobom ubilcem. A nitko nije znao, kako se zlo dogodilo, a ja sam blažio njihovu ljutavu, jer jedini bijah, koji sam znao i tebe i onog momka. A tebi se za dugo trag zamete, dok — eto — prije dvije godine puče glas, da neki Hadži-Ostoja harambaša sa pržibabom Gojkom i silnom družinom zasjednuste u planini. A svi kažu, da si ti onaj ubilac, koji se odmetnu prije petnaest godinâ u hajduke. Veliku ucjenu udariše na vaše glave: na tvoju dvje sta dukatâ, a na Gojkovo tri stotine dukatâ, dvije stotine Turci, a stotinu vlaški bazerdjani, jer je njemu hrišćanska glava što i turska.

— Ali-aga, da ti kažem pravo, da su se u potoč dali svi 'janjičari, baše i age, a mene onda ne stigoše. Prijedjoh Drinu i sretoh čete krdžalijâ; trinaest godinâ prometah se na konju kano krdžalija u paša protiv Tu-

raka a više protiv rodjene braće u Srbiji. Toliko mi je otvrdnulo srce, da ga ne ganu silna krv moje braće, koja je tekla potocima, a ja je proljevah — — aga! Poda mnom padoše petdeset konja, a ja sam iznio živu glavu, a ni grom iz neba ne htjede da mi u nju udari, a kokoliko sam počinio zla! Kano da mi je zmija opasala grudi, stade me nešto sapinjati, a srce mi stalo žaliti one silne žrtve. Pregoh i podjoh na Jerusalim, da tamo nadjem utjehe na grobu Kristovu. Dotlen me je nesan morio, a usnem li, mučiše mi dušu krvave prikaze, a kad se vratih sa Jerusalima, smiri mi se duša. Tako postah Hadžija. No u srcu ćutih još neprestano, kano da mi je nečija ruka zatakla oštricu noža. Znao sam, da se ne smijem vratiti medju ljude i da nikada više ne ću vidjeti moje Ljeposave, a grjehotu sam silnu počinio, bijući se protiv braće. Opet se odmetnuh u hajduke — ali ne turske, već da se borim za krst časni i slobodu zlatnu, da zamijenim one kršćanske glave glavama turskim, a imat ću posla, da mi Bog još koliko produži vijeka. A sve ćutim, od kad bijem Turke, da me ona oštrica noža u srcu manje boli i ranjava.

— Ostoja — Hadži-Ostoja! poče aga. I na našoj i vašoj strani imade zla. A što kažeš za oštricu noža, koja ti ranjava srce i misliš je istrgnuti turskim glavama, pravo ti kažem, da se ova oštrica i u naša srca zatakla, ranjava i boli.

Hadži-Ostoja mrko pogleda Turčina. A aga produži: A znadeš li, šta reče naš Munib-efendija, a znao si ga i ti, ali ga zaboravi. On kaže: Kršćani i svi hrišćani bore se za krst časni i slobodu zlatnu, a mi se borimo za din i prorokovu vjeru, a zlo čine i jedni i drugi, jer pod tim barjakom plijene i ubijaju rodjenu braću — eto, šta radi pržibaba Gojko! Isti hrišćani staviše ucjenu na nje-

govu glavu. A šta rade mnogi Turci, ništa bolje, još i gore. Taman tako, kako ti kaza, da ćutiš u srcu oštricu noža, tako Munib-efendija kaže, da je u srcima vašim i našim usadjen nož, — on ga zove — nož osvete. Ali toga noža ne istrgosmo ni vi, ni mi, osvećujući se jedan drugomu; i sve će više ranjavati srca taj nož i slobode nikada ni mira zakonu ni jednomu. On kaže, da mi ne bismo smjeli dirati u taj nož i trebalo bi da prestanemo neko vrijeme osvećivati se, a prije ne će, a onda ipak će neka nevidjena ruka taj nož istrgnuti iz srdaca naših, a tada istom izvojštismo si zajedničku slobodu i mira našemu i vašemu zakonu.

Hadži-Ostoja se namršti, jer aga i mudri efendija krive kršćane. No Ali-agi dokrajči: — Znajder Hadži-Ostoja, tako kaže efendija i mnogi vaši stariji ljudi, a ja ti se molim, tako ti jedinca tvoga malog Ostoje, pazi mi na dijete, dok se povratim i ucjenu donesem!

— Na istom ovom mjestu bit će nam ročište. Evo ti, aga, moje male puške krdžalijke, pa kad izbiješ ovamo, opali! A ja ću znati glas moje puške i znat ću, da si ti došô. Pozdravi mi Ljeposavu i malog Ostoju! Pa mu kaži malomu, da će mu babo poslati amanet, kojim će osvetiti jednom mene, kad udarim glavom o ledinu!

Ali-aga jahne konja i ne mače oka sa Crnog-Vrha planine, doklen god je mogaše vidjeti, jer tamo ostavi pola svoga života, svog jedinca Feima u rukama haramije Gojka.

VIII.

Ko bi se čudio, da nije mogao Ali-aga Brehulja prepoznati po obličju Ostoju? Onaki momak nekoč, a sada!

Hadži-Ostoja bijaše gizdavo odjeven; imao je čohane modre čakšire, na nogama čarape i opanke, na ledjima

ječermu, na prsima srebrne toke, a povrh svega zelenu dolamu; na glavi ćelepoš (kapa od fine crvene čohe). Za pasom mu dvije puške i nož, a na ramenu duga puška krdžalijka. Obličja bijaše ružna; oružje ga nakazilo: bez lijevoga uha, duboke brazgotine na čelu povrh desnog uha, a dva mu krupna zasjeka na lijevom licu do brčišta, duge progrušane kose i brade i krupnih brkovâ.

Hadži-Ostoja, rastavši se s agom, pokupi njegove i sina mu puške, pak krene laganim korakom u planinu.

U pameti mu neprestano ljuba i sin, a ne može da zaboravi riječi onog mudrog efendije, nešto je zamijetio u onim riječima znamenita, no ne mogaše nikako da razumije; jer kako poče umovati, već mu poremeti misli uspomena na Ljeposavu i Ostoju.

Kako dodje do pećine, podijeli puške nekim drugovima, koji se zabavljahu oko vatre i janjeta na ražnju, a bilo ih je na broj petnaest. Feim je sjedio svezanih ruku na povaljenoj jelici, blijed i jadan.

Hadžija zamijeti odmah, da četiri druga iz družbe manjkaju i Gojko peti, pak reče:

— Junaci! Glavu ovog momka vežem vam za dušu; ne dajte, da gladuje i da ga žedja mori! A gdje je desni mi drug Gojko sa ostalom družinom? —

— Hadžo! Imade već koja tri sahata, odoše udolicom, da zavrebaju nekog Ljubobratića, krvnog dušmanina Gojkova, a kažu, da u njega imade pretila torba, odgovori neki, potičući suvarak na vatri.

Znao je Ostoja Gojka, da je ùsôvan i mogao bi jedinca aginog naprečac prekositi, zato i priveza za dušu hajducima njegovu mladost. A bijaše mu vrlo nemilo, da je Gojko otišô onako . . . . . da se osvećuje; pak mu sve postaju jasnije riječi mudrog efendije, šta mu je pripovijedao Ali-aga i sva mu lica kršnijeh drugova po-

staju tamna i nemila. Sjedne i on, no na daleko od vatre, nasloni se o lijevu ruku i stane sve dublje mozgati one znamenite riječi.

Janje ispekoše; nastupi ručanica. Oni posjedaše, lomeći prstima, a Hadži-Ostoja posjedne do sebe Feima, da i on ruča. Jednu četvrt janjeta natakoše opet na ražanj, da bude ostalima, dok se vrate.

Već je sunce zasjelo. Iz daljine čuje se pjesma:

— Visoka je Crni-Vrh planina,
Ženi majka svog jedinca sina;
L'jepo mu je ime nadjenula:
Silni Gojko — Markov pobratime.
Ženi majka svog jedinca sina
Hladnom st'jenom, zelenom planinom,
Daruje ga bábo amanetom:
Dugom šarom, sabljom krivošijom.
Lomi Marko drumove i klance,
Pa se vraća s jabukom u ruci,
Mrkom glavom Ljubobratićevom,
Pa da svoju obveseli ljubu —
Hladnu st'jenu, zelenu planinu
I kićene svatove na domu
I svatovskog dičnog starješinu —
Hadži-Ostu, gorskog haramiju . . . . . .
O — o — — o! . . . . .

Hadži-Ostoja sluša, a oni će opet isto propjevati, a on opet sluša, razumije i promrmlja: Veseliče jedan! Šta si opet učinio?

Hadži-Ostoji postajahu sve jasnije riječi mudrog efendije. Za malo — eto — Gojka pred pećinom sa drugovima; na kôcu na ramenu nošaše osječenu glavu, upalih, bliedih, krvlju poštrapanih lica; mrki brci padoše na blijede usne, a oči uglibljene i zaklopljene.

— Znadete li, braćo, ovu krvavu jabuku? — upita Gojko, pružajući lubanju.

— To je glava Ljubobratića, moga krvnog dušmanina! A što mi reče onaj, što uteče? — Doviknuo mi: »Osvetit ću se, jer mi ubi oca moga, ma se nikad ne posvetio!« — A neka ga! Evo, hadžo, dvije kese žutaka! — reče Gojko i stavi pred Hadži-Ostoju dukate.

Hadžija smrknuto pogleda, bijaše mu nemilo.

— Junaci! Dijelite šićar, bušite i nižite dukate na kićenke! — Eno Gojko, četvrt janjeta, a lubanju baci, neka je vrani kljuju! —

Sada je tek razumio Ostoja riječi mudrog efendije i sva mu zelena gora postane pred očima tamna. Kad je noćca pala a mjesec izašao, leže Ostoja, a blizu sebe polegne Feima, da mu se zlo ne dogodi. Svu je noć mislio, nesan ga je morio, pa odluči: k vjernoj ljubi i jedincu vratit se ne smijem, planina mi omrknula — — e pa kuda ću? Onamo ću, gdje sam našô utjehe — na onaj Sveti grob! — Kad je izgovorio posljednje riječi, opoji mu srce neko milo ćućenje, a blagi dašak gorskog povjetarca zaklopi mu vedje, pa usne do zore.

Prodje i drugi dan, nastupi treći. Sunce je već visoko poskočilo. Krdžalijka grmnu.

— Gojko! Progovori Hadži-Ostoja. Ovo je planula moja mala, kojom mi dade aga haber, da je na ročištu. Idem, a kad i ja opalim, onda znaj, da je vjera i dovedi maloga — vodi ga milo, kano čoban janje, jer mu glavu plaća otac dukatima!

IX.

Hadži-Ostoja ravno će jelikom do urečenog mjesta. Ali aga stajaše ukraj puta, držeći za uzde dva konja. Hadži-Ostoja vikne iza jedne podebele jele: — Vjera li je?

— Vjera, odgovori aga.

— Skreni! vikne hadžija.

Hadžija se začudi, kad vidje, da aga vodi dva konja, a već jedan imade kod pećine za Feima. Posumnja, nije li tko još u zasjedi.

— Čemu ti dva konja? — upita Hadžija.

— Sada ću ti kazati.

Ali-aga snimi s konja bisag, pa reče:

— Evo ti, Hadži-Ostoja, ucjene! A sada da ti nešto nova kažem.

— Šta? — upita začudjeno.

Zatekoh na domu žive i zdrave Ljeposavu i malog Ostoju. Kad im donijeh pozdrav, a oni udariše u plač, Ljeposava poče kano luda trčati sad ovamo sad onamo oko naših prvaka. Ne potrajaše niti tri sahata, a ona pane u magazu, zalomi rukama i jecajući stane govoriti:

— Evo ti, mili aga, buruntije, da se može Ostoja vratiti medju ljude!

— Pa što plačeš, luda ženska glavo? — upitam je. A ona će opet jecajući;

— Ali aga! Kako ne bih plakala, kad mi rekoše, ako Ostoja ne primi buruntije i ako se ne vrati do tri dana, a slobodan je, da će njegovog jedinca . . . . . moga Ostoju malog na kolac nabiti — a mene u teške tamnice baciti, otklen se nikada ne izlazi!

— Ja je stadoh tješiti, a ona sve jače plakaše. Hadži Ostoja! Tako ti nebesa i tvoga Hadžiluka, ne daj, da ti jedinac mlad i nevin na kolcu pogine! Ne daj, da ti ucvijeljena ljuba u tamnici svrši svoj žalostan život! Primi buruntiju, slobodan si! Evo zato dovedoh i trećeg konja da putujemo zajedno!

Hadži-Ostoja se okrenu, trgne krdžalijku i opali, a dvije jeke jeknuše gorom. Tada podje, ne rekav ni riječi, za treću jeliku. Sjedne, objema rukama primi se za glavu i zastre oči. Bože! Da li plače ili odluku stvara?

A Ali-aga stajaše kano da je zanijemio. Misli, sumnja: nije li nevjera? Za čudo mu je, da je Hadžija ispalio pušku i da ni jedne riječi ne htjede da progovori. U tri reda dovikne ga: — Hadži-Ostoja! Ako Boga znadeš! — No ne dobi odgovora.

Na jednom se ukaza Gojko, a pred njim Feim sputanih rukû. Gojko vodaše konja.

Hadži-Ostoja klisi, podje do age i reče:

— Zajedno ćemo poći, a ma bez čelenke ne će Ostoja po Sarajevu hodati!

Kad bijaše Gojko sa Feimom na dohvatu, vikne Hadži-Ostoja:

— Gojko druže! Priveži konja, pa odriješi momčetu ruke — dukati su ovdje!

Gojko priveže konja za granu, odriješi Feimu ruke. A dijete, kano dijete, poteče milomu babu u naručaj. — Gojko ih presiječe smrknutim očima — jer ne znadijaše, šta je ljubav očinska.

Opet će Hadži-Ostoja:

— Gojko druže, prebroj pare! Da vidimo, da li je u redu? —

— Ako nije, onda, balije, glave će vam obojici s ramena! — zaprijeti Gojko ocu i sinu. Sjedne poklečice i stane s požudom dukate brojiti.

Hadži-Ostoja pomakne se iza Gojkovih ledja. Aga sa sinom stajahu sučelice. Hadžija poteže lagano nož iza pasa, pa kako je Gojko bio prignute glave, jednim zamašajem uhvati ga nožem po vratu. Prsnu krv po žutim dukatima, sva trojica odskoče na stranu, dok se borio teški griješnik sa smrću po crnoj zemlji, koju je dan prije nakvasio nevinom krvi svoga brata.

Hadži-Ostoja uhvati mrtvu glavu za kosu i osiječe je od trupa, pa u zobnicu stavi. Dukate pokupi u bisag.

Opreme konje, jahnu i brzim koracima krenu put Rogatice.

Sada se istom razvedri pred očima Ali-agi.

Kad bijahu već podaleko odmakli, Hadži-Ostoja stane. Pet puta napuni dugu krdžalijku i pet put je ispali.

— Neka klisi moja viteška družina, da pohite i vide, gdje je Gojko, a gdje mu je glava! reče Ostoja i požure.

X.

Treći dan puta stigoše pred grad na brijegu Sarajeva. Hadži-Ostoja izvadi Gojkovu glavu iz zobnice, natakne ju na dugačak kolac i stavi na rame. Strašna bijaše Gojkova glava, kosa se nakostriješila, a ona ospicama izrovana lica usukala se.

Hadži-Ostoja jahaše u srijedi, s desna mu Ali-aga, a s lijeva Feim. Pjevajući prodjoše gradom i kroz kapiju, a kad padoše u čaršiju — sve pjevajući, jedva se micahu izmedju svijeta, koji no je navalio, da se nagleda zloglasnog Hadži-Ostoje. Tako stigoše pred konak, gdje je dobio Hadži-Ostoja srebrnu čelenku, jer je donio glavu, na koju bijaše udarena ucjena.

Turci natakoše glavu na veliki stup i staviše kraj kamene ćuprije, gdje je stojala punih pet dana.

Suviše bi bilo, da vam mamim suze iz očiju, crtajući onaj susret, kad ugleda Ljeposava svoga nesretnoga vojna, a on svoju ucvijeljenu ljubu i jedinca sina, koga još nikada njegove oči ne vidješe.

Hadži-Ostoja primi cijelu ucjenu, na Gojkovu glavu raspisanu, i opskrbljivaše sa svim Ljeposavu i jedinca. On preživi Ostoju malog i Ljeposavu.

*
* *

Pošlo je mnogo godina, a mogao si vidjati na svakom vašaru bilo u Krajini bilo drugud po Bosni starca povitih ledja, duge bijele brade, staklenih, uglibljenih očiju, u kojima je tamnio već poslijednji tračak vida, nakazna lica, a svatko mu darak pružio bio kršćanin ili muhamedovac. Taj starac, čudak, s čelenkom na kapi bio je Hadži-Ostoja, koga već davno ne ranjava u srcu oštrica noža osvete; i uvijek se moli kano pobožni Hadžija Bogu, da i ostalu braću minu boli oštrice onog kletog noža.

Jedne godine nestane Hadži-Ostoje, nigdje se više ne pokaza. A ljudi govorahu, da ga je negdje starost oborila.

Zapreke.

Dvije kuće: Mrkonjićeva i Vlašićeva veoma se paziše. Prvi susjedi i domaćice življahu u velikom prijateljstvu. Svatko je u gradu spominjao Mrkonjiće i Vlašiće kano primjer i iskrenoga prijateljstva i uzornog života. Za čudo medju najboljim prijateljima ohladi kašto iskreno prijateljstvo, a često bude uzrokom samo kakova trunka. Tako se dogodi i medju susjedima Mrkonjićem i Vlašićem.

S jeseni umrije Mrkonjiću jedinac Marko. Svi prijatelji i znanci sažaljivahu vrijednoga oca i čestitu majku, što izgubiše jedinca sina, a ponajviše sažaljivahu prvi susjedi Vlašić i njegova Mare. Pa kako ne bi Vlašići toliko žalili, kad Markica bijaše vršnjak Anici, jedinici Vlašićevoj, a oni zasnovaše, dok bijahu još dieca u kolijevci, da će se njih dvoje, ako Bog dade i staviše uzeti i tim trajno utvrditi prijateljstvo njihovih kuća.

Jedinca Markicu sahraniše na groblju pokraj drvene kućice, u kojoj za onog doba držahu službu božju nedjeljom i praznicima.

Na proljeće zadesi kuću Vlašićevu slična žalost. Umrije Mari jedinica Anica. Opet se sakupe znanci i prijatelji, da otprate do groba jedinu nadu Vlašićevu.

Po želji Mrkonjićeve Kate pokopaše Anicu tik do Marka. Vijencima i cvijećem nakitiše im grobove, a na svaki krstić objesiše staklenku sa svetom vodicom, da

angjeo rajnik, obilazeći noću grobove, ne mimoidje grobovâ dragih pokojnika.

Nasta u Bosni krajiška buna. Mrkonjići i Vlašići pokupe svoje, što se pokupiti dalo — i dok se buna slegne, odsele se u Travnik, a svoje kuće napuste drugima, koji ne imadijahu ni kuće ni kućišta.

*
* *

Buna se sleže.

Mnogi govorahu, da se Mrkonjići i Vlašići ne će nikada više vratiti na svoje domove, jer je projurilo već punih sedam godinâ. Sve se već povratilo, što osta na životu, samo ove dvije obitelji kano da ni ne misle nikada na povratak.

Teško je zaboraviti rodno mjesto, i ako ništa drugo, svatko ipak želi, gdje ga je kolijevka zaljuljala, da ga tamo i motika zakopa. Tako i Vlašići i Mrkonjići počeše čeznuti za zavičajem. A njihovu želju budiše njihova djeca. Namah druge godine poslije smrti prvijenaca našlo se u svakoj kući po jedno dijete. Mare rodi sina, a Kata kćer. I opet u spomen iskrenoga prijateljstva nadjenuše u izmjenu djeci imena: Marinomu sinu Marko, a Katinoj kćeri Anica.

Stotinu puta pričahu djeci o pokojnoj braći Marku i Anici, a djeca — kô djeca, bila im je već nastupila sedma godina, — često moljahu roditelje, da se vrate onamo, gdje im počivaju braca i sekica. Pa ko nebi uslišao tako nevine želje?

Ono, što prikućiše, rasprodaju, pa se spreme na put.

Lijepo ih dočekaše u zavičaju rodjaci, prijatelji i znanci!

Kako se smjestiše u svojim kućama i poslove urediše, primi Mare za ruku svoga sinčića Marka, a Kata

svoju kćer Anicu, uzmu dvije staklenke svete vodice i povedu djecu na groblje.

Pusta trava pokrila groblje, samo gdjegdje vidi se po koji novi humak, a one druge prerastô drač i divljaka. Sve do groblja djeca skakutahu veselo, pjevajući nerazumljive pjesmice; ali kako stupe na groblje i opaze ozbiljna lica svojih majčica, na kojima zasjaše suze žalostinke, i ono se dvoje nekako snuždilo i počelo koracati mirno i lagano.

Dodju do drvene kolibice, gdjeno se nekad prisloniše dva malena groba. Gusta trava obrasla grobove, nevrijeme križeve oborilo, samo na jednom osta za znamen onaj dio križa, što ga u zemlju zataknuše, a od drugog osta jedva neka slomljena daščica — povaljena u travi .... Bože moj! trula, pocrnjela od sunca i od kiše — kano sve nestalno na svijetu.

— Eto Anice! progovori Kata, ovdje leži u miru božjem tvoj pokojni braca Marko.

Kata prihvati daščicu i stane je pričvršćivati u zemlju pa uzdahne:

— Bože moj! I nitko se nije našao, da pričvrsti križ, već evo jedva nešta osta, da se ipak znade za grob!

Mare pogleda grob — i pogleda Katu, mahne glavom, namršti čelo i primjeti:

— De bolje prigledaj, Kato! A znadeš li ti, na kojoj je strani sahranjen Marko?

— Na ovoj evo, ovdje, — reče Kata i pokaže grob.

— Znadeš li, Kato, da je Markica prije umro i da je zakopan u prikrajku, a Anica tek za pô godine do njegova groba?

— Ma nemoj mi, Mare, pameti soliti! Eto! Na Markovu grobu imade još nešto križa, a znadeš li i

to, da bijaše čvršći Markov križ, a na Aničinom se posve raspô; eno tek trule daščice u travi — eno gle!

— Ma nemoj me učiti pameti! Na ovom grobu cvijeće zaljevah.

— A ko ga je sadio?

— Onaj, ko ga je i zaljevao.

— Da, sadila si, a gdje ti je?

— A gdje je tvoje?

— To sav svijet znade, da je taj grob Markov.

— Eto je na! I opet — —

— Da, i opet — i stotinu puta opet! Pak da mogu ovi križevi govoriti, oni bi kazali, da je to grob Markov!

Nedaleko prislonio se o lopatu stari grobar Kazimir, kopajući novi grob. Kazimir je slušao, kako se žene besposlice svadjaju, pak će na Marinu primjedbu:

— Malo bi umjeli ovi križevi pripovijedati, ako ne bih ja, koji sam ih ovdje nanizao.

— Eno grobara Kazimira! — reče Kata. — Kazimire! Dodji de ovamo, pa reci po duši, koji je grob Markov, a koji Aničin?

Grobar baci lopatu na ledja, pa se primakne.

— Evo, to je grob Markov! — pokaže lopatom po srijedi grobova.

— Zar ovaj? — upita Mare.

— Da, ovaj.

— A gdje je Aničin? — upita Kata.

— Evo, to je Aničin! — potegne lopatom po istom mjestu.

— Rekô si, grobaru, da je to grob Markov, — progovori Mare.

— Markov, Aničin; Aničin, Markov.

— Dva su groba. Pokaži de rukom grob Aničin, a onda grob Markov!

— Pokazao sam. Dva bijahu groba, a ma trava ih obrasla, sada su bez križeva — i sada su kô jedan grob.

— Zašto si zapustio grobove? Ti si kriv, da im se ne zna medja.

— Hm! Zar sam ja kriv? Zar je moja dužnost popravljati stare grobove, je li? Koja mi je od vas zapalila svijeću u kući, ja li me uzvala: evo ti Kazimire, stari grobaru, evo ti čašica rakije, mrva meze i šaka duhana — he! . . . reci de, koja si me uzvala i počastila?

— Na rakiju misliš, rakija ti iz usta govori, zato se tako i sjećaš, gdje je čiji grob. A da umiješ kazati, dala bih ti stotinu okâ rakije — samo da mi druga ne otimlje u grobu jedinca.

— Dala bih ti ja i dva tovara — progovori druga.

— E, pa hajde! Obadvije mi dajte, a ja ću, znajte, ni po bábu ni po stričevima, već po pravdi Boga istinoga.

— A kako? — upitaju obje.

— Eto tako! odgovori grobar, zgrnut ću zemlju s ove i s one strane, pak ću nasuti jedan grob, dvoje djece imadu i onako samo jedan grob; jedno dijete vrijedi pola čovjeka — i dva grobića jedan grob. Na taj ću grob staviti jedan križ, a vi mećite, kako vas volja, makar po dvije staklenke svete vodice i palite dvije svijeće. Je li tako pravo?

— Tornjaj se otalem! ljutito će Kata, ti si zviznuo, napio se rakije — kopaj tamo, gdje si počeo!

— Neka te, ja ću kopati; sahranio sam vam roditelje; ako Bog dade, zakopat će Kazimir i vas obadvije, — odgovori grobar sasvim mirno i ode.

Tek se Kazimir poodmače, a one se dvije malo ne počupaše. Djeca do sada čeprkahu po travi, jer nijesu razumjela prepirke, ali čim se počeše ozbiljno svadjati,

jedna drugu psovati, počnu se djeca hvatati njihovih skuta i plakati.

Grobar podigne glavu, pa se izdere:

— Na polje, vještice, sa toga svetoga mjesta! Gurbetke, hoćete li vašim poganim jezicima uznemirivati ove blage pokojnike, koji se jedva oteše himbi i zlobi svijeta? Na polje! Ili ću vas trnom izgoniti, kano što je Isus izgonio one, koji htjedoše pazariti u hramu božjem!

Žene se pokunje, pa svaka povuče svoje dijete za ruku, jedna skrene na lijevu, a druga na desnu stranu.

* * *

Od to doba nasta neprijateljstvo medju kućom Vlašićevom i Mrkonjićevom. Niti se paze gospodari ni domaćice, a prošle su već dvije godine dana, da nije jedan drugomu nazvao ni »dobro jutro« ni »pomoz' Bog!«

Prve godine bijaše mnogo razgovora po kućama: jedni kriviše Katu, drugi Maru, a bilo je i pametnijih ljudi, koji kriviše obje. Znao je i grobar Kazimir dobiti pljesku, kano da on mora znati, gdje je koga ukopao. Jao si ga onomu, koji se drznu dirnuti u Kazimira!

— I tvoje ću kosti zatrpati i na grob ti trn i koprivu usaditi! — tako je znao grobar osjeći.

Ne bijaše dosta, da se roditelji svadjahu i prijekim okom gledahu, već htjedoše da i medju djecom prekinu nit prijateljstva i milog drugovanja, koja ih vezaše, od kad počeše tepati i imenom se zvati.

Marko i Anica svagdje se nadjoše. Kano dva plava goluba, samo je Marko za čitavu šaku nadvisio Anicu. U dvanaestoj godini nastupe ozbiljni dani njihova mladovanja. Marko podje u trgovinu, kojoj se podao svom voljom i priljećnosti, a Anica zamjenjivaše već u svakom poslu mater svoju. Godina za godinom hitro prolazi, a

svatko živ znade, kako djeca hitro rastu. U osamnaestoj godini opredijelio je gospodar Marku platu. Cijelim se krajem pronesoše glasovi, da će Anica poći za Marka. Anica bijaše djevojka u napunu, pristala i vrijedna, premda joj drugarice pripisivahu kojekakove mane, tako, da je odviše skromna i pobožna, da bi rada u svakom poslu da bude prva, da je suviše ohola, jer ne će sa svakom djevojkom općiti.

No Kata ne htjede ni čuti, da bi Anica pošla za Marka. Uvijek govoraše: — Nikada ne ću zaboraviti, kako mi htjede Mare oteti u grobu jedinca.

A kad je začula Mare, da se Marko odlučio da uzme Anicu, tada poče na njega navaljivati, da šta bi on izvodio djevojku iz siromaške kuće, dok imade bogatih djevojaka, a novac je prva potreba trgovcu.

— Dobro, oče. Ja priznajem, odgovarao je Marko ocu, ali šta će meni dukati, kad ću s njima kukati, a Anicu znadem, ko je i iz čije je kuće.

— Iz čije kuće? znao se izderati otac, iz kuće naših dušmana, koji nam htjedoše u grobu oteti dijete.

— Tako ti kažeš, a tako i oni kažu; a jedno i drugo je grjehota.

— Govorio ti, sinko, šta te je volja, a ja vam nikada ne dam očinskoga blagoslova.

Marko je već sve tako udesio, da se može ženiti. Gospodar mu je otvorio radnju, da može raditi kao samostalan trgovac. Samo još imadu roditelji da dadu svoj blagoslov — i onda nitko sretniji od Marka i Anice. U ono doba teško bi se koji momak oženio i djevojka udala bez blagoslova svojih roditelja. Župnik je živo radio, da sastavi dvoje vrijednih mladî, no sve bijaše uzalud, jer ni Mrkonjići ni Vlašići ne htjedoše o tom ni čuti. Ne-

vina dva groba leže, kano zapreka, po srijedi, a nitko ih ne može ukloniti.

* * *

Nedjelja bijaše.

Župnik je proglasio, da će biti služba božja kano običajno na groblju u drvenoj kapelici, a ujedno pozove Mrkonjiće i Vlašiće da dodju, jer će im tom prilikom označiti grobove njihove djece — i tim za uvijek razriješiti čvor, radi koga već tolike godine žive u zavadi dvije čestite porodice.

Sakupilo se svijeta na groblju kô nikada još. Poslije službe božje zaokruže dva pusta, travom zarasla groba bez križeva. Stari grobar Kazimir stajaše kraj groba otkrivene glave — bijel kô labud, a glava mu se sjaše kano mjesečina, pa držaše u ruci lopatu i motiku.

— No, Kazimiru, iskopaj grobove! — zapovjedi župnik.

Kazimir poče prekapati grobove. Kata Vlašićeva stajaše podviš ruke i reče:

— Sada ćemo vidjeti. Moj Markica imao je žuti krstić — eto, vidjet ćete, da je to grob njegov.

— A moja Anica imala je srebrne boje krstić, pak da vidimo, — primjeti Mare.

— Pst! opomene ih župnik, ne treba se ovdje prepirati; to je sveto mjesto, to su grobovi, kojih već osamnaest godina ne dirnu nitko mimo poganih jezika!

Stari Kazimir svijao se kopajući, znoj ga je poklopio; oba groba do dna prevrnu i svu zemlju lagano izbaci. A šta nadje? Tek nekoliko sitnih trulih koščica i dva rdjom izjedena krstića, a ne raspoznaješ, koje bijahu boje.

Grobar stane i upre oči u župnika.

— Evo, dragi ljudi, poče župnik, prevrnusmo dva

groba, u koje ista ova lopata zakopa prije osamnaest godina jedinca Mrkonjićeva i jedinicu Vlašićevu. Već punih jedanaest godina minu, što se uvriježila ljuta kavga medju starim prijateljima. Nekad svojatahu jedni i drugi oboje djece kano svoju, a danas u grobu traži svaki svoje. Pogledajte ovu mrvu koščicâ, ova dva za'rdjala krstića, to je sve, što možete vidjeti od vaših pokojnika! Ni ovo nije vaše. To ćemo zagrnuti opet zemljom u grob jedan — i na taj grob usadit ćemo jedan križ. Tako neka počiva u vašim srcima jedna ljubav i obnovljeno prijateljstvo na grobovima vaše dječice, po kojoj mišljaste nekad učvrstiti prijateljstvo vaših domova. Volja božja bijaše jača i osujeti vaše osnove; ali nedohitnoj providnosti prohtjede se i nadari vas u zamjenu novim Markom i Anicom, po kojima se imade učvrstiti vaše prijateljstvo za sav vijek, Amen.

Zaprekâ nestade.

Grobar Kazimir stane zagrtati grobove u jedan grob, pa se ogleda na Maru i Katu, kako se suznim očima grle i ljube, pa će veselo:

— Ha! Nijesam li vam tako rekô? A sada ne zaboravite na onu stotinu okâ rakije — i nešto više! Hej, ne zaboravite pozvati Kazimira u svatove!

Pobratimi.

Spominjanja iz druge polovine osamnaestoga vijeka.

I.

Grad Skadar — glavno mjesto u Albaniji — stere se na milovidnoj ravnini po dnu gore Tarposa, na komu se diže tvrdjava Rozafa. Mimo Prizren naći će se najbolje trgovačke robe i na pretek valjanih obrtnikâ u Skadru, medju kojima se isticahu u ono doba na cijelom istoku poznati puškari.

U nekoj mahali ne daleko od izvora rijeke Bojane iz skadarskoga jezera nastavao je puškar po imenu Gjot Baranin, glasit svuda kano najbolji puškar. Do velikih vrata imadijaše puškarnu, a ostragu na ubošku uredjen dom, gdje mu je prebivala porodica. Tâ lako si ih prebrojio: žena Janja i sin Šerif-Mraš, komu je tek trinaesta godina nastupila; ali u nadi bijahu roditelji, da će im se naći za koji dan u kući još koje dijete.

Premda se Gjot kano rodjeni Baranin osjećao »Hrvatom« i katolikom, kano većinom stanovnici u Albaniji u gradu Baru i okolini, to niti je on imao, niti drug imadijahu u ono doba dovoljno pojma o katoličkoj vjeri, o obredima crkvenim, o sv. misi, pače ne držahu mnogo ni do krsnoga imena; bilo im je jednako, da li ga ko zove Gjotom (Ivanom), Mrašem (Markom) ili po turski Šerifom, Suljom, Husom, ma kako ih je volja·

Tako zvahu i Gjotova sina mimo krsno ime još Šerifom.

Mati Šerifova bila je rodjena Bošnjakuša iz Travnika. Gjot je bio nekoč u carskoj vojsci puškar, a desivši se u Bosni, padoše mu oči na lijepu Janju, vjenča je i odvede sa sobom. Ta kuda li je nije vodao po Rumeliji, Carigradu i Maloj Aziji! Najposlije napusti carsku službu, odvede je u rodno mjesto svoje u Bar, a kasnije u Skadar, gdje je otvorio puškarnu i osnovao obiteljski život.

Nije ni čudo bilo, da arbaneški katolici ne bijahu dovoljno upućeni u vjeru; jer još u ono doba ne šiljahu svojih sinova u rimski zavod, da se naobraze za svećeničko zvanje. A ono malo časnih otaca Franjevaca, rodjenih Talijanaca, koji dolažahu u Albaniju kano vjerovjesnici, ne znajući jezika, niti poznajući naroda, ne mogahu blagosovno raditi.

No u kući Gjotovoj bijaše drugačije. Čemu ne mogahu Franjevci doskočiti, to je učinila njegova Janja. A Janja je bila pobožna i kreposna žena, od poroda do udaje u kući roditelja svojih nadahnuta kršćansko-katoličkim duhom, u kom uzgajaše i svoga jedinca Mraša. Gjotova porodica življaše blagosovan i miran život; dan u dan rastao im je imutak, osobito, kad već mogaše Mraš da pomaže ocu u radionici.

Za vrijeme Gjotove sreće desio se u pašinskoj službi kano viši službenik neki Selim-aga Bojalić sa pridjevom mudijer, koga držahu svi za Turkušu, a bio je rodjeni Bošnjak Travničanin. Selim-aga bio je čovjek mrka pogleda, okosit, crne brade i crne duše, okrutan i zloban na svakoga, koji ne klanja, ne posti posta Ramazana, a krsti se i Krstu se klanja.

Neki Šćipetari-gege zlobni na Gjota, što se kad i

kad odaje Latinom i Hrvatom, a što je glasit u cijelom Skadru — kano najvještiji puškar, opanjkaše ga pred pašom; a paša nešto zapovjedi Selim-agi, da ovrši. No Selim-aga ipak posumnja, i ne htjede, dok se sam ne uvjeri. A trebale mu taman dvije male puške, kojima će darivati sinčića Ibrahima, kad se vrati u Bosnu. Selim-aga ode k Gjotu, pak mu kaže, da izradi dvije male, kakovih ni u koga nema. Pogode se za dvanaest žutih dukata.

Gjot stane s velikim veseljem graditi puške, a Mraš mu ih pomagaše kititi srmom i zlatom, ne sluteći, da će im ove puške u crno zaviti dragi dom.

Za dvije tri nedjelje Gjot načini puške; a Selim-aga dodje, da ih pregleda i plati.

— Majstore! Jesu li puške gotove?

— Kano dvije aždahe. Efendum, kud okom namjeriš — one će pogoditi.

— De napuni ih; naći ću nišan, da vidim.

Mali Mraš se maši praha i olova, dodade ocu; a ovaj u tili čas nabije puške, pruži ih agi i reče:

— Evo, efendum, pak bij bosanske spahije i balije!

Mislio je jadnik, da će ugoditi tim riječima Turčinu, a nije znao, ko je i otklen je efendija.

Mraš, kukavac mali, gledaše svojim očima upravo umiljato u smrknute oči agine, nadajući se pohvali, a nije znao, šta otac reče i koja po srijedi pade.

Na puškama bijaše po nesreći pričvršćen kremen. Jednu zadjene aga za pojas, a drugu držeći u ruci bijesan reče:

— Tucače kleti! Ti li se drznu bosanskim spahijama suditi? Ti izdajice kaurska . . . .

Gjot ne protrnu; jer Albaneza strah ne hvata. Ciknu, htjede da se obori na agu; no puška planu, a Gjot se

svali sinčiću pred noge, ni ne dahnuv više. Aga baci iz kese na pod do trupa dvanaest dukata, pa okrene ledja.

Stade dijete cvijeliti nad mrtvim roditeljem. Čuvši prasak puške, dotrča i mati. A kad u magazu stupi, ne vidje nikog, do li dijete i mrtvog muža. Stade žena lomiti rukama i zapomaga. Sakupilo se svijeta, dotrčale zaptije, a Mraš upro oči u šarenu smjesu, kano zrnje pšenice stadoše mu oči truniti suze, nije mogao da progovori, već griskaše nokte: srce mu sililo za osvetom.

Zaptije jurnu:

— Ha, ti balavče, tudijer sâm, a tvoj otac mrtav! Ti ubi oca svoga .....

Neki će ljudi ovako, neki onako, a Janja, ni ne opazivši, šta misle zaptije da učine, potrča, da donese vode i opere ranu, koja no je već ohladila.

Zaptije bace Mrašu alku oko vrata, sapeše mu nevine ruke i otisnuše ga pred sobom preko čaršije u konak. Svijet gledao; ne znadu ljudi, šta je i kako je, a ma viču: dijete ubi svoga roditelja! —

U ono doba bijaše običaj na Istoku, bio on muhamedovac ili kršćanin, čim je umro, za dva tri sata sahraniše ga. Dodjoše neki prijatelji u Gjotinu kuću, opreme ga i sahrane. A poslije podne podje Janja pred pašu, da traži zadovoljštinu i jedinca svoga.

Paša dopusti Janji, da unidje, a ona mu stade ljubiti skute. Ne dade joj paša, da samo izusti, već se okosi na nju:

— Pusta ženska glavo! Tako Alah htjede, a sina ti puštam. Neka gradi puške i tebe hrani, samo neka pazi, da ga zmija ne pecne za jezik. Donijet ćeš tisuću groša krvarine i onda si vodaj dijete!

Niti bi suda niti pravde više. Ode tužna žena po groše, da iskupi Mraša.

* * *

Ne prodjoše dva mjeseca poslije nesretne smrti Gjotove, a Janja rodi kćer, kojoj nadjenu ime Jelena.

Mraš je i nadalje gradio puške, svakim danom bolje i ljepše, svakim danom imao je više mušterijâ i pronio se o njegovu poslu lijep glas.

Godina je za godinom prolazila, prodje i petnaest godinâ. U Mrašovu srcu ne utrnu nikada plam osvete, a Janja ne mogaše da pregori svoga muža, branitelja i hranitelja. Stade ona nagovarati Mraša, da rasprodadu, šta se može, i podju u Bosnu u njezin zavičaj, jer će tamo naći posla i zarade više, a ako li ne uzmogne pregorjeti muža, ali će možda laglje medju svojima pregarati.

Mraš je iz početka oklijevao, no najposlije popusti. Spreme se i krenu na put u Bosnu.

II.

Bilo to nešto natrag u drugoj polovini osamnaestoga vijeka, kadno se Šerif-Mraš Baranin vratio sa svojom materom iz Albanije u Travnik. U donjoj Travničkoj čaršiji medju zbijenim u skup magazama najmi Šerif-Mraš u nekoga Šaban-age magazu za malo novca, godišnje kirije cijelih stotinu grošâ, za koju bi danas morao platiti i hiljadu grošâ. U toj magazi uredi si radionicu; naniže uz drvene stijene malih i velikih pušaka, a na dasku nasloni ormarić, providjen staklom, u kom bijahu srmom i zlatom izkićene male puške i pale. Tudijer stane raditi i pazariti. Što je bilo u Travniku carskih vojnika, nijedan ne prodje Mraševe magaze, a da se ne bi sustavio i gledô, kako vješti Arnaut gradi ubojno oružje.

Viši i niži carski časnici dolažahu i po čitavo do podne i poslije podne sjedili su u magazi, metnuvši križnoge, paleći čibuke i gledajući vještoga puškara. Što je Mraš imao gotovih pušaka, hitro ih rasproda, a svakim danom

imao je više posla; dodji časnik, beg, aga, trgovac, svaki će: »de meni izradi, platit ću, koliko tražiš!«

Kada su jednom puškarali u nišan na Luci iz Mraševih pušaka, a ono svi pljesnuše rukama u hvalu vještomu Mrašu. I raznio se do mala glas po svoj Bosni, da nad Seminovim noževima u Foči nema noževa, nad čibucima nekog Lovre u Lijevnu nema nigdje čibuka, ni nad Mraševim puškama da nema pušaka ni u istom Prizrenu.

Za godinu danâ kupio je Mraš niže Bojne u Paša-Mahali kuću i lijepo se zakućio; nabavio svega, čega mu je trebalo. Janja kano domaćica brižno je rukovodila gospodarstvo, puteći kćerku Jelenu, koja se mnogo bavila oko tkala bijelog beza i vezenja. Jelena se već uzvila u vis kano tanka jelika, ona je uvijek čista i uredna, na bosanski odjevena; crnomanjasto njeno lice, vatrene crne oči, dugačke a debele vrane kite njezine kose svačije oči zamamiše.

U Mraševu magazu najviše je zalazio Ibrahim-aga Bojalić; sjedeći više sahata, provodio je pusto vrijeme u razgovoru. Dan po dan zametnuše njih dvojica iskreno prijateljstvo tako, da je Ibrahim-aga dolazio često puta u kuću Mraševu, gdje bude počašćen iz ruke lijepe Jelene slatkijem i šerbetom. Mnogo puta za praznika kad je Mraš zatvorio magazu, došao je Ibrahim u kuću njegovu, pa ako ga i ne zateče na domu, on je proveo više vremena u razgovoru sa Janjom i Jelenom, počašćen onako — kano da je Mraš kod kuće.

Ibrahim-aga istom se osovio na momačke noge. Ponosan, smion, pun bezazlene šale u razgovoru sa dobrim prijateljima, nikada jogunast i pretjeran, već ozbiljan; srednjega uzrasta, više bjeloputan, nego crnomanjast. Ibrahim-agu zagariše još mlada crni brci, a zlatosvilenu ahmediju običavao je poravnati na tri prsta iznad

visoka čela, a kad je prolazio kaldrmom, rekao bi, da se samo prstima dotiče tala: tako je lagano i vješto koracao.

Svatko se od kršćana i Turaka lako domišljao, zašto Ibrahim-aga rado zalazi k Mrašu. Turci bijahu veoma pohlepni za kršćanskim djevojkama. No što god svijet govorio i mislio za Ibrahim-agu, ipak njegov posô ne bijaše tek pustolovina, već pravo i iskreno prijateljstvo sa Mrašem, a u srcu svom sakrivaše čistu kano biljur ljubav, nevinu ljubav k Jeleni, misleći i željkujući, da je ona jedina na svijetu, koja može usrećiti dane života njegova. Ibrahim-aga znao je u najumiljnijim razgovorima na sami sa Jelenom paziti na riječi svoje, ma da ne bi ičim pokazao onu smjelost, kojom drugi susretahu lijepe djevojke.

Ibrahim-aga imadijaše pobratima Šaban-agu, kojino je slijedeći primjer svoga pobra stao prijateljevati sa Mrašem. Njih trojica našli bi se zajedno na šetnji, u kavi, u mejhani, na teferiću, u svakoj igri i zabavi. Mraš je znao u svakoj igri vješto odskočiti, kamen baciti i u nišan pogoditi; Ibrahim-aga oštrouman, stoputa je žacnuo u šalu, probudio smijeh i veselje, a Šaban-aga rado je pripovijedao o junaštvu, o džilitu i borbama na poljani. Šaban bijaše od Mraša tek koju godinu stariji, onizak kano i Ibrahim, no crna ga brada uhvatila, a Mraš bijaše golobrad, a nešto je tipa arnautskog, kad mu pogledaš u zrnate oči i malo povijen, (kano u jastrijeba) nos.

Ibrahimov otac Selim-aga Bojalić znao je, da mu sin živi u tijesnom prijateljstvu sa Mrašem; no to mu ne bijaše nemilo. Znao je Selim-aga, šta bi ga stiglo, da Mraš sazna, da je on ubilac njegova oca; za to je on Ibrahima hvalio, da je liepo prijateljevati sa poštenim drugom, pa ma on i Vlah bio, pače ga je nago-

varao, da se njih dvojica pobrate. A da je Mraš znao, čiji je sin Ibrahim i da je Selim-aga ubio Gjota, to bez sumnje onim trenom istisnula bi želja za osvetom iz srca njegova ljubav k Ibrahimu i okrvavio bi nož na Selim-agi.

Bilo je prvih dana proljeća; ovce se vrlo rano jagnjiše i bilo je na Gjurgjevo već lijepe jagnjadi za pečenje, a Bošnjaci i onako prije zapreme ne bi za živu glavu prije Gjurgjeva klali jagnjadi, držeći, da je to grijeh.

Šaban-aga imadijaše niže Viteza mnogo njive i nekoliko svojih čifčija, bijahu baš valjani kmetovi, a i on njima dobar čitluk-sahibija. Jednog dana dogovoriše se Šaban, Mraš i Ibrahim, da će provesti veselje, pak uglaviše teferić na Šaban-aginu čitluku.

Kmetovi lijepo dočekaše svoga agu. Tamo se zgotovilo različite bolje hrane, jer se Šabanov subaša Bećir brinuo oko toga, a bijaše vješt kuhar. Na ražnju je pištilo debelo janje. Oni sami ponesoše sa sobom šećera i kave, a subaša je spremio sudje: ibrik i fildžane, jer u ono doba nije se nalazilo takovog sudja u seljaka. No seljaci-kmetovi pripraviše dobre šljivovice-rakije, skorupa i kiseloga mlijeka.

U voću pod granatom jabukom posjedaše po šarenim prostircima.

Dok Ibrahim i Šaban klanjahu podne, Mraš se razgovarao sa seljacima, koji raspravljahu već drugo jagnje, koje će peći za užinu, a dotlen bijaše i ručak gotov.

Kad se naručaše i dobrahno se nakitiše žeženom rakijom, progovori Šaban-aga:

— Čuj me, Mrašu! Mi smo dobri ljudi i prijatelji, ti se krstiš, a ja klanjam. Neka bude svakomu svoje; ali mogu doći časovi, kada treba drug da drugu priskoči u pomoć, ma se i o glavi radilo. Ako su druzi ine vjere,

često puta budu druge volje; treba daklem jače sveze, koja će pasati dva srca i dvije duše u svako doba i na svakom mjestu, da jednako ćute, jednako misle, jedan za drugoga da živi i gine. A ta sveza jest pobratimstvo. Ako si kail, da se pobratimo?

— Jesam, Ibrahim-aga! Šta ti reče, valaj da Bog hoće; da ne će, ne bi ti mogao toga govoriti, a šta Bog hoće, ono mora da bude! —

Ibrahim-aga i Mraš maše se noževa iza pasa; trgnu i svaki opusti na desnoj svojoj ruci po kaplju krvi. Jedan drugomu lizne žive krvi sa ruke, izljube se i pobrate.

Ibrahim-aga podiže čašu rakije, pa nazdravi i reče:

— Ni u zdravlje caru ni veziru, već u zdravlje našeg pobratimstva! A ja, Mrašu, brat nerodjeni kano rodjeni Šabanov, želim, da bude i tvojim pobratimom. Volja je Božija i ja želim, a ti, kako te je volja.

— Bog hoće i volja jest moja — odgovori Mraš.

Obojica se maše noževa, opuste si krvi; jedan drugomu srkne po kaplju junačke krvi, izljube se i pobrate.

Ibrahim-aga nazdravi:

— U zdravlje našega pobratimstva! Da bi do godine zdravi i veseli bili; kud god išli, da bi jedan za drugoga pitao. Ljubili se, ne omrazili se nikada do smrti! Tvrda je vjera, da ćemo se braniti, jedan drugomu u pomoć priteći, ne žaleći ni glave s ramena!

— Tvrda je vjera i junačko poštenje! — progovore Šaban-aga i Mraš.

Starac kmet gledaše iza jabuke, kako se kršćanin pobrati sa Turcima. Bijeli mu brci kano šaka vune padoše niza lica, a pogleda bijaše začudjena. Šaban-aga zamijeti raju i upita ga:

— A ma Pavle! Šta si se toliko zagledo?

— Dobri aga! Za čudno mi je, da se vi age pobratimiste sa Šerif-Mrašem, a on je kršćanin baš ko i ja.

— Ne čudi se, Pavle! Ta jedan nas Bog stvaro i jedno nas sunce grije. A šta se vjere tiče: svakomu svoje! A sada ti kažem kmete, a ti reci drugima, ako dodje kada ovamo koji od mojih ovih pobratima, valja da ga primite i počastite — kano da sam ja došao! Pazio sam vas i milovao, a pazit ću vas uvijek kano svoju djecu.

Kmetu bijaše to vrlo milo; po tri puta se nakloni i ode, misleći na jednoga Boga, na jedno sunce i na ljubav aginu k svojim kmetovima, pa uzdahne: »Oj, da su sve age i svi bezi taki, blago raji u carevu zdravlju!«

U razgovoru upita Ibrahim Šabana:

— Šabane! A kako je Vilić-begova Umihana u u Skoplju? —

— Dobro, brate! —

— Predobi li je svomu srcu?

— Još pitaš?! —

— De mi pripovijedaj! —

— Gotovo, brate Ibrahime! Nema petka, da me ne vidje Skoplje. Kad joj prodjem pokraj kuće, zatečem uvijek bud mladje bud starije društvo, gdje ašikuju; ali ona ne će ni da se pomoli. Zaklinju je živu, da se pokaže; kakovim je milovanjem podvikuju, ali sve zaman; ona haje i ne haje, ni slušati ni gledati ne će. A kad se ja dokradem do vrata, eno vam nje! Već maše rukom i jaglukom, a za časak pokleknu vrata; bijela ih ruka Umihanina otvora — i pokaže mi se ona, koja je ljepša i pristalija od svih djevojaka. Šapat ujezinih usta, mili posmjeh, zlatna kosa njena, iskre njezinih očiju čine me, da ne znam, da li sa djevojkom — ja li s angjelom go-

vorim. U tri reda već mi kaza, da će poći za me; klela se vjerom i ljepotom, da prevrnuti riječi ne će. A do skora povest ću je, a vi ćete biti kita i svatovi moji.

— Ej, tako ti Alah sreću dao, pobratime Šabane! U glavu je znadem; kad je vidjeh, bijaše još djevojče, nejaka — ali kako lijepa i pristala, takva valjada je danas djevojka. Samo nemoj, da ne bi bio gospodarom svojih riječi, jer ti je vjeru dala, opomene ga Ibrahim.

— To se, brate, tiče obraza. Šta jednom rekoh, toga ne poričem; Bog i vas dvojica svjedoci ste! —

Još jednu — dvije li kave posrkaše, a noćca poče padati na ledinu. Kmeti izvedoše dva dorata i jednoga kulaša. Skupilo se od kmetova malo i veliko na polasku, da požele agi i njegovim prijateljima sretan put i s Bogom. Ibrahim i Šaban uzjašu dorate, a Mraš uzbaci ćurak na rame, kano što nose Arnauti dvorukavce svoje, jahnu kulaša — i sva trojica krenu put Travnika. Pod njima poskakivahu zečki konji, a iza njih jahaše Bećir, prometnuv se velikom šešhanom uvijek na opazu, kano dobar sluga za boljim gospodarom i biranim društvom.

Dok stigoše u Travnik, već Turci klanjahu jaciju. Po običaju ne razidjoše se namah k svojim kućama, već krenu k Mrašu, a kod Bećira ostave konje, da ih opremi kući. Kod Mraša budu podvoreni opet kavom i rakijom. Do kasno doba noći ostaše u razgovoru. Ibrahim se i suviše nakitio rakije, zato ga otprate obadva pobratima do kuće.

*
* *

Ibrahim se mnogo puta već vratio kući nakićen; zato je dodijô materi, koja se za njega vrlo zabrinula, tim više, jer ga je po stotinu puta već svjetovala, da se ženi i mahne prekomjernog pića i noćnog lolanja.

Znala je ona, da Ibrahim često zalazi k Mrašu, a govorilo se na sva usta, da Ibrahim ljubi Jelenu, seku Mraševu. Aginica ne mogaše pritajivati pred agom, da se Ibrahim kasno vraća iz pijanih mejhana, jer je i aga za to znao, opominjao ga, no sve bijaše uzalud. Za to stade Selim-aga karati aginicu, da je ona kriva i nitko drugi, jer mu je, dok je on bio u Albaniji, sve propuštala i na pretek mu novacâ podavala. A sada neka čini, šta je volja, a ma samo da želi vidjeti jedinca, gdje se primio urednog života.

Aginica je dobro zapamtila riječi agine; s toga sjutradan, čim je aga otišô u džamiju, napane u odaji Ibrahima:

— Ibrahime, sine! A šta ti radiš, da od Boga nadješ? Svake se večeri rakijom pretjeraš, po mejhanama noći boraviš. Tako ti lijepe mladosti tvoje! Zar ne vidiš, da sam ostarjela i obnemogla, a ti ne ćeš, da mi na dom dovedeš snašu, meni snašu, a sebi vjernu ljubu, pa da nadjem u njoj glavna prijatelja. —

Aginica dvori Ibrahima kavom i kori ga, a on, kad mu već dodija, progovori:

— Majko! Nema za me nigdje turkinje djevojke. Izviruše ne ću, koja cijeli dan proviruje na pendžere i vrata, lica bijeli, a obrve crni; ne ću ni one, koja se porušila — — ej, pa šta ću, ni se ženiti ne ću. —

— Uzmi sine, materina hrano, uzmi, ako te je volja, baš i kršćanku, samo da se jednom smiriš i da se mahneš pustog takvog lolanja. Znadeš, koliko babo udara na me, da sam te razmazila, da sam ja svemu tomu kriva. Znadem, zašto nijesu turkinje tebi mile. Zanijela je tebe Šerif-Mraševa sestra, za njom si se pomamio. —

Ibrahim mahnu glavom i na polasku reče:

— Niti je od nje ljepše u svoj Bosni, niti je majka ikada duhovitije rodila.

* * *

Selim-age Bojalića kuća stajaše u donjem gradu u Travniku. Ne bijaše to kakova divna zgrada, premda brojilo Selim-agu medju bogatije age. Odozdo zidana od kamena, a ozgora drvena okrenutih prozora na uzanu ulicu i zelenim rešetkama zaslonjenih.

U gornjem spratu stanovahu, a u donjim prostorijama našla se uvijek po tri konja, medju kojima bijaše po svoj Bosni poznat i glasovit pehlivan dorat, sedmak, a divan obduljaš. Ljudi ga pisahu u krilate; jedanaest puta jest na košiju izašo i sve konje preteko; koliko je puta poletio, toliko je konja na trci dobio opremljenih skupocjenim rahtima. Selim-aga vrlo je dorata svoga titorio i milovô, a isto tako Ibrahim; on ne bi nikada iz kuće izašo, da se prije ne navrati u ahar: pomilovao je dorata po čelu, po vitomu vratu i jakim sapima. Tako i ovaj put, nešto zabunjen, nešto kivan na mater, što ga kori; ipak podje prije, da dorata omiluje, ogrli ga po vitomu vratu i stade govoriti krilatomu doru: — Oj dorate, milo dobro moje! pobjedniče na svakom veselju! Hoćeš li mi skoro nositi ponosito dilber Jelenu moju? — A dorat stade desnom prvom nogom kopkati, kano da je razumio mladoga agu i htio kazati znakom, da hoće.

Ibrahim omilovav konja, izadje na čaršiju i skrene ravno dugom ulicom, a tada lijevo uz Lašvu; prodje mostom na onu stranu i uz kršlu, koja tu stajaše, opet skrene lijevo u Pašinu Mahalu do Mraševe kuće. Uljegav na dvorište, opazi pod krošnatim dudom Jelenu: upravo je vezla.

Čim Jelena opazi Ibrahima, obrazi joj se zacrvene, jer bijaše sama kod kuće, zato se zastidila.

Ibrahim-aga nazove joj Boga, a ona njemu prijazno uspovrati. Ibrahim sjedne križnoge na dva koračaja pred njom na zelenu travu.

— Jeleno! Gdje je pobratim Mrašo? —

— Ej, ta znadeš, gdje je u to doba! Gdje bi bio, nego u magazi. —

— A majka Janja? —

— Vratit će se tek o podne. —

— Kaži mi, Jeleno, tako ti Alah sreću dao! Ja l' ti pravo ja li žao, što sam sada ovdje?

— Meni jest pravo, jer se pouzdajem u te, — progovori Jelena, oborivši stidljivo glavu i upilivši lijevo oko u bijeli vez. Jelena presta ubadati iglu, oprezno slušajući Ibrahima.

— Čuj me, Jeleno, moja pozlaćena grano! Ti ćeš razsvijetiti moju odaju. Kano što žarko sunce sjaje, da mi sjaješ dobrinjom i miloštom tvojom, da mi čuvaš ostarjelu nenu i da momu starom babu Selim-agi učiniš svaku uslugu! —

— Šta ti zboriš? — upita začudjeno Jelena.

— Zbori srce, koje tebe ljubi. —

— Ta ti znadeš, da sam ja kršćanka.

— Kršćanka kano i turkinja, jer te ljubim. —

— Zakon brani. —

— Ljubav ne poznaje zakona; moje srce poznaje samo tebe i tebe jedinu ljubim! —

— Poturčiti se ne ću. Ta prije bih stavila glavu svoju u procijep, nego li vjerom prevrnula! —

— Ti ostani na mom domu kršćanka; krsti se i Boga moli po zakonu tvomu. Ja ću tebe ljubiti do groba. A ne ćeš, vjere mi, dodijati ni majci ni babu momu.

— Tvoja mati momu jest bratu pomajka, a tvoj babo poočim, a moja majka opet tebi pomajka, pak mi

kaži i sam sudi, da li bi u redu bilo, da ja za te podjem, ma i vjera ne smetala? —

— Oj, Jeleno! To bi lijepo bilo, ako nije i običajno.

— Volim, Ibrahime! da ja tebe pobratim, pa da se pazimo i ljubimo kano brat i sestra. —

Ibrahim uzdahne, prikuči se k njojzi i prihvati joj nježno na vez položenu bijelu ruku.

— Oj, Jeleno, moje sunce žarko! Nemoj mene mladog ubijati. Volim leći pod zelenu ledinu, nego svoga suparnika da uočim. Kao brat bih te ljubio kano sestru; al' te ne bih smio kano vjernu ljubu, a take rane nikada pregorio ne bih!

— A šta bi rekla tvoja mati? —

— Njoj bi vrlo milo bilo. —

— A šta bi reko tvoj babo? —

— On je kail, što god mati hoće. —

— A šta će reći moja mati....

— Imat će zetom posinka svoga, a može li je itko štovati i ljubiti tako, kano posinak njezin? —

Ibrahim stane ljubiti Jeleni bijele prste, a ona njega ljubne medju vrane oči, koje mu se na odmaku sustaviše na njenom umiljatom licu.

Mujezin poče učiti podne. Ibrahim se sam poboja, da ih ne zateče Janja, ustane, pruži ruku Jeleni i reče:

— Jeleno! Doklen postim posta Ramazana i dok turski Bajram prodje, povest ću te na odžak majci kano vjernu ljubu svoju. A sve dotlen ja ću šutjeti, a ti ne kazuj nikomu. —

Jelena ga isprati do vrata. Ibrahim izadje laganim korakom na put. Pričinjalo mu se, da je sav džemat čuo i vidio, pa se stade uklanjati čaršiji, skrene niza Lašvu, osjećajući se najsretnijim.

III.

Druge polovine osamnaestoga stoljeća veoma se Bosna zamutila. Bezi, age i u opće spahije stadoše spletkariti, carskim službenicima bacati klipove pred noge, a sa rajom nečovječno postupati. Bilo se bojati, ako se ne promijene prilike, da će susjedni vladari osvojiti Bosnu, taj čvrsti bedem turski, o koji se razbijahu sile evropejske. A padne li Bosna, pala bi bez sumnje i za kratko doba Rumelija, a moglo bi se dogoditi, da bi poslije tolikih gubitaka valjalo padišahu ostaviti Carigrad i bjegati preko mora.

Prvaci bosanski veoma se zabrinuše; bilo im je do njihovih silnih dobara. Nijesu mogli da puste s mirom toliki nered, a ne imadijahu snage, da bijesnu silu sami utiše; obratiše se molbom na cara, da pošalje u Bosnu vezira, u koga će imati Bošnjaci povjerenje, a on da će umjeti i htjeti urediti poremećene prilike.

Bosna se vrlo obveselila, kad iznenada donese tatarin iz Carigrada vijest na ruke glasovitomu i učenomu travanjskomu muftiji Omer-efendiji, da dolazi novi vezir.

U Travniku je bio običajno najučeniji muftija za turskog vakta. I današnji muftija Hadži-Mulah-Ašim-efendija slovi kano najmudriji medju muftijama; rado sam se s njime razgovarao, vidjevši u njega opsežno znanje, oštroumlje i duboko shvaćanje. No što je bilo prije i poslije muftija u Travniku, nijedan ne dostiže Omer-efendije.

Kad je Omer-efendija primio knjigu, iz koje sazna, da dolazi u Bosnu kano vezir Ahmed-Sadulah-paša-Ćuprilić, kojino je već jednom vezirovo u Travniku, sunce mu granu od veselja i radosti.

Muftija dozove ulemu, mule i druge prvake, da se

dogovore, kako će dočekati vezira. Mnogo počeše raditi o svečanosti. Izaberu banderij, koji će se pridružiti u Sarajevu glavnomu banderiju i poći pred vezira do Novoga Pazara, a drugi banderij imao je poći do Viteza. Nije šale, sto i šezdeset konjanika imalo je poći na sjajno opremljenim konjima do Novoga Pazara, a ravno četiri stotine do Viteza.

Vezirski konak sjajno urediše; na tvrdjavi stotina topova objavi narodu veselje. A uglaviše i veliku trku na drugi dan poslije vezirova dolaska; pozvaše sa svih strana, a najviše iz Skoplja, age i begove, da dovedu svoje konje obduljaše, da se ogledaju na travanjskom polju. Poslije velike trke imala je slijediti mala trka; zatim će zametnuti bosansku igru na konjima iz malih i velikih pušaka i koji će se bacati džilita, najposlije bit će pješa trka, skakat će na mješinu, bacati se kamena s desna ramena, da se i fukara proveseli. Mnogo lijepih darova staviše na košiju.

Da je vezir Ćuprilić bio uvažena ličnost i ljubljen u narodu, dokazom je, što je Mustaj-beg lički, koji ne htjede doći prije na poklon na poziv sedam vezirova, a na poziv vezira Ćuprilića krene sa Udbine s velikom pratnjom i silnim darovima u Travnik na veliko čudo i veselje svjema Bošnjacima. Tom prilikom donio je Mustaj-beg lički sa ostalim darovima i trideset osječenih glava, koje posjekoše glavarima, prolazeći na Kotare. Vezir dade spremiti glave na tvrdjavu i nataknuti na kolceve. Još mu dovedoše na dar djevojku, kojoj ne bijaše ravne u svjema Kotarima, po imenu Jelu Mališinu, koju oteše, razbivši Mališinu kulu. No vezir ne htjede primiti djevojke, već je pokloni desnomu bajraktaru ličkog Mustaj bega Mehi Dizdareviću.

K učenomu muftiji Omer-efendiji u Travniku dola-

žahu svakim danom sa svih strana bezi i age na razgovor, a najviše sa Vrbaškog polja iz Skoplja i Bugojna, gdje bijaše do sedamdeset odžaka begovskih, mnoge ugledne i zgodne muhamedovske porodice. Tako dodje k muftiji Meho-beg Vilić, iz Skoplja, a tamo zateče Selim-agu Bojalića.

U bega Vilića bijaše divna kći Umihana, za koju se mnogi otimahu, a Bog ju je namijenio, kako nam je poznato, Šaban-agi, posinku Selim-aginomu.

Selim-agi već je prije prišapnula hanuma, da je Ibrahim, njihov jedinac, odlučio se, da će uzeti za ženu katolikinju, Mraševu sestru Jelenu. To ne bijaše milo Selim-agi; zato je mislio neprestano, kako će osujetiti odluku Ibrahimovu. Njemu je bilo dosta, da se Ibrahim pobratio sa Mrašem, znajući, ako bi i kad Mraš upoznao u njemu ubilca Gjotova da ne će htjeti da se osveti poočimu svomu.

Od onog dana, kad je Selim-aga počinio krvno djelo u Skadru, ubiv puškara Gjota, smjestio je one puške na dno okovanog sanduka, i nikada ih više ne htjede ni da pogleda, a kamo li izvadi. A nikada za njih ne kazivaše svomu sinu, komu bijahu namijenjene kano očev dar.

Kod muftije zapodješe razgovor o velikoj trci, o dobrim konjima, beg Vilić smjelo kaže:

— Znaj de, efendija, i ti Selim-aga, da u svoj Bosni nema konja obduljaša, šta je moja lastavica bedevija. Moj dobri aga, ona je arapskoga soja, koja će preteći sve vaše ate i konje.

— Zar, beže, moga dorata, kojino jest jedanaest puta na košiji uteko i jedanaest konjâ dobi; jedanaest puta pratila ga je sa trke pod crvenom čohom i bogatim rahtom dambulhana do kuće. A šta ti to kažeš? —

— Za okladu! — klikne Vilić-beg.

Muftija mahne rukom:

— Pričekajte! U tebe, beže, imade kćer Umihana, a u age Selima imade jedinac Ibrahim na ženidbi. Ako preteče Selim-agin dorat, on neka vodi bedeviju i za sina Umihanu; a preteče li bedevija tvoja, beže, a ti vodi bedeviju i dorata, za koga sam čuo i ljudi mi kažu, da imade devet vilâ — devet posestrimâ. —

— Pravo kažeš, efendija! — progovore obojica u jedan mah, pljesnuv se rukama po koljenima.

— Ako tvoj dorat preteče bedeviju moju, poklanjam ti bedeviju i za sina moju jedinicu — moga oka zenicu. — Je l' ti pravo — ha? — odgovori Vilić-beg.

Selim-aga pruži ruku Velić-begu — i oklada bijaše gotova.

*
* *

Još isti dan Ibrahim-aga sazna, da je beg Vilić stavio na veliku trku kćer Umihanu, ljuta rano — za njega, da mu bude ljuba.

Zabrinuo se veoma: sramota njemu, ako dorat ne preteče; ako li preteče, još gore, jer mu je uzeti Umihanu, a on ljubi Jelenu. Zamisli se duboko, šta će reći pobratimu Šaban-agi; a voli i dorata pregorjeti, nego uvrijediti pobratima svoga.

Kad je prije Selim-aga opremao dorata za trku, Ibrahim se uvijek vrlo zabrinuo, pazio je, timario i ječmio konja; ali sada je izgubio svu volju; samo kad prodje pokraj ahara, nešto mu stisnu srce i suza mu zasja na oku.

U večer istoga dana sastadoše se pobratimi kod Mraša, da se dogovore. Zapališe u odaji jasemin-čibuke, a Ibrahim zapodjene prvi razgovor:

— Čujte, braćo! Danas se sastao moj otac sa Mehom

Vilićem begom iz Skoplja kod muftije Omer-efendije. Stade Vilić-beg zavrzivati i hvaliti svoju brzovitu bedeviju, a moj otac opet dorata. Riječ po riječ, beg Vilić stavi na trku kćer Umihanu i ugovore: ako dorat preteče, da moj otac vodi bedeviju i Umihanu za me, a preteče li bedevija, tada će beg dobiti dorata. —

Šaban-aga razvali oči, plamci mu probiše lice pa reče:

— Sablja ih posjekla! —

— Braćo! nastavi Ibrahim, ako dorat ne preteče, sramota će me grdna poklopiti; ako li preteče, zar ja mogu voditi tvoju ljubovcu, brate Šabane? Gdje bi moji obrazi bili, gdje li junačko poštenje, a gdje riječ, koju dadoh tvojoj Jeleni, brate Mrašu? —

— Lako za to, poče Šaban; lako ćeš ti pregorjeti dorata, ako bedevija preteče. Ta na doratu ću voditi Umihanu na svoj dom, a evo ti moje ruke i turske mi vjere, da ću ti vratiti dorata! —

— A kako onda, ako dorat preteče? — upita Ibrahim.

— Lako opet za to, progovori Mraš. Ako dorat preteče, babo će ti dovesti Umihanu, a ti se pritaji, kano da je tebi drago, pa mirno čekaj kitu i svatove, da se ne domisle čemu, da ne napune pušaka olovom, već samo puškaraju na veselje. A ja ću sakupiti drugu kitu i svatove. Ti piši potajice Umihani, ako dodje do nevolje koje, da udari na stranu, da je ne shvati zrno.

— Pravo tako; al je meni poći u svatove za djevera, znat ću ja s njom zamaknuti.

— Junaci i braćo! poče Ibrahim-aga, sramota bi bila, da olovom udaramo na svatove, koji pune puške samo prahom na veselje. Ako oni prodju puškarajući, mi ćemo im zakrčiti put i oteti djevojku.

— I ja mislim tako — dokrajči Mraš.

Još otvoriše razgovor o trci i nišanu; a Mraš se poče hvastati, da će nadmašiti sve bege i agalare, da se ne boji nišan gadjati iz puške, koju on izradi.

U to unidje Jelena u odaju i donese ibrik i fildžane. Natoči kave, pa umiljnim očima pogleda Ibrahim-agu, a na čelu joj se javi neki znak golemog zabrinuća.

— Čudna mi se pričinjaš, Jeleno! — primijeti Ibrahim.

— Da, čula sam sve, šta govoriste. Da sam jadna tebe pobratila, ne bi trebalo, da se krv prolijeva; vodio bi slobodno Umihanu. A kažu, da je lijepa i pristala i da joj vrsnice u svom Skoplju nema. —

— Alaj, seko od dobroga mi brata! A kuda sam ja onda pristao? Zar ti ne znaš, da ja ljubim Umihanu, da mi ona riječ i vjeru dade? Ja bih umro — a prebolio ne bih .... progovori Šaban-aga.

— Očiju mi i zdravlja, ako sam znala, da ti ljubiš Umihanu! —

— Ne zna ni rodjeni otac njezin. —

— Za što mu ne kaza? Možda bi okrenulo drugačije, pak ne bi Vilić-beg stavio Umihane na košiju — primjeti Jelena.

— Beg Vilić hoće silom da imade Ibrahima zetom; zato je zametnuo prepirku o dobrim konjima, zato je muftija rekô, da stavi djevojku na trku: ta to bijaše tako dogovoreno i namješteno. —

Na ove riječi Jelena se zamisli i snuždi.

— Neka ih, ja ću im namjestiti banak! — zaprijeti Mraš.

— Ali sila jača .... presiječe Jelena.

— U svoj našoj zemlji nema brka, koga bih se ja plašio i s kojim se ne bih htio ogledati — smjelo progovori Mrašo.

Šaban i Ibrahim podignu se, da će polaziti, a Mrašo reče, da će ih pratiti do kuće.

Poslije odlaska njihova osta Jelena sama. Mati Janja legla je ranije i davno već usnula.

Na oniskoj sofri gorjela je vidjelica. Jelena namjesti po prostirku jastuk, legne i usne. Ali nemirno spavaše, jer je stadoše svakojaki sni mučiti.

Mraš se vrati oko pola noći. Prvi udarac na vratima prene Jelenu, a ona se digne, da otvori bratu vrata.

— Jeleno, ti si se već slatko naspavala. —

— Grozno, brate Mrašu! Vidjeh u snu dorata, gdje je preteko bedeviju. Opet me stadoše mučiti užasne prikaze. Najposlije vidjeh tebe, gdje te gone zaptije prema Luci, a na ramenu si nosio oštar hrastov kolac . . . . . Moji sni, brate, na zlo slute! —

— San je laža. Utrnut ću vidjelicu, a ti lezi do matere. I ja ću leći da spavam; ne misli ni na što, — sve će dobro proći — reče nehajno.

Jelena uzdahne i podje u drugu sobu, a Mraš legne da spava.

IV.

U Travnik pohitješe mnogi bezi i age. Sve hanove zapremiše. A mnogi se nastaniše kod rodjakâ i prijatelja, dok dodje vezir.

Sluge vodaju konje utrkivače ili obduljaše ulicama i travnjacima, sapete kolanima i ovijene gunjima, a na glave im natakoše zobnice tako, da gubica i nozdrve bijahu u zobnici. Pred vezirski konak postavilo kavaze sa štapovima srmom okovanim i praporcima.

U oči srijede zapucaše na gradu topovi. Grunulo ih ravno stotina — jedan za drugim kano znak, da se primiče novi vezir.

Pohitio narod preko dônje čaršije na kameni most, ma ne da hodaju, već kano da listom bjegaju pred kakom silnom ordijom. A zorom još ode u susret do Viteza na broju stò i sedamdeset konjanika sve u zlato i srebro nakićenih i oboružanih, a konji im pokriveni bogatim rahtima.

Najednom začu se dambulhana, krka pušaka, a sa tvrdje stanu opet grmljeti topovi.

Dotrčaše uzagrèpcê konjanici, pa se poredjaju pred konakom u dva reda, a za malo — eto sjajne pratnje vezirove. Vezir sidje s konja. Bijela brada pala mu do pojasa, a ispod oštrih obrvâ zareda ozbiljnim očima na okolo. Poglavari i prvaci stanu mu se klanjati, ljubiti mu ruke i skute, a on stade svima otpozdravljati. Na hodniku konaka stajahu u dva reda kavazi. Čim vezir unidje, kavazi udariše štapovima o tle, a praporci zazvečiše. Svatko je bio sretan, ako se može dotaći rukom vezirova skuta, prinijeti ga k čelu i poljubiti.

Ovoga dana podijeliše fukari sila kurbanâ, somuna i simita, a po mektebima dijelilo djeci halvu, da se znade, da je dan veselja, da je novi vezir došô. Sâm vezir darivao je gospodu bogatim darovima.

Sjutradan primao je vezir cijeli dan poklonike, ponajprije prvake muhamedovske, a poslije odaslanike kršćanske i hrišćanske.

Velik i slavan bijaše poklon otaca Franjevacâ. Još za cara Muhameda II., kad je provalio u Bosnu i poplavio je svojom silnom vojskom, a kršćani stadoše bjegati iz svoje domovine, našao se vječne spomeni vrijedan Franjevac fra Angjelko Zvizdović. Na polju Milodražici kod Fojnice obrazloži fra Angjelko pred glavnim šatorom caru Muhamedu: da šta će njemu bogata i plodonosna Bosna, ako mu ponestane naroda,

koji će zemlju težiti, a narod da bježi iz zemlje glavom bez obzira. Reče, da bi valjalo dati narodu dozvolu, da smiju slobodno vršiti svoj zakon.

Car razumjevši učenog Franjevca, pokloni mu plašt ukrašen zvjezdicama i izda mu athnamu, to jest povelju, kojom proglašuje kršćane slobodnima u vršenju zakona. Ovu athnamu običavahu predstavnici ili starješine samostanâ svakom novom veziru prigodom poklona na svečan način donijeti. Tako je za Ćuprilića donesoše gvardijani samostana kreševskog, sutješkog i fojničkog. Zaogrnuti crnim habitima, a pod kapom od kože stupiše u odaju, po kojoj bijaše prostirka od crvene kadife, a naokolo mekana sjedala crvenim jastucima za naslon, u kutu opet skupocjeni šareni dušeci; na tom uzvišenom mjestu sjedio je vezir bijel kano mjesec.

Prvi je stupio starješina samostana fojničkog, noseći pod pazuhom zavijenu athnamu, za njim sutješki, držeći rukom na lijevoj grudi voštanicu, a najposlije kreševski, noseći u lijepoj kutijici zlatnoga pijeska, kojim će se posipati vezirovo priznanje.

Duboko se po tri puta pokloniše, taknuv se vezirova skuta, poljubiše ga, a vezir klisi, dohvati ispod pazuha fojničkomu starješini athnamu i stane je čitati:

»Ja, koji sam sultan Mehmed Han, dajem na znanje svjema i svakomu, kako se izjavila moja velika milost k Franjevcima, koji donose ovu moju zapovijed; i ja sam naredio, da ih nitko ne smije uznemirivati, ni priječiti, niti se miješati u njihove bogomolje, već neka budu slobodni u carstvu mojemu. Neka su slobodni i rahat i oni, koji bi se povratili, da živu bez svake bojazni u carstvu mojemu i u bogomoljama svojima. Pa ni ja ni itko od mojih ljudi u carstvu mojemu, ne smije uznemirivati, mučiti ili patiti njihove ljude, dirati njihove

svetinje, njihova dobra i bogomolje. Dovedu li kakovog tudjinca u carstvo moje, slobodno im, pošto sam ih za to pomilovô ovom carskom poveljom.

A da nitko ne smije protiv ovoga pisma raditi, dok budu oni meni poslušni i uslužni, svečano se zaklinjem: Tako mi četiriju ćitaba i tako mi velikoga proroka našega! Tako mi sto dvadeset i četiri hiljade prorokâ i tako mi moje ćorde, koju pašem!

Pisano, dana 28. svibnja 1463.«

Pročitavši vezir athnamu, pritisne je na usta i čelo kano svaki turali ferman u znak pokornosti i savi je u ovitak.

Na to progovori prvi fojnički gvardijan:

— Dobro nam došao, čestiti vezire! Desno krilo carevo, lala, uzdanice carska, a naše sjajno sunce! Kano što se zvijezde klanjaju sjajnomu mjesecu, tako se i mi klanjamo i svi naši, sjajni aleme krune careve!

Poslije njega stupi sutješki:

— Dobro nam došao, čestiti vezire, carevo snažno krilo! Bio živ i sretan medju nama i mi u carevu zdravlju!«

Na to pruži veziru voštanicu, koju prihvati vezirov kavazbaša.

Ponajkasnije progovori starješina kreševski:

— Dobro nam došao, čestiti vezire! Ja starješina družbe kreševske po svečanim obredima našim, pružam mrvu zlata iz naše domovine, da njim pospete murećef na jaziji, kojom ćete slobodne nas pustiti ispred vaših svijetlih obrazâ; i molimo ovim, da nam izvolite odrediti džulus, što ga imademo vama platiti!

Vezir ozbiljna, ali mila lica dade im znak, da sjednu. Nakon male šutnje progovori vezir:

— Hvala vama, dobri starješine i svećenici! Dao Alah, bilo meni i vama hair-ola; i svima u carevu

zdravlju, koji me odabrao drugoč sada, da vam dodjoh ovamo! Čuli jesmo, a vidjeli nismo, da se narod buni u vašoj i našoj Bosni. No, ne daj Bože! U miru i poslušnosti bolje će nam radjati bjelica pšenica i svake hrane na pretek, više će biti vune i meda, kad se narod bude pazio medju sobom. A vi tako kazujte narodu; a što je carska milost vama naredila athnamom, ono vam opet priznajemo! —

Dvoranici donesu svakomu fildžan mrke kave. Dok oni srkahu kavu, zapovjedi vezir kavazbaši, da dodje ćatib u odaju, a njima naredi, da imadu platiti stotinu dukata kano džulus.

Istom Franjevci rasporezaše medju sobom džulus i platiše, u to unidje ćatib i napiše na koljenu priznanicu, kojom im vezir priznaje njihov svečani dolazak, carsku milost i zapovjedi svima carskim službenicima, da poštuju ovu carsku naredbu.

Vezir pročita priznanicu, potpiše je i udàri na nju svoj žig, pa zahvati dvjema prstima zlatnoga pijeska i pospe ju.

Na to donesu dvoranici tri nova crvena binješa i svakoga od njih zaogrnuše, a oni će na novo rasporezati se i dadu još trideset dukata veziru. A on će njima:

— Pravi ste ljudi, poštujte carske naredbe; jer careva je milost velika, a dobrota neizmjerna! Sretno putujte i gledajte, da se narod medju sobom pazi! —

Starješine se podignu, primaknu se do vezirova skuta, poljube ga i svaki će: — Čestiti vezire! Budi nama sjajno sunce, a mi bijasmo i ostat ćemo pokornici i vrijedni carske milosti!

Tri puta se pokloniše do tala idući natraške do vratâ. Na hodniku stadoše darivati službenike: kavazbašu,

ćehaje, tefterdare, ćatibe i sve ostale; a oni im iskazivahu počast, dok ne padoše pred konak.

Poslije bosanski bezi, age i spahije idjahu rpimice k veziru, a vezir svakoga milo prima i za zdravlje pita.

To je potrajalo do ikindije.

V.

Treći dan već za rana poćeše telali vikati gradom: Ko imade brza konja ili bedeviju, neka pohiti na košiju; ko će trčati pješe, neka se nadje ondje; gadjači, skakači i bacači kamena s ramena neka pohite na polje. Sam će vezir na polje na veselje doći.

Mili Bože, da ti je bilo pogledati! Zacrvenile se kape poljem zelenim, rpimice hiti malo i veliko, mlado i staro sokacima na polje.

Uzamamce prolaze telali izmedju naroda i viču, koliko je koji stavio na košiju: koji crvenu čohu, koji crvenu kadifu, neki opet konja, a bezi Hafizadići putalja. A veliko veselje čine narodu, kad viču, da je beg Vilić stavio za okladu svoju kćerku Umihanu za Selim-agina sina i bedeviju lastavicu; ako li je ne preteče, dobit će Vilić-beg brzonoga dorata.

Divan bijaše svanuo dan proljetni. Već je sunce pozlatilo golotinju visokog Vlašića i po zelenom polju posrkalo srebrenu rosicu. Na polju razapeše crven čador, u kom namjestiše bogate darove, gdje se sabraše najveća gospoda, a u sjajnoj pratnji došao je i novi vezir Ćuprilić.

Kad je vezir medju utrkivače došao, svi mu stadoše u taj mah na pozdrav i on njih stade pozdravljati. Prošav izmedju utrkivača unidje pod crveni šator, nad kojim se vijao zlatan alaj-barjak. Pod šatorom stane vezir posmatrati i čudom se čuditi, kakovih junaka imade u Bosni. Vidjao

ih već u Bosni, ali nikada još toliko na okupu i nikada krcatijih i ljepših.

Oko šatora provedoše konje obduljaše i krenuše niz polje do Viteza ravno do pika i biljega. U Vitezu napeše poprijeko vrvcu od jednoga do drugoga kraja, iza koje stane poredžija redjati konje, da ne reče ovaj onomu, da je prije potrčao. Na konje uzjahaše binjedžije; svaki izabra laganijeg jahača, a medju njima bilo je cigančadi, koja ne žali skrhati ruke ni vrata za aršin čohe.

Najednom zapale prandjije znak, da valja u jedan mah poletjeti. Popuste vrvcu, a konji pomamni poletješe. A da vidiš jahače, kada stadoše pasati bičem konje sa obadviju strana! Ni puškomet ne zagrabiše, a gurbečad izgubi se sa dorata i bedevije po ledini. A plaha životinja stade uzagrepce pod sobom kršiti kamenjiće i vitlati prašinom uporedo kano sokô i lastavica.

Leti bedevija, ali ne zaostaje dorat. Na pô sata puta jagmiše se, da bi ih mogla još dovrći mala puška na razmaku. Ali tada dorat preteče bedeviju. Na kojih trista koračajâ pred čadorom skrene bedevija stramputice, a dorat stiže do mete, gdje ga sustavilo, čohom i ćebetom pokrilo; prihvate ga dvije sluge i stanu ga vodati, da vruć ne lipsa, a zôr mu je probijao plamenom iz nozdrvâ.

Svi prvaci stanu čestitati Selim-agi, a prvi mu je čestitao vezir Ćuprilić. Selim-agu dopade Hafizadićev putalj. Selim-aga poče od veselja i radosti suze trunuti, ta nije njemu do tih darova, već do snahe Umihane. A begu Viliću malo se ražali, što dorat preteče bedeviju i što skrenu na stranu; no opet je i njemu milo, što steče zeta u Ibrahim-age.

Čim je svirka zasvirala, bubnjevi zabubnjaše, a narod, ugledav dorata na meti, pokliknu, a Ibrahim-aga izgubi se sa polja.

Za nekoliko časaka udari bedevija opet pravcem i sustave je na biljegu. Za doratom stigne bedevija prva i dobi beg Vilić nečijeg kulaša i crvenu kadifu.

Prodje gotovo pola sata, dok neki konji stigoše, a neki i ne stigoše; udarivši na stranu, izgubiše se na stramputici, a jahači izgubiše se kojekuda po ledini i udolicama.

Prve povedoše nakićene dorata i bedeviju, a za njima darove: putalja i kulaša.

Bubanj bubnja niz čaršiju, a dambulhana svira. Koliko je svijeta nagnalo pred njima, a sila ih dotrčalo iz džemata i mahalâ; ženskinje zasloniše glavama prozore iza rešetkâ, da se nagledaju veselja.

Vezir je otišao namah poslije velike trke, a mnoga gospoda gledahu još malu trku, a najposlije osta samo niski svijet, da se veseli, gledajući pješu trku, skakače na mješinu i bacače kamena s ramena.

Poslije podne izašlo je malo i veliko na zapadno travanjsko polje na Luku, gdje su imali junaci zametnuti bosansku igru na konjima, pucajući iz pušaka i džilitajući se džilitima.

Vezir je glavom izašô na polje, diveći se vještini junačkih Bošnjaka. A najviše se diviše vezir i svi glavari, kad počeše gadjati u nišan; a ovom zgodom odlikova se medju svima Mraš Baranin.

Vezir upita, otklem take puške Bošnjacima, otklem i ko je onaj gadjač, kojino je u tri reda pogodio nišan u srijedi? — A kad mu stadoše kazivati, da je Mraš Baranin izradio one dobre puške i da je Mraš najbolji gadjač, vezir zapovjedi, da mu Mraša dovedu.

Čim Mraš dodje, dotaknuv se vezirova skuta i poljubiv veziru obadvije ruke, podje natraške tri koraka i sustavi se.

Vezir pogleda ozbiljnim očima Mraša, pohvali ga i bogato nadari.

Svi stadoše Mrašu na polasku čestitati, ali u srcu i zavidjeti.

Čim se Mraš odmako, susretne Šaban-agu i Ibrahima. Na licima njihovim bijahu znakovi velikoga zabrinuća i nutarnjeg bola. Sva trojica odoše k Mrašu, da donesu Jeleni nevesele glasove i ponovno se dogovore o skoroj budućnosti.

* * *

Već sjutradan poslije kobne trke stade Selim-aga kupiti svatove, koji će ići u Skoplje po lijepu Umihanu.

Ibrahim-aga zataji svoj bol i pričini se pred svima i pred svojim babom, kano da mu je milo, što će dobiti Vilić-begovu Umihanu. No pred materom stade jadikovati, pa rasplaka svoju mater, a ona stane kukati:

— Kuku meni i kući mojoj! Svjetovala sam te, sinko, da biraš — ako te je volja — i kršćanku; a tvoj otac rekô mi je, da ti ne će braniti, da za nevolju uzmeš i kršćanku; a eto nu! — — Sada proda tvoje srce onoj, koja tebe ne ljubi, već ljubi tvoga pobratima Šabana. A ti, sine! Čini sada, kako te je volja, što god učiniš, bit će meni pravo! —

Ibrahim-aga sagnu se, poljubi majku i reče:

— S Bogom majko, mila hrano moja!

Pa ga nestade iz kuće.

VI.

U kući Mraševoj bijaše vrlo neveselo. Jelenu stade moriti tuga.

Još se jednom sastanu pobratimi. Čim unidje u kuću

Ibrahim, jave mu Šaban i Mrašo, da je družba sakupljena — na broju njih dvanaest, koji će udariti, ne žaleći glavâ — samo da otmu Umihanu.

Dogovore se, da će punim puškama pozdraviti i preplašiti svatove na najzgodnijem mjestu u klancu. Ali da treba nišaniti ja li u zemlju ja li u zrak — doklem do nevolje dodje. Odgovore li im svatovi olovom, tada ne valja žaliti glavâ. Ugovore, da će poslati Umihani potajno pismo, da u sukobu zaostane i okrene na stranu, a dvojica će stajati u pripravi i odvesti je na odžak Šaban-agin.

Zavjere se i zakunu čvrstom vjerom, junačkim poštenjem i pobratimstvom svojim.

Umihana se veoma rastužila, čuvši glasove, da je na okladi zapala Ibrahim-agi, pobratimu svoga vjerenika Šabana. Svojih jada ne htjede nikomu kazivati doliš materi, koja opet ne mogaše i ne smjede ni pisnuti protiv volje svoga vojna Vilić-bega.

Umihana je pomislila na srcu svomu: gledaj moga baba, kako me daje za nedraga!

No do nekoliko dana razvesele je tajni glasovi, da će Šaban sa svojim pobratimima i prijateljima dočekati svatove i oteti nju.

Prošlo je petnaest danâ, a bilo je poslati Ibrahim-agi kano mladoženji svatove po djevojku. Ibrahim-aga biraše, što mogaše kukavnije svatove, ali otac Selim-aga namakne nekoliko biranih momaka. Za djevere izabere svoga sestrića, a jer ne imadoše nikoga drugoga od roda, izabere za drugog djevera svoga pobratima Šaban-agu.

Petnaesti dan digoše se svatovi, ponijevši sa sobom

hrane, praha i olova. Pred njima se vijao alaj-barjak, za njim jahaše stari svat sa ostalim svatovima, a iza njih jengjije i dva djevera. Na Vilićevoj bedeviji jahaše glavom Selim-aga, a iza njega vodaše Šaban agin subaša Bećir pehlivan dorata, na komu će jahati lijepa Umihana.

Veselu kitu prati svirka i krika čaušâ.

Ibrahim-aga vrlo se snuždi, pače legne — zaboljelo ga je srce. A otac ga stade na polasku tješiti: da imade stotinu ranâ, sve bi prebolio, čim ugleda djevojku — Vilić-begovu Umihanu.

Čim svatovi krenuše na put, stade Mraš sigurati svoju junačku družbu. Prekosjutra rano imadijahu se vratiti svatovi sa djevojkom iz Skoplja. Sjutradan pred večer krene Mraš sa svojim drugovima do neke guste crnogorice, gdje ne bijaše nigdje kućâ ni sela. Svi bijahu oboružani do nokata. Konje privezaše za stabla i ječmiše.

Noć provedoše na šumskoj čistini, pijući i jedući u šaljivom tihom razgovoru.

Noć bijaše blaga, tiha; nebesa posuta zvijezdama, a mjesečina sijaše svu noć, kroz guste vršike zelenih omorika obasjavaše čistinu, po kojoj se razbacalo dvanaest junačkih drugova na dočeku.

Svatovi krenuše noću, vodeći lijepu Umihanu. Kraj Umihane jahaše djever Šaban-aga, komu se vrzale mozgom neprestano misli o skorom sukobu, a Umihana osjećaše se kraj svoga vjerenika sretnom i presretnom; no neka slut skore nesreće uznemirivaše joj dušu.

Približiše se već do kobnoga mjesta. Mrašo bijaše na opazu, dok njegovi drugovi neki se razgovarahu, a neki spavahu. Čuvši topot konja, digne Mraš družbu; poredja ih na razmak jednoga po jednoga, a sâm sa

trojicom u rpi sakriše se za grmlje, da u jedan mah opale puške i preplaše svatove.

Već je počelo jutarnje bljedilo razgoniti tanani mračak, koji se otimao svu noć bajnoj mjesečini, kano rijetka mrka koprena, koja krije djevojačka lica, a ma opet sakriti ih ne može.

U tren planu puške iz rpe Mraševe. Zazviždi zrnje tihanim zrakom visoko nad glavama svatovâ; planu peta i šesta. Smetoše se svatovi. Svima bijahu puške napunjene samo prahom bez olova, jedini Selim-aga napunio je svoje krutim zrnjem. Grmnu i svatovske puške. Šaban prihvati Umihanu za ruku, a dorat stade djisati u vis i propinjati se, dok se Šaban u tren oka dočepa uzde. Svatovi će neki natrag, a Šaban sa Umihanom na stranu ukraj puta. Opet planu iz zasjede puške; a Selim-aga opali svoje, otklen je pozreo sijevak, no promaši. Iz zasjede krcnu jedna, krcnu druga, — a Selim-aga pade ranjen sa bedevije.

Stade cika, stade viska, a svatovi će jedni natrag, a drugi u bijeg stramputicom.

Iz šumice polete na put otmičari na konjima. Okupe Umihanu i Šabana, pa će uzagrepce prema Travniku.

Subaša Bećir osta kod Selim-age. Ovaj ležaše ranjen na rukama Bećirovim, a do njih sustave se šest konjâ, stigavši natovareni djevojačkim ruhom.

Selim-aga mogaše još samo izustiti, da ga je pogodilo zrno Mraševo — pa izdahnu.

VII.

Mraš, Šaban-aga i Umihana proletješe glavnom ulicom, kraj velike medrese skrenu lijevo uzanim sokakom mimo groblje ravno u dvorište Šabanovo, a za sobom zasunuše vrata.

Svijet je istrčao iz magazâ, da se nagleda čuda, a nitko nije znao, šta se dogodilo. Medju ljudima nasta žamor i šapat, a najviše medju muhamedovcima, jer vidješe Mraša projahati.

Dok dugo iza njih dojuriše svatovi na konjima blijedi kano bez duše. Za malo pronosi se glas po cijelom gradu, da bijahu svatovi napadnuti iz zasjede i da Šerif Mraš ubi Selim-agu Bojalića.

Na sve strane razbjegoše se zaptije, da uhite Mraša, koga već čekaše u pripravi hrastov kolac i već mu bijaše namijenjeno, da će ga na glavnom mjestu u gornjoj čaršiji nabiti na kolac.

Svatovi, jengji-bule i djever drugi odjahaše u Selim-agino dvorište, a poslije dodjoše i drugi sa djevojačkim ruhom u kuću žalosti.

Ibrahim-agu propanuše suze, zabrinuo se za život svoga pobratima, pa ode do Šaban-age, ne znajući ni sam, kamo se Mraš sklonio, a nije li možda već u rukama krvničkim.

Šaban pusti Ibrahima u kuću i opet zasunu čvrsto vrata.

Ibrahim zarida u plač i baci se Mrašu na grudi, a Mraš poče takodjer plakati: na srce mu legla teška tuga, jer ubi svoga poočima, a oca milog pobratima svoga.

Dok se malo sabraše, stadoše Ibrahim i Šaban tješiti Mraša, da će ga braniti i zavjere se, da ga ne će pustiti u ruke zaptijama, dok su im glave na ramenima.

Janja i Jelena blijede kano krpe obilaziše prvake svih vjera, da se zauzmu za Mraša; jer je već puko glas po Travniku, da ga uhvatiše i baciše u tamnicu. Mnogi sažaljivahu Mraša, ali se ne htjedoše ma nijednom riječi obvezati, da će ga braniti i zagovarati. Jedni govo-

rahu, da će Mraša poslije podne po ikindiji na Luci objesiti; drugi opet, da će ga posjeći, a treći, da će ga sjutra po sabaha na kolac nabiti.

Obje bijahu u glavu kod vezira Ćuprilića. A ma taj im ozbiljno i u kratko odgovori: da je pokojni Selim-aga bio u carskoj vojsci, dobio je tri nišana, nadaren bijaše spahilukom, a mimo to njegov (vezirov) tijesni prijatelj. Da kakova je Mraš imao posla medju Turcima?

Bez milosti ih pusti.

Sam fojnički gvardijan zauzeo se za Mraša i sav medžlis, no sve bijaše u zalud.

A čim dodjoše Jelena i Janja kući, Janji pozli i ona legne.

Zaptije još ne dobiše Mraša u ruke. Saznaše, da je zaklonjen kod Šaban-age, uglednog sina pokojnoga buljukbaše Ćuprilića, hamidže vezirova. Već dvoč dolažahu zaptije, da im age izruče ubilca Mraša; no svaki put im se opriješe age, da dok su njima glave na ramenima, dotlen ne će pustiti Mraša.

Sve to začu vezir. Bijaše mu za čudno, da sin štiti ubilca svoga oca, a Šaban-aga kano muhamedovac prilaže više kršćaninu, nego svomu i turskoj pravdi. Vezir zapovjedi, da ako drugačije nije — a štedjeti valja Ibrahima i Šaban-agu, neka sva trojica slobodni sjutra dodju pred njega, a nitko ih ne smije putem priječiti ni dirnuti.

Medju ostavštinom Selim-aginom nadjoše ispisanu oporuku, u kojoj je očitovao dobrahan dio svoga imetka, što ipak nije promašilo trećine imanja, dijelom siromasima, da se okaju njegovi grijesi, dijelom džamijama, zatim 200 kesâ odredi u vasijatnami bedelu, koji će poći za nj na Meku, ako mu ne bude Bog dosudio, da može sâm

za života poći. U oporuci stajaše: ako bi on u boju ili okršaju pao izvan doma, da ga imadu na istom mjestu sahraniti i turbe mu postaviti. Najposlije stavlja na dušu nasljedniku, da one dvije male puške, koje su sakrivene na dnu sanduka, kojih nikada nikomu ne pokazivaše, imade spaliti na vatri; jer je iz njih ubio Gjota u Skadru — a veoma žali njegovu krv. Napokon odredi, da se imade sa minare glavne džamije učiti sàla.

Još prije, nego učaše mujezin podne, navijestiše hodže sa minare smrt Selim-aginu i zahvalnost Bogu, koji daje i uzima, koji stvara i obara.

Isti dan sahraniše Selim-agu ondje, gdje je i poginuo, kako je sam u vasijatnami odredio.

Ibrahim-aga ostane još uviek kod Šabana, bojeći se varke i da čuva pobratima svoga Mraša.

VIII.

Sjutradan bijaše krasno vrijeme, da od Boga ljepšega ne bi čovjek poželio.

Straža, koja čuvaše cijelu noć kuću Šaban-aginu, da ubilac Mraš krišom ne úteče, pred zoru se udalji i zamakne u dobre zaklone.

Na sokacima i na čaršiji vidjalo se toliko svijeta, kano da iz zemlje niču, a oni dodjoše, da vide, kako će goniti Mraša na gubilište.

Nitko nije znao vezirove zapovijedi osim službenikâ.

Ranim jutrom istom izadjoše muhamedovci iz džamija, opremiše se sva trojica: Ibrahim, Šaban i Mraš, pripasaše bensilahe, zatakoše puške i noževe, pa krenu po srijedi varoši u vezirski konak.

A svijet se stane čudom čuditi, da oni tako slobodno prolaze kano hajduci planinom, a zaptije ni mukaet, ma da bi se koji htio pokazati.

Stigoše u trijem konaka. Kavaz-baša javi veziru, da dolaze age i ubilac Mraš. Dobivši slobodan pristup, unidjoše sva trojica u vezirovu veliku odaju. Po tri puta poklone se do prostirke, taknuvši se vezirova skuta, poljube ga, pa opet stanu natrag i podviš rukû upru oči u vezira.

Vezir progovori:

— Ti si daklem onaj, koji se drznu ubiti Selim-agu, koji je služio u carskoj vojsci, tri nišana steko i dobio na dar spahiluk!

A Mraš će na to:

— Ne drznuh se, čestiti vezire! U okršaju bijasmo. Ja li ja — ja li on; jednomu je bilo ili obojici poginuti. A ma žao mi je, obadva mi svijeta: ovoga, na kom živim i onoga, na kom mislim vjekovati, žao mi je, da se učinih ubilcem poočima moga! Nijesam htio, već je Bog tako sudio. —

— Kakav poočim? — upita vezir, razvaliv oči ispod namrštenog čela, a u ruci stiskujući grčevito čibuk.

— Da, poočim, čestiti vezire! — progovore Šaban i Ibrahim u jedan mah, a Ibrahim produži:

— Čestiti vezire! Mraš je moj pobratim, on je ubilac moga oca i ja sam valaj prvi pozvan, da tražim u zamjenu njegovu glavu, da se osvetim. A ma on je moj brat nerodjeni kano i rodjeni, i sva trojica mi smo pobratimi. Umihana bijaše vjerenica pobratima Šaban-age, a na okladi je, a u šenluku trci tvome vezirstvu dobi pokojni moj otac za me. Mi se zavjerismo kano pobratimi, da ćemo jedan za drugoga svoju glavu dati. Mi htjedosmo, da Umihana ne podje za me, već za Šabana, jer mu je vjeru dala. Čestiti vezire, naše ogrijano sunce! Pobratimi moji podjoše, da stanu na put kiti i svatovima; ali tamo se zametnu krvava kavga. Moj otac po-

ginu: da li ga ubi zrno Mraševo ili ne ubi, a ko će to znati? A da ne bude Bog tako htio, moj bi babo i danas živio! Ja praštam Mrašu, jer mi je pobratim. A vi, svijetla krila našeg turskog cara! Ako l' ćete, i sudite; ako bude Mrašu do nevolje, da mu je poginuti — eto i nas, i mi ginemo! — Ali dok nam žive glave na ramenima zbore, dotle pobratim bez pobratima svoga stradati ne će! —

— Eto tako! — progovori Šaban-aga. — Tvoja riječ, čestiti vezire! Bog je jedan, a medju nama je ljubav pobratimstva — zajedno se pazimo, živimo i umiremo!

Kad je vezir razumio tri pobratima, dvije mu se krupne suze poskliznuše niz lica po bijeloj bradi, ustane i pruži ruku Mrašu:

— Sinko! Sada vidim, šta je i koliko vrijedi u Bošnjaka pobratimstvo. Slobodan si, kud te godjer volja poći! —

Mraš, držeći vezirovu ruku, sagnu se, prinese je k ustima, a iz oka mu kanu suza na ostarjelu vezirovu desnicu. Ova suza gotovo rasplaka vezira, pa će Šabanu i Ibrahim-agi:

— Sinovi junačke i ponosne Bosne! Zato i dodjoh u carevu poslanju, da vidim, šta nam narod radi, ljubi li se, pazi li se medju sobom? Mnogo jada i nevolje zaleglo se u vašemu vilajetu; ali mi jošter trepti sijevak nade pred ostarjelim očima, dok vidim, da medju krštenim i nekrštenim ovaka zavjera pobratimske ljubavi živi. Dok se vratim, kazati mi je vašemu i našemu caru na divanu: da u Bosni pobratimstvo živi, da taj narod budućnost svoju imade! —

Age poljubiše ruku veziru Ćupriliću i mnogo puta naklonivši se, odu slobodni iz konaka izmedju straža, koje im počast dadoše.

Na polju uspilo se mnogo svijeta, misleći, da će ih svu trojicu vodati na gubilište; a oni smjelo i oholo stupahu, rukujući se sa stotinom prijatelja i znanaca, na domove svoje, da snuju dalje o svojoj sreći i budućnosti.

IX.

Sedmi dan poslije pokopa Selim-age Bojalića sakupilo se u kući Ibrahimovoj mnogo ženskinja, jer se imala da čita molitva.

Poslije podne dodje Mraš, Šaban i još neki. Ibrahim je već prometnuo sve dolafe i sanduke, gdje je šta i čega ne diraše nikada za života očeva. Na dnu sanduka nadje divne dvije male puške, za koje mu nikad otac ne kazivaše, a spomenu ih u oporuci, da ih imade spaliti, jer su potajnice — ubojnice.

— Eto, brate Mrašu, divnih li pušaka u moga baba, a ne htjede mi nikada za njih pripovijedati! — poče Ibrahim.

Mraš stane posmatrati puške sa svake strane, sumnjajući o svačemu.

— Otklen poočimu ove puške? — upita Mraš.

— Moj brate! — progovori Ibrahim, — iz njih ubi otac nekog Arnauta. —

Mraš poče na novo gledati puške, a čelo mu se nabralo i namrštilo. Njih dvojica bijahu sami u odaji. Mraš gleda u puške i misli na davnu prošlost, misli na Selim-agu — i sad mu dolazi u pameti pred oči lik ubilca njegova oca, a u tom liku prepoznaje ubilca, svoju žrtvu, svoga poočima. Kosa mu se naježi. Da, nešto mu šaptaše, Selim-aga ono bijaše, no mnogo mladji u ono doba! Pričini se Mrašu, kano da sada pruža ocu Gjotu fišeke, da napuni puške; sada u duhu jasno razabira Selim-agu, sad se sjeća, na što prije ni pomislio

nije, kako aga škrinu — odape — sastavi; kako mu se otac Gjot savio ranjen do nogu. Vidi onu krvavu ranu na grudima, gleda onih dvanaest dukata, prosutih po daskama. Vidi i čuje zadnji dah svoga roditelja i one zaptije, štono ga sapeše, alku mu baciše oko vrata i guraše do pašina konaka — kano da on dijete ubi svoga roditelja. Sve to on gleda, a sumnja mu stade srce izjedati i trovati.

— Kako se zvaše onaj Arnaut? — upita Mraš. — Ima li ondje, piše li, kako se zvaše onaj — nesretnik? . . . . . — prekidajući ponovno upita Mraš, položiv puške na onisku sofru, koju zapremiše.

— Da, ima. Zvao se Gjot. —

— Gjot! . . . . . moj otac — — Gjot — moj roditelj, moj hranitelj, moj branitelj! . . . jedini moj, oh, da, jedini moj rodjeni otac — — —

Skoči se Mraš, pohiti prema dolafu, nasloni glavu i udari kano malo dijete u plač, stane ridati i cvijeliti.

Unišo je u to Šaban-aga, a unidje i hanuma, Ibrahimova mati, pričini im se, da je Mraš šenuo pameću. Sve zaman, dok se ne isplaka. A onda stupi k sofri i reče:

— Brate, Ibrahime, znadeš li, ko je ove puške gradio i komu bijahu namijenjene?

— Ne znam! — odgovori Ibrahim.

— Ja sam ih izradjivao i moj nesretni otac Gjot u Skadru. Tvoj otac naručio ih za dvanaest dukata u namjeni da će ih darovati svomu jedincu. A ma smelo ga u onaj tren zlo! Ja ih ponudih olovom, a on ubi moga oca, prosuv zlato po pustim daskama, a mene okriviše ubojicom oca moga . . . .

Ibrahim-aga i svi drhtnuše.

— Tvoj otac ubi moga oca, a ja, sin njegov, ne-

hotice ubih ubilca oca svoga — osvetih se poočimu momu — ocu tvomu. Tvomu ocu, pobratime, a ti uloži život svoj za mene — ti i Šaban-aga!

Ibrahim-aga položi dlan desne ruke na obje smrtne cijevi i reče:

— Prokletnice, potajnice! Ubiste mi poočima moga prije, nego poznavah . . . .

— De mi, brate, ove puške, da ih čuvam kano vječnu i krvavu spomen! — umoli ga Mraš.

— Dat ću ti ih, — reče Ibrahim, — samo malo stani! —

Uzme puške i podje na polje. Mraš posumnja, ali u čas sumnju razmetne, znajući, šta je vjera pobratimska.

U taj čas prasnuše dvije strijele na ognjištu.

Ibrahim-aga zadovolji posljednjoj volji svoga nesretnoga oca i spali puške.

Unišav u sobu, reče:

— Eno, brate, bijaše volja moga oca, koju označi u oporuci, da ih, klete ubojnice, spalim, da im se do vijeka trag zametne: to sam i učinio. —

Mraš pogleda u Ibrahima, maši se iza pasa svojih pušaka, iz kojih ubi Selim-agu, krokne na vrata, na ognjište ih stavi. Ne stigne još u odaju — puške pukoše i stadoše praskati u plamenu.

Čim stupi u odaju, klikne:

— Ibrahime! Tako neka izgine spomen krvnomu djelu momu i tvoga oca, kako klete puške izdahnuše! —

Plačnim očima stadoše se ljubiti pobratimi. A majka Ibrahimova položi glavu medju ruke, i zaljevaše suzama žuljave dlanove.

Mraševa majka Janja, ne preboli nenadane i nagle bolesti, već za nekoliko dana preminu. Ibrahim dovede

u kuću Jelenu, koja mu osta vjerna ljuba, ne okrenuvši nikada vjerom. A Šaban-agi i lijepoj Umihani nakloni Bog tri sina — kano tri sokola.

Godine 1808. buknu buna.

U buni padoše Mraš, Ibrahim i Šaban sa svojim sinovima u jednom jeditom okršaju, bijući se protiv nasilja silnih baša, a boreći se za dobro svoje domovine.

*
* *

Davno bijaše.

Mnogo se od onog doba iscijedilo bratske krvi u Bosni. Još se danas vide i pišu krvavi razboji, a povijest je sačuvala one tužne uspomene kasnijemu potomstvu; povijest, u kojoj će ostati vijekom ubilježene riječi viteškoga vezira Ćuprilića: da naš narod na osnovu svoga pobratimstva može se nadati lijepoj i sretnoj budućnosti.

Bože daj i nakloni! Da poslije mračnog doba bratske nesloge ogranu hrvatskomu narodu na osnovu bratske ljubavi, pažnje i pobratimstva dani sreće i blagosova. A ono jadâ, što bijaše za pustih vijekova, da izgore na žaru uljudbe i bratske ljubavi, kano što izgorješe puške potajnice-ubojnice Šerif-Mraša Baranina i Selim-age Bojalića!

Mehmed Omerović.

»Ne boj se onoga, tko se boji Boga!«

Mehmed Omerović bijaše najnesretniji momak u cijeloj čaršiji. Pa kako ne bi! U dva tri reda otvorio je radnju — i svakiput radio na štetu, ćaru ni pomena, a opet valja živjeti od glavnice. Malo potraje, opet zatvori trgovinu. Vidi napokon, da od toga posla nema ništa, ode u službu.

Do podne služi, a o podne reći će mu gospodar: »Mehmede, ti možeš ići — otklen si i došao, ja te ne trebam, jer ne mogu ni sam živjeti!« — A bile upravo rdjave prilike za trgovce.

Opet ode promišljavajući: kuda i kamo će? Otklen će živjeti, ruha i kruha nabaviti; zdrav je, pošten je — a nesretan . . . . .

Na jednom sve misli u jednu smisli, pa odluči, da će krasti i otimati, odluči tako — pa ma glavom platio. Ovu odluku otkrije dvojici svojih glavnih prijatelja, a oni razvališe oči od čuda.

— Zar si pobudalio, Mehmede? Zar tako misliš sačuvati poštene obraze tvojih roditelja? — Zapita ga jedan.

— Nema koristi, braćo! Ne mogu inače živjeti. Otvorim li radnju, nedjelju danâ trgujem, a onda opet zatvori magazu. Nadjem li službu, do podne služim, a onda će mi gospodar rijeti: »Ajde, otklen si došao!«

— Pričekaj, Mehmede! — opet će drugi prijatelj, — može se i tebi sreća nasmijati, mahni se rdjava posla!

Čudnovata bijaše doista Mehmedova odluka, a s kolikom pogibli svezana! Mlad, lijep momak, pošten, još nikada nije u zlo ugrezao, a sada se daje dušom i srcem na nečiste poslove.

Oba prijatelja njegova zabrinuše se za njega, kano da im je rodjeni brat. Navrni lijevo, navrni desno, ali on se ne dade ni za dlaku odvratiti.

— Nema druge, — reći će jedan, — već da upitamo jali hodžu jali muftiju.

Odu obojica k hodži, starcu, koga štovalo na daleko, a poznavahu ga i u Carigradu. Od korijena pa do vrha ispripovjede hodži onako, kako je Mehmed odlučio.

Hodža im reče: — Pošaljite ga sjutra k meni! —

*
* *

Hodža sjedi sam samcat u medresi t. j. u školi, gdje se uče djaci »softe« zvani, koji hoće da budu svećenici.

Hodža pali čibuk, pak gleda u rječicu, koja tik medrese žubori.

Eto Mehmeda. Pred vratima skine jemenije, naravna ahmediju, unidje u odaju i pozdravi hodžu:

— Saba ajrola, efendija! —

— Alarasozon, — odgovori hodža i mahne rukom, kô da mu htjede reći, da sjedne.

Mehmed podigne noge i sjedne.

— Šta ćeš, Mehmede?

— Ti si me zvao.

— Lijepo. Kaži ti meni: kako se živi u svijetu.

— Svakako, efendija, a ja, da ti pravo kažem, baš nikako. —

— Kako ne? Ja vidim, da se mičeš, govoriš, to valaj i živiš.

— Do jako kako tako, a od danas ne mogu više: eto — još stotina para u mene, to mi je sve.

— Trgovac si bio, gazda i sluga, pa gdje ti je ćar i ajluk?

— Efendija! Pravo ću ti rijeti: bijah trgovac već u tri reda i svaki put padoh, ne mogoh namaknuti ni najglavnijih novaca, a kamo li ćara. Bijah sluga od zore do podne, a onda mi gospodar reče: »Ajde sinko, ne mogu ni sâm živjeti, a kamo li da tebe plaćam!«

— Pa šta ćeš sada?

— Hoću da kradem i otimam.

— To su lopovski poslovi.

— Dašto, efendum, pa makar i grjehota bila.

— A umiješ li krasti? —

— E — da umijem, ne bih kano trgovac pao.

— Pa kako misliš sada?

— Pokušat ću, pa ma šta bilo.

— A umiješ li sakriti?

— Kad ukradem, onda ću valaj znati da i dobro sakrijem.

— Kradi, dijete; ali sakrivati nemoj!

— Pa kako ću, hodža? Uhvatit će me ljudi.

— Dobro ćeš izmaći.

— Kako?

— Tako. Ljudi će rijeti: ili da si budala ili pošten čovjek. —

— Reci de mi, dragi efendija, ima li to u ćitapu?

Hodža dohvati ćitapa, okrene list po list knjige — i stane, kano da je našao pravo mjesto, očima kupiti sadržinu, pa reče: — Znadeš, kako ćeš? Podji noću, kamo si namislio, samo k hodži ne idi! Pokupi, što se pokupiti dade, pak sve meći na tri rpe — a jednako dijeli. Kada pokupiš i na rpe namećeš, jednu rpu ponesi, a

a dvije rpe ostavi. Ali uvijek da si prije avdes uzeo, pa ako te stigne doba za klanjanje gdje mu drago, čim mujezin na minari zakuiše, a ti klanjaj!

Mehmed poljubi hodži ruku i pokupi se na vrata.

Ne more se besposlice živjeti. Onih sto para već je Mehmed potrošio, a treba i sjutra da živi.

Sjutradan obilazio je kuće i plotine.

Nakraj mahale nastavao je neki zgodan aga. Imao je kuću i do kuće malu kulu. Iz kuće u kulu vodio hodnik, a u kuću moglo se unići iz bašče bez ljestava; jer se tàmân prislonio dud kao ljestve uza zid. Smrklo se. Noć je nastupila. Bilo je dva sata poslije jacije, a pomrčina baš kako treba.

Ode Mehmed. Sretno se baci preko plota, pa po dudu uspne se na hodnik, a onda će pomrčinom dalje. Na hodniku skine jemenije i ostavi. Po mraku se ukrade na kulu. Na kuli bijahu vrata pritvorena, ali ne bijahu zaključana, kao u kući velikim plotom ogradjenoj — a nikada još štete ne bi. U kuli zapali luč, pak stane kupiti sudje, ćilime, bez i štošta od kućne privrede i kupovine. —

Šta Mehmed pokupi, sve meće na tri rpe, i ogleda i mjeri, da ne bude ovdje manje, nego ondje, a tamo opet više, nego ovdje. Jednu rpu zamota u veliki rubac i unakrst sveže, to je ona rpa, koju mišljaše kući ponijeti.

Istom hodža na minari zakuiše. Saba je. Jutarnje bljedilo poče razgoniti pomrčinu. Mehmed prostre svoj gunj i počne klanjati. Vjetar zanese i lupne vratima jednoč i dvoč.

U kući bijaše aga, stara nena, hanuma i jedinica agina Emina.

Emina bijaše divna i skromna djevojka; nije trebala

ni bjelila ni crvenila, njene jagodice bijahu krv i mlijeko, nikada nije pomolila bez prijevjesa glave na ulicu. A da rekneš, da nijesu momci petkom obilazili kućna vrata, — jesu i kaki momci: sami bezi i age.

Čuvala mati Eminu kano zenicu svoga oka, a još više stara nena. Aga bijaše čovjek čudnovatih nazora: on će Eminu za svakoga dati, samo neka je pošten čovjek, ali nikada za rdjava čovjeka, pa ma bio on kakav bogataš. Znao je reći: »samo ako je čestit i pametan, pa makar ne imao jemenija na nogama.«

Aga je upravo avdes uzimao, a vrata i troč lupnu.

— Ala mati, netko je u kuli! Već troč sam čula, da udariše vrata, — reče Emina.

— Čuješ li, aga? poče hanuma, netko je u kuli.

Opet lupnu vrata.

— Doista, dijete, ja sam zatvorila sinoć i dobro zatvorila vrata.

— A prodji se, ženska glavo, nadoveže aga, mačak hoda po tavanicama.

Emina zaviri na tavan hodnika, a ondje jemenije. —

— Babo, babo, eno jemenija! Kano da su muške, a tvoje nijesu.

Aga izadje iz odaje, tarući rupcem ruke: — Valaj, nečije jemenije! —

Dok je aga progovarao, a nena se već nagledala u kulu: vrata otvorena, a u srijedi momak klanja.

— Sine! vikne starica, života mi moga, u kuli čovjek — i klanja!

— Bit će pošten čovjek, dok klanja. Ded mu, stara, speci kave i zapretaj pogače! —

— Da nije kakav naopaki?

— Jok, mati! Naopaki ljudi ne klanjaju.

— Sine, ako ćeš onamo, bez noža ne idi!

— Ne bojim se onoga, tko se Boga boji; a koji se Boga ne boji, onaj ne klanja ni u veče, a kamo li u zoru u tudjoj kući. Bit će dobar i prav čovjek.

Ode aga hodnikom do kule.

Mehmed doklanja, ustane i ugleda agu.

— Saba ajrola, dobri aga!

— Alarasozon, neznano momče! Otklen ti ovamo? — upita aga.

— Nanijela me sreća. Eto, aga! Tebi dvije rpe, a meni jedna. Mislim, da sam pošteno podijelio. Mjeri, pa ako nijesam, a ti namiri iz moje rpe.

Vidi aga, da je taj sve pokupio, a kako zbori, čini mu se, da je ludov, pa ga sav u čudu upita:

— A zašto ti to dijeliš? —

— Zato, jer nemam, a ti mi sam ne daš.

— Mlad si, pa zaradi.

— Kazat ću ti, aga, sve po istini.

— De!

— Bio sam u dva reda trgovac. Pošteno sam mjerio, ali sve zaman, jer odnikle mušterija: u drugim magazama pazare, a na mene se ni ogledati ne htjedoše. Pustih ispod cijene, a ono opet ništa. Kad vidjeh, da nemam trgovinom sreće, podjoh u službu. Promijenio sam dva tri gospodara. Svagdje do podne služih, a o podne reći će mi gospodar: »Ajde sinko, vrijedan si i pošten, ali ne mogu ni sam živjeti, a kamo li tebe plaćati.« Napokon odlučih u poštenju krasti. Eto prvi put noćas — i ti me zateče.

— A znadeš li ti, da je krasti grjehota i prestupak, da to šerijat i kuran zabranjuje?

— I to znadem. Ali ja pitah hodžu, a hodža meni iz ćitapa pročita, da slobodno kradem, ali da sakriti ne smijem, i sve mi tako reče, kako ja uradih, a to je po ći-

tapu, a ti, ako hoćeš protiv ćitapa, onda — evo ti moje glave! —

Aga se zamisli, da dohvati umom, šta je hodža mislio i zašto ga je tako naučio.

— Ne ću protiv ćitapa, reče aga, ali ne dam, da nosiš ni ovaj jedan dio; jer moglo bi te nekoliko dana prehraniti, a što onda? Podji de sa mnom.

Aga odvede Mehmeda u odaju. Posjedne ga na meke dušeke i zapovjedi djeci, da ga dvore kavom i medovinom.

Već je svanuo bijeli dan. Kroz rešetke obasjalo sunce bijele stijene u odaji.

Mehmed sjedi i promišljava: je li vjera — je li izdaja . . . . .

Aga klanjaše u drugoj odaji sabu. Hanuma dogotavljaše na ognjištu nešto halve, a pogaču je već prije skuhala i zapretala. Emina je često munula pokraj vrata. Koliko je puta Mehmed opazi, toliko puta uzdahnu i sam sebi šapne: »Ah divne li djevojke, šteta što nemam novaca! —

Dok aga doklanja, a one već i sofru namjestiše. Tada će aga:

— Kako ti je ime?

— Mehmed.

— De, Mehmede, založi! Prvi put si u mojoj kući, ali nijesi posljednji put. U čaršiji ću ti otvoriti radnju. Imadem jedinicu kćer — i ona je tvoja! —

Stara nena, hanuma i Emina sakriše se iza vrata pa slušahu. Na posljednje agine riječi pomoli stara glavu iza vrata, pa će agi:

— Ta rekao si sto puta, sine, pa ne imao jemenija na nogama, samo ako bude pošten momak, da ćeš mu dati Eminu — — —

Rasema.

> Hej! Krajino, krvava haljino,
> S tebe vazda započinje kavga;
> Dosta li si majkâ ucv'jelila,
> Ljubovnicâ u crno zavila!
>
> Narodna pjesma.

I.

Davno to bijaše — i ne znam, da li se ko sjeća Muhamed-age, štono nastavaše u svojој kući u Gornjem Šeheru u Banjojluci. Muhamed-aga ne bijaše bogataš, ali ga brojilo medju zgodnije; jer je imao mimo kuću u Banjojluci još pod planinom Kozarom nedaleko varošice Kozarca na bujnoj ravnini svoje čitluke, nekih dvadeset kûća kmetâ, a na njivama i malen dvorac, gdjeno običavaše ljeti teferićati, a kadšto i zimi, ako ga povukla želja, da lovi lov po Kozari.

U Muhamed-age našao se prije jedanaest godina jedinac po imenu Munib. Otac se vrlo radovaše, gledajući dan u dan lijep napredak svoga sina. Nije bilo Munibu još niti desetak godina, a on je učinio već dvije hatme. Hodža pohvali Muniba pred svjema starješinama. U mektebu se desio tom zgodom i muftija, pa kad je čuo, kako Munib lijepo čita, mudre arapske poslovice tumači, na pitanja hodžina hitro i zrelo odgovara, onda će Munibu pun zadovoljstva: »E, baš si naraslo momče — a umiješ, vrijedan si doista, da te babo do skora oženi. —« Munib nadnese ruku na oči, porumeni i pogleda

ozbiljno hodžu — pogleda i muftiju. Muhamed-aga plivaše u radosti; hodži dade dukat, a djecu u mektebu počasti halvom i hljebom. Ponajbolji dar dobi Munib: babo mu kupi vranca konjica, zadjene mu za pojas dvije male i fočanski nož. — »Eto, sinko, reče otac, opremih te, a ti dalje uči, samo da budeš opremljen, da postaneš jednom junakom — Bog ti bio u pomoć!« —

Tako opremi Muhamed-aga svoga sina i pošalje ga sa subašom na selo kod Kozarca, da pokupi ondje trećinu i ostane do drugog ljeta. Muhamed-aga spremaše se, da putuje u Carigrad, a odanle namjeravaše s proljeća na Ćabu. Muhamed-aga povjeri svoga jedinca valjanim rukama vjernog prijatelja Mehmed-age u Kozarcu.

Malomu agi omili život na selu. Pokupiv žito, sitno spremi u hambare a krupno u koševe. Munib-aga nadgledaše subašu i kmetove kano kakav starac, da ne bi ma koja mrva po zlu prošla. Kako uredi poslove, povjeri žito i stoku subaši, a on ode u Kozarac k Mehmed-agi zimu zimovati, gdje ga paziše u kući kano rodjeno dijete svoje.

U Mehmed-age našlo se takodjer samo jedno dijete, kćerka Rasema, kojoj bijaše jedva pet godina. Munib se zabavljaše u kući sa malom Rasemom kano sa sestricom svojom.

Jednom se spremaše Mehmed-aga u lov, a kada to Munib opazi, stane salijetati agu, da i njega povede sa sobom. Aga stane Muniba odvraćati, da još nije dorastao pušci; ali sve uzalud. Dječak upravo plane i poče pokazivati agi, uzev pušku u ruke, kako on umije pritisnuti je k licu. Vidi aga, da nije druge, dadne Munibu nešto laganiju šaru i povede ga sa sobom.

Munib dočeka na Kozari neustrašivo u nekom tjesnacu medjeda, opali i sastavi. To bijaše agi vrlo milo, pa će

rijeti malomu: — Munibe! Rasemu njivim za tebe; ako mi nije Bog dao sina, a ono bar da imadem junačkog zeta, a beli, ti ćeš biti junak!

Munib-aga polazio je takodjer mekteb i u Kozarcu, a Mehmed-aga odredi mu nedjeljni ajluk (plaću) — i to vižlin ili 12 novčića. Takav bijaše običaj do nedavno u muhamedovaca, da roditelji odrede sinu neku plaću za sitne potrebe, kano što su besposlice: halva, kitire, buza, salep i koješta. Što je dijete veće, veći mu je i ajluk.

Munib otkidaše sebi od usta poslastice i donašaše maloj Rasemi. A da je Munib još nejak razumio želje agine, toga ne bi nitko reko, jer se u ono doba vladahu djeca po dječinski. Mehmed odgojivaše Muniba vrlo čedno, ali opet drugačije, nego se danas gaje. U ono doba rastao je dječak od jedanaeste godine pod oružjem i na konju; takav bijaše duh onog doba i naroda u bosanskoj Krajini.

Munib izgledaše s velikim veseljem knjigu od svoga baba, pa kad je primi, stane ju sam proučavati, selame dijeliti, a i sam je drugu knjigu nakitio na koljenu svomu i poslao je ocu.

Ne potraja za dugo, Muhamed-aga ode iz Carigrada na Ćabu, na putu se razboli i umre: umori ga kuga, koja je u ono doba silno morila na istoku, da se jedva desetina hadžijâ vratila sa Meke. Munib se sam tješio, Bog dao — Bog je i uzeo! ali ne mogaše tako lako pregorjeti oca.

Prolazila je godina za godinom — a Munib je narastao momkom. U toj dobi počinjaše tek shvaćati želje Mehmed-agine, a i Rasemi bijaše već petnaest godina. Ne bijaše momka u svoj Krajini, koji se nije otimao o divnu Rasemu; ali ne bijaše ni momka, komu bi dao

aga svoju jedinicu osim Munibu, što je obećao još nejačku u lovu na Kozari.

To bijaše one burne godine, kad se digla listom bosanska Krajina protiv carskih službenika i u Krajini nastalo bezvladje. Mehmed-aga jatačio je sa zloglasnim Kapićem i Kedićem — vodjama buntovničkim, a za sobom povuče i Muniba. No kada dodje u Krajinu serasker Omer-paša, počeše Krajišnici lukavo prati svoje grijehe pred pašom. Kapić se našao u neprilici; manjkao mu je samo pedalj do pogibli, pak svali svu krivnju na Mehmed-agu, da je on dizao ljude na ustanak oko Kozarca i Prijedora. Serasker smaknu Mehmed-agu, a ostalima pokloni život i pusti ih na slobodu, pače Kapića bogato nadari, misleći, da je tim lava ukrotio. Buna se sleže. Mislio bi, da je paša za sve vijekove pokorio ljute Krajišnike i uspostavio mir; no to je sve bilo — kano sunce, kada kroz natmureno nebo prosijeva, časom obasja zemlju, a časom se opet sakrije za čitavo gorje mutnih oblaka. Takav je mir namjestio Omer paša u Krajini, a Kapića i Kedića nadario, da imadu čim nabaviti praha i olova za novi ustanak.

Munib-aga bijaše već velika uzdanica bosanskih Krajišnika, a znao se sretno izmaći ovdje i ondje; ali oko Kozarca i Prijedora neprestano je mutio. Ne prodje četrnaest nedjelja, a Munib se nadje u Cazinu, gdje se sakupljahu nezadovoljni krajišnici. U Cazinu se nije znalo, ko pije — a ko plaća i šta ko želi. Dubrave oživješe hajducima: danom se sakrivahu, kuda kosovica zapovijeda, a noću plijeniše i plaćkahu, što bi im pod ruke došlo. Polovina plugova nije one godine orala, a to dodija već i spahijama; jer ako raja ne ore i ne sije, nema ništa, a od ništa i spahijama ništa. A spahije u prvom redu podignuše prašinu — valja, da je i sami najviše progutnu.

Sve već neustrpljivo čekaše, hoće li skoro ja li lijevo ja li desno puknuti. Raja već drktaše u toj neizvijesnosti, jer znadjahu, ako se gora obori, to će samo na njih i prve njih poklopiti. Nasta mala stanka. Svi čekahu u Bišću Redjića, Vranogračkog barjaktara, kakove će on donijeti glasove iz Carigrada. A dok čekahu Redjića, dotlen se pripravljahu na novi ustanak. Muniba prozvaše Turci efendijom, da mu tim izvojšte veće ime, da on može uz svoju hrabrost i junačke mišice što snažnije pokretati narodom.

Kako je dao paša smaknuti Mehmed-agu, od toga doba Munib je posve promijenio način svoga življenja: najradije na sami snuje kojekakove osnove, a u srcu mu kipi osveta, zato se i povuče u svoj zaselak kraj Kozarca. Često posjećivaše Rasemu, već je odavna uglavio vjenčanje, ali ga netom smetoše politički poslovi — i odlučio je sve da odgodi dotlen, dok se buna utiša.

Na selu ne primiri se za dugo, za nekoliko dana ode Munib u Bihać, u pravi osinjak. Kako prodje u Bihać, nije dao od sebe ni glasa Rasemi i staroj pomajci, a prodje već i nedjelja dana, minu eto gotovo i pola mjeseca, a one kukaju obje na domu zaokupljene kojekakovim mislima i u vječnoj brizi.

Poslije sušnog ljeta nastade suho jesenje vrijeme. Prvi snijeg posu poput mliva zemlju. U prvi mrak sjedjaše Rasema sa materom kraj ognjišta. Bože, kakove ih sve slutnje oblijetahu! Na polju prvi snijeg praminja, na drvniku jedva se nadje po koji suvarak, po svim krajevima vari se buna, a one same i zabrinute kukaju i tlape kojekaki udes. Najednom netko lupne o vrata. Rasema prepozna namah lupu Munibovu, skoči veselo i poteče k vratima. Pred vratima stajaše Munib sa još petoricom drugova. Munib pridrži pritvorena vrata i progovori:

— Rasemo, zlato i srce moje! Mi ćemo u drugu odaju, a ti s nenom pripravi večeru, jer ogladnjesmo; kratki su danci a dugi konaci. —

Namah udari Rasemu zmija u pô srca, čim napomenu Munib duge konake, a jedva ga je jadna ugledala. Pohiti k materi, a dotlen oni unidju, skrenu preko dvorišta u odaju pokojnoga Mehmed-age.

Došljaci posjedaju. Munib sam namjesti i potpali malo ugljena u mangali i ode k neni i Rasemi. Još se ne upitaše za zdravlje, a Munib će:

— Čujete l' me, neno i Rasemo! Opet buknu u Krajini buna; ne znam ni sam, kako će proći? Hoće carski ljudi, da se pokorimo tanzimatu, a hoće opet da bude raja ravna nama, a mi hoćemo, da nam Osmanlije ne kroje ni čakšira ni dimlija, a raja da tegli, kano što je teglila i do jako. Pogibija prijeti, staro i nejako napušta domove i bježi, valaj i vama je bjegati. Eno mojih prijatelja iz Krajine: oni ostaviše konje svoje na njivama, a sjutra će polaziti u Banjaluku. Moj pobratim Rašid-beg povesti će svoju hanumu i dvije nejake sestre u Sarajevo, a vi možete s njima — i kod njih ostati dotlen, dok se buna slegne.

— A kuda ću ja stara i nemoćna, tudji ljudi — nepoznate ćudi! — zavapi bolno nena.

— Ne plaši se, mila neno! Ta Rašid-beg je moj ponajbolji prijatelj, jedan drugomu dugujemo život, a hanuma i dvije njegove sestre sarajke su, one će tebe i Rasemu paziti kano svojad. —

— Šećerni Munibe! Zar ćeš pustiti mene samu preko planina, gdjeno vuci i hajduci napadaju putnike? — zarida Rasema.

— Mila Rasemo! Ja ću vas pratiti preko Karaule do Travnika, a odanle ćete sa društvom. Ja ostajem još

dan-dva ovdje, čekajući Vranogračkog barjaktara Redjića, koji se vraća preko Sarajeva iz Stambula. Sve, što je išto vrijedno, ponesite sa sobom, a u kući ostaje moj subaša; dok se Krajina poumiri, opet ćemo se vratiti na domove svoje i sretno živjeti. —

Nenu i Rasemu propanuše suze, jerbo vide, da im je ostaviti dragi dom i poći u daleke strane — samo da izmaknu bijedi i nevolji.

Večera bijaše hitro gotova. U to prispije i subaša Muho. Munib večeraše zajedno sa svojim prijateljima, a stara i Rasema dotlen slagahu u sanduke i svežnje svoju sirotinju, ruho, haljine, sudje i dragocijenosti, koje natapahu bisernim suzicama.

— Muho! Poče Munib-aga, prije osvitka dovedi konje. Put je dobar, a mjesečina do zore, bit će ugodno na putu. —

— Dobro, aga; ali ne znam, hoće li pet konja moći ponijeti stvari i njih?

— Do Banjaluke kako bilo, a odanle ćemo na arabi. —

Rašidbeg, starac srebrene brade, upre svoje boležljive oči u subašu i opomenu ga:

— Čuj me, Muho, ne će proći niti nedjelja dana — buknut će buna. Svakoj sili otpora imade, a namâ nije glavâ sakrivati. Tebi je čuvati ovu kuću, kano oka svoga zenicu, nije tebi hvatati se noža i puške, da se biješ izvan kuće, već je tebi, ako dušmanin navali na nju, braniti je svojim životom. Gledaj uvijek, da bude u kući hrane i džebane, da si spreman dočekati naše ljude: da žedna napojiš, gladna nahraniš, umornima konak dadeš i prazne puške fišecima nahraniš! —

— Sve će biti, kako ti, beže, i moj aga zapovijedate.

Muho se digne, prometne se puškom i opaše pripašajem. Svi legoše spavati — samo Munib pomagaše staroj i Rasemi spremati stvari za put.

Duge su jesenje noći, ali kad čovjeka okupe brige, kad te zateče u rastanku sa milim i dragim, pa da je duga kano godina cijela — i opet bi bila prekratka. Istom one spremiše stvari, a Muho stane lupati na vratima.

Munib digne svoje prijatelje na noge, otvori vrata i pusti konje na dvorište. Na tri samarice natovariše stvari, jedno konjče ostane za staricu, a drugo za Rasemu. Prijatelji uzmu avdes i klanjahu; poslije klanjanja krenu na put oboružani do nokata i zubi. Munib-aga zaostane, idući pješe za konjima, da čuva i pazi najveće blago svoje: pomajku i Rasemu svoju.

Ni bijeli dan još nije osvanuo, a oni padoše na banjalučko polje. Ravno skrenu u Gornji Šeher — i prodju bez ikakovih zapreka uz stražu u to gnijezdo najžešćih ustaša.

U Munib-aginoj kući, gdjeno bijaše na dočeku Rifatbegova porodica, sve bijaše već budno i spremno, a na dvoru čekahu dvije arabe basurama pokrivene. Nije bilo na poček, već namah natovariše na kola bolje stvari, dušeke i jastuke, a na samarice sanduke. Ženske zapremiše kola, a muškarci zajahaše konje. Dan poče svitati, a oni krenuše na put.

Tek drugi dan pod večer stigoše na travničko polje, gdje prenoćiše u nekom podrtom hanu kod Kali-bunara. Zorom opet nastave put. Munib-aga pratio ih je do Viteza. U Vitezu se oprostiše. Rasema podigne zavjesu sa obruča i gledaše Muniba, dok joj ne izginu oku sa vidika.

*
* *

Munib-aga i Rašid-beg ostadoše punih osam dana u Travniku, čekajući barjaktara Redjića. U Travniku se

uvjeriše o svemu: ondje nadjoše i carskih ljudi, koji tajno podžizahu ljude protiv carskih odredaba.

Redjić se još nije vratio, a kolaju glasovi, da će još koji dan izbivati i donijeti silne povlastice od cara.

Munib-aga i Rašid-beg vrate se.

II.

U Cazinu puče već top. Već se sabraše junaci pod kruškom »dinjačom.« Bihać zauzeše ustaše; kajmekama protjeraše, a Kedića izaberu poglavicom i vojskovodjom. Štogod ima Krajine izmedju Une, Sane i Vrbasa — sva se pobunila. Na tisuće njih napustiše svoje domove i krenuše preko Banjeluke na Varcar, Jajce i Travnik. U to doba nalazio se serasker Omer-paša u Mostaru i ne htjede dugo vjerovati, da se opet dignuše Krajišnici na otpor.

I Redjić se već vratio iz Carigrada i stane navještivati narodu, da je sva Bosna na nogama, počne žestoko potpaljivati narod proti carskim ljudima, tumačeć, da to nijesu pravi muhamedovci, već poturice, koji ne vjeruju proroka i ne klanjaju, a takav da je i serasker Omer-paša. Potpaljeni ustaše besjedom Redjićevom stadoše sada još žešće navaljivati na kršćane; kad oplijeniše kršćanske kuće, onda počeše pustošiti muhamedovske domove: što mogaše pobjeći, pobježe pred zatornicima u planine, a staro i nejako osta kod kuće kukajući.

Serasker prispije s vojskom nakon silnih okršaja pod Jajcem, Varcarom i Banjalukom do Kozarca. Ne mogavši Omer-paša uhoditi traga vodjama, dade Kozarac žapaliti, misleći, da će na taj način prisiliti Redjića, Rifat-bega, Munib-agu i ostale da se predadu. Doduše Omer-paša nije palio sela i gradova zato samo, da na predaju prisili krajiške ustaše, on je palio svuda i gdje su stanovali kršćani, obećavajući kršćanima, da će im platiti gubitak:

na što je je kasnije zaboravio. A palio je i kršćanska mjesta zato, da buntovnici ne uzmognu hrane naći i tako se prije pokore.

U Kozarcu se Omer-paša prevari, jer nije bilo ondje ni Redjića ni Munib-age, jedino zateče Rifat-bega i dade ga sasjeći, pošto mu ne htjede iskazati, gdje mu se nalaze drugovi.

Dok je Omer-paša palio i pustošio Kozarac i obližnja sela, Munib-aga vojevaše u Redjićevoj četi. Čim se stade približivati Omer-paša k Bišću, Redjić prebježe granicu i skloni se u hrvatskoj krajini: nije bilo Redjiću — govorahu tada mnogi — do toga, da se bije, već jedino da zamuti, a onda put pod noge. Munib-aga se sakrivaše po planinama kô zvijere, ne sluteći, da bi Omer-paša i za ime njegovo znao; mišljaše, da čim serasker zaokupi svu Krajinu, uvest će uredbe bile gore ili bolje, a onda će se slobodno vratiti u Kozarac. Ali se ljuto prevari; već prvi dan uhvatiše ga i dovedoše pred Omer-pašu, a on mu reče:

— Kopilane, kozarački čobane, toliko si sakrivio, da bi sâm pogriješio, da ti dadem jednim trenom skinuti glavu sa ramena! —

— Čestiti paša! Ako sam skrivio, sakrivio bi i ti, da si Krajišnik. Mi se ne opiremo carskim odredbama, već vašim ljudima: veziru i pašama, koji ne vrše po pravici carskih odredaba, a i ti nam pališ sela i gradove i hoćeš da budemo ravni raji. Da mi je doći pred padišaha — beli bi mu istinu iskazao, pa makar namah poginuo! —

— Čobane kozarački, ne ćeš više prikupljati svojih koza, a ne ćeš lje ni po Krajini mutiti, imat ćeš zgode do Stambula kajati se za svoje grijehe! —

Jadna, otrcana Muniba gonjahu pješe sa stotinama zarobljenih Krajišnika uz Kozarac, gdje je morao suznim očima gledati pusta ognjišta pepelom zasuta.

U Banjojluci pridružiše k ovim zarobljenicima još i druge, koje pohvataše oko Prijedora i Timara. Medju posljednjima nalazio se i subaša Muho. Čim opazi Muho svoga agu Muniba, suze ga propanuše.

— Munib-aga, jao tebi i meni, a još tebi gore! Dobri aga, izgubio si sve. —

— Još nijesam, odgovori odvažno Munib — i baci okosit pogled na redifu, koja ih gonjaše, — još nijesam svega izgubio, ta Rasemu i nenu još imam! —

— I to si izgubio, efendum! —

— Nijesam, toga ne govori. — —

— Jesi, života mi moga! — —

— Zar umriješe? Govori mi, ti znadeš, da, ti Muho, nešto znadeš . . . . de govori, turske ti vjere! —

— Nena je umrla. —

— Ah, uboga starice! Zar ne ću više tvoje dobre ruke ljubiti? —

— Izgubio si i Rasemu . . .

— Zar je i ona umrla? — — Govori, Muho, ili za uvijek umukni . . .

— Aga, da je umrla — laglje bi podnio; ali ona živi: drugi miluje njena krasna lica. —

— Zar je vjerom krenula? Ne, to, nije moguće. Ti se varaš, Muho! Reci de mi, otklen ti to znadeš? —

— Prije dva dana sretoh se sa jednim Sarajlijom u Prijedoru; on mi je pripovijedao, da se Rasema udala za najvećeg bekriju, što ga Sarajevo poznaje — a na okladi je dobi. —

— A ko je taj, znadeš li ga? —

— Znadem ga i poznajem u glavu. Zove se Salko Terzić; za moga boravka bijaše pelivan, a poslije je služio kano zaptija. —

— A kako je dobi i ote? —

— Dalje ne znam. Šta ti rekoh — istina je. Izgubio si sve: ni život tvoj kô ni moj nije više slobodan. —

— Ah, ako je tako, onda sam sve izgubio, onda ne marim, da me ovaj tren posijeku. O da sam jadan prije to znao, ne bih me sada bosa i gladna ovuda vodali! Zamijenio bih glavu, dok sam se oružjem pasao, a ovako ću sramotno poginuti. — Oh Rasemo! Šta si učinila?! —

Munib-aga mukom zatomi suze, a što više mu se povraćahu uspomène na Kozarac i na ono živovanje, to ga veće muke spopadaju, a pomoći se ne more.

Na govedarnici pred tvrdjavom u Banjojluci neprestano dotjerivahu po desetak, dvadesetak zarobljenika bez razlike: begove, age, efendije i seljake; okovane teškim gvoždjem strpaše sve u jednu rpu. Nekim je sudilo već u Banjojluci, a ostale digoše preko Sitnice u Travnik.

Kako golema bijaše kršla (vojarna) na travničkom polju podnu visokog Vlašića, svu napuniše krajiškim robljem. Kad ih natjeraše u prostrano dvorište, a kapije pozatvoriše, sva se kršla pretvori u pakleno mučilište. Štapovima i bičevima udarahu zarobljenike. Jao onomu, koji nije imao čim sebe otkupiti! — Ili je poginuo pod udarcima — ili mu staviše o vrat i na ruke teško gvoždje. Preko tri stotine osta ih još na mukama, a ostale pustiše isprebijane na slobodu.

Subaša Muho oslobodi se ropstva i okovâ. Munib-agu strpaše u onu jadnu četu, koja je imala po zapovijedi seraskerovoj poći u Carigrad u sužanjstvo.

Kano dâ su pticu iz kaveza pustili, poleti veselo Muho — i prva mi bijaše misao na Rasemu. Da preteče roblje i prije izvijesti Rasemu, pohiti ravno u Sarajevo.

III.

Kako se pobuni Krajina, nije mirovalo Posavlje ni Podrinje, pače se uzburkala i Hercegovina. U Sarajevu zavrglo se silno uhodarstvo, zločini, nesigurnost života i imutka.

Rasema sa svojom majkom nastani se u kući roditeljskoj hanume Rifat-begove. Ne prodje ni četrnaest dana, razboli se nena i umrije. Sada nastadoše za Rasemu dani žalosti, dani očajavanja. Iz Krajine dolažahu svakim danom žalosne vijesti, no za Muniba ne znadjaše joj nitko ništa kazati. Često je sama sebi govorila, da se Munib mogao svemu tomu ukloniti — kako je i njih odstranio, no opet ga ne htjede kriviti, sjećajući se onih sretnih dana, koje je proživjela uz njega kano seja uz brata.

Kako je Omer-paša krenuo iz Sarajeva k Travniku i dalje, da pokori one, koji se usudiše dignuti proti carskim odredbama, malo se okopni snijeg po ridima sarajevskim i nastupe blagi suncem prosinuti dani kano navjesnici rana proljeća, a u istinu bijahu samo navjesnici duge i krute zime. Nekog petka izmami sunce i staro i mlado na polje. Rifat-begovi nastavahu na velikom Horvatinu. I njih izmami sunce poslije podne, pa krenu Alifakovcem nuz dva turbeta, štono se danas tamo vidjaju, uzanom putanjom po vrletnoj hridi uz mezaru, gdje zagrnuše prije dvije nedjelje Raseminu milu majku. Nije običaj u muhamedovaca plakati na grobovima svojih milih; ali je Rasemu ipak vukla želja, da ugleda očima bar iz daleka onaj humak, gdje joj majku polegoše na vječni počinak, koji se još svjež izmedju krši bočio. Da bar pošalje onamo uzdah i poprati ga suzama djetinske ljubavi! Hitro zamaknu otalen i podju dalje ne daleko priboja Moštanice u Miljacku. S lijeve strane Miljacke imade nešto zemlje i kmet, a naproti nad vodom po-

nijela se u vis visoka stijena, a pod njom zinula duboka kotlina vodom napunjena. Dok im kmetica spremaše kafu, one se nadnijele nad vodu i gledahu, kako pjenušasta rijeka bije strmenito i oštro stijenje.

Na jednom se pokaza na timoru goleme pećine momak i dovikne Rasemi:

— Djevojko, sunce ogrijano, skočit ću u ovu dubljinu, ako mi obećaš, da ćeš poći za me! —

One mišljahu, da se momak šali. Ta gdje bi on iz one visine skočio u tu vratolomnu kotlinu i u studenu vodu!

Rasema se nasmije i dovikne momku:

— Ako isplivaš, tvoja sam — evo me, tako mi vjere!

I što bi rukom pljesnuo, a momak se već baci s visa u vodu, hitro se snadje u zamućenoj vodi, pa ispliva na njihovu stranu. Sve četiri stajahu, kano da su se skamenile, a momak prihvati ruku Rasemi:

— Ajde, ljepotice, da te vodim — na okladi te dobih! —

Rasema samo protrne: ujela ju zmija za jezik.

Momku bijaše ime Salko; mnogo je vrijeme hodao sa turkošama pelivanima, a poslije se vucao po Sarajevu, svačega se primio i opet napustio, nesretan kô nemiran duh, a inače bijaše veliki kavgadžija. Što je biti moralo i dogodilo se: on vjenča Rasemu. Cijelim Sarajevom pronijeśe se glasovi, kako je Salko skočio sa stijene u vodu, okladu i lijepu djevojku dobio.

Onu stijenu prozvaše: pelivan-stijenom — i danas je mnogi tako zovu, a Salka prozvaše: pelivan-Salkanom. Danas je udaren onuda carski drum od Bendbaše do Kozje ćuprije. Onuda, kuda se u ono doba nije moglo provući zvijere, gdjeno stajahu do pred tri godine krše-

vite i lomne pećine, po kojima se tek zmije, čavke i orlušine legoše, danas koracaš ravno kano po dlanu. Ona stijena i danas se ponosito u vis diže pod bedemom grada i bijele bastione.

Kad je subaša Muho stigao u Sarajevo, prva mu bijaše briga, da potraži Rasemu.

Kraj Miljacke nedaleko od bezistana, na tako zvanim: »Starim tabacima«, dizao se golem han, gdje se nalazilo kiridžija sa svih strana Bosne, Muhi dobro poznato svratište, dok je on na samaricama donosio stvari iz Banjeluke. Riječ po riječ sa različitim sarajevskim protuhama, dozna on, da se Rasema nalazi na gradu u ubogom kućarku Salka Terzića, koga primilo od kako se oženio poradi junaštva u beledijsku službu.

Kažu Muhi, da se Salko obično kocka do pola noći u Morićevu hanu; jer je njegova tajno prisluškivati, o čemu ko govori i promeće.

Muho ode u Morićev han. U istinu nadje ondje Salka, koga dobro poznavaše. Uhvati dobru zgodu i ode preko Kovača nuz tursko groblje na grad.

Dobro je upamtio kućerak. Lupne na vrata. Netko izadje do vrata i upita:

— Jesi li ti, Salkane?

Muho prepozna namah Rasemin glas.

— Ne, Rasemo, ja nijesam Salkan. Otvori, Rasemo!

— Ko si? —

— Ja sam, Rasemo! —

— Ah, ti si to, Muho, ako me uši ne varaju . . . . vaj me, Bože — šta sam učinila! I Munib je za cijelo ovdje . . . .

— Da, ja sam. Ne plaši se, otvori mi vrata! —

— Ah, Muho, ja se bojim, jako bojim .... zar je i moj Munib ovdje? —

— Ne, nije. Otvori mi vrata, ne plaši se! —

— Doći će Salkan, ubit će mene i tebe. —

— Ne boj se, pusta ženo! Salkan je u hanu, on se tamo igra i veseli, a ti ovdje kukaš i očajavaš. —

Rasema otvori vrata, povuče prijevjes na lica. Mjesečina je sjala kano bijeli dan.

Rasema odvede Muhu u kuću do ognjišta. Tamo otvori lica, koja joj pokrilo pod mutnim ugaslim očima bljedilo — znaci tuge i sjete.

— A gdje je Munib? — upita Rasema.

— Šta uradi, ako Boga znadeš, divna Rasemo? Zašto si krenula vjerom? —

— Gdje je Munib, očinjeg ti vida, reci mi, gdje je Munib? —

— Munib-aga kuka okovan u kršli travničkoj. Sjutra ili za nedugo gonjat će ga preko Sarajeva sa prvim sinovima junačke, ali tužne Krajine u vječno ropstvo u Carigrad. —

— Ah, Munibe! Da te mogu izbaviti ropstva .... ja nesretnica ... grješnica i nevjernica ...

— Rasemo! Pa da ga izbaviš ropstva, tek onda bi ga učinila najnesretnijim čovjekom: jer si krenula vjerom i za drugoga pošla. Oj, da si meni to učinila, otrgô bih ti nožem srce! — dokrajči žestoko.

— Muho, ja nijesam kriva, nevina sam. Istina je, da ja podjoh za drugoga; ali za to ne krenuh vjerom. Salkan me je na okladi dobio — oh, prokleti čase! — Ali srca moga nije dobio: srce moje kuca još uvijek samo za Muniba — ja ga ljubim i ljubit ću ga do smrti! —

Muhi se gotovo ražali sudbina uboge Raseme, koja zastre rukama oči i poče u sav glas plakati.

— Muho, reci mi, života ti tvoga, da li znade za to moj Munib? —

— Munib-aga znade. Ja sam mu kazivao u Banjojluci, kad ga dotjeraše saputana teškim lancevima — u kakvim se i ja onda nalazih. U prvi mah ne htjede mi vjerovati; ali kad ga dvoč uvjerih, problijedi i stane drhtati kano slomljena grana. —

— Muho-subaša ....

— Ne zovi me subašom! Ta nemate ništa: ni kuće ni košare, ni kmetâ ni hljeba — sve vam uništeno i pepelom zasuto ....

— Ah, Muho! Molim te, u tebe se uzdam, javi mi, kad će dotjerati Muniba ovamo; a ja ću pred samoga pašu poći, na koljena ću pasti, ljubit ću mu ruke i skutove, zaklinjat ću ga i nebom i zemljom, da mi pusti na slobodu Muniba. —

— Rasemo, teško će ga pustiti! Zar Munib-agu da on pusti, kojino je sa Redjićem, Kedićem i Kapićem podizao na noge Krajišnike od Kozarca do Vranograča! Ne znam, da mu je rodjeni sin, da li bi mu oprostio ... i opet mislim, da ne bi. —

— Ta valjda nije ni u paše tako tvrdo srce, da ga ne bi umekšale suze bijedne i nesretne žene. —

— Moguće, — progovori Muho, — ženske suze i molitve ganuše mnogo puta i najtvrdje srce. —

— Ah, javi mi, kad će stići! —

— Rasemo! Javit ću ti, budi pripravna — i to neka ostane tajnom. —

Na sat-kuli otkucalo pola noći. Sve je već pospalo kano poklano. Bližio se čas, kad će se Salko vratiti kući.

Muho se oprosti sa Rasemom i pusti se pokrajnim ulicama u čaršiju u han.

Sjutra rano poče se narod sakupljati u predgradju oko Koševa, jer se proniješe glasovi, da će dotjerati ustaše iz Krajine. Tamo se našao i Muho.

Najednom jurne povorka preko mosta. U prvom redu, gdje ih bijaše do dvadeset jedan za drugoga svezanih, opazi Muho i Munib-agu — gospodara svoga.

Sve tamnice napuniše sa zarobljenicima, a one, koji preostaše, natjeraše ih u dvorište i jakim stražama opkoliše. Opet ih stanu bičevati i batinjati: neke izbiše i pustiše, neke pogubiše, a preko trista njih odrediše u progonstvo u Carigrad.

Muho ode namah u grad, da javi Rasemi, da se požuri u konak.

* * *

Pred konakom čekahu odličniji bezi, age, bule i sirotinja, da mogu unići pred pašu.

Neki nose silno blago za otkup, neki pismene dokaze, a neki samo suze; medju potonje spadaše Rasema. Teško bijaše unići pred pašu, a još teže ganuti ga na smilovanje. Već se počeo mrak hvatati, a Rasema još čekaše. Zarobljenike digoše već davno iz Sarajeva. Napokon se netko smiluje ženi, jer se prokaza, da imade priopćiti paši neke tajne.

Rasema unidje pred pašu, razferedži se i pokaza svoje krasno, tugom zastrto lice. Već prvi pogled njezinih crnih očiju zabuni pašu. Padne mu pred koljena i poče mu ljubiti skute i koljena.

— Zastri se ženo! Koja te nevolja gonja? — upita je paša.

Rasema stisne ruke, podigne suzama orošene oči i upre u pašino čelo.

— Čestiti paša! Najnesretnija žena ovog vilajeta moli te za milost! —

— Kakovu milost ti u mene tražiš? —

— Čestiti paša! Poslao si moga vjerenika okovana teškim gvoždjem put Carigrada na galije .... milost — milost! Pusti mi ga na slobodu .... smiluj se ubogoj ženi, carska uzdanice! —

— A ko je taj tvoj vjerenik? —

— Munib-aga iz Kozarca. —

— Ha, zar Munib-aga? Onaj buntovnik, koji se usudio dizati bijesne Krajišnike na moje ljude, koji se protivio carskim odredbama! Da imade devet života — nijednoga ne bih mu alalio! A čija si ti kći? —

— Čestiti paša! Ja sam nesretna kći Mehmed-age iz Kozarca, koga si ti dao pogubiti. —

— Ha, i to jošter! Ti si kći onoga, koji je bio ucijenio moju glavu; milosti nema! —

— Dobri paša! Kaznio si mi oca, zašto kazniš nevinu njegovu kćer? Sve si nam uništio, spalio do crne zemlje; danas ništa nemam — ništa do li ovih čistih grudi i srca, u kom nosim svoga Muniba — i molim te, da se njemu smiluješ! Čestiti paša! Budi milostiv, zaklinjem te nebom i zemljom! —

— Da nijesi kći onog Mehmed-age, još bih ti se smilovao, ali ovako — idi, milosti nema! —

Na to se podigne Rasema i još će jednom smjelo progovoriti paši:

— Znaš li, čestiti paša, ko je bio moj otac Mehmed-aga? Sjećaš li se onog Turčina, kad si prebjegao kano vlaško momče preko Une, a on te posadio na

svoga konja i doveo te sa sobom u Banjuluku? Znaš li onog Turčina, koji reče, da bi ti još mogao dobar Turčin biti — i predao te Bojićevima?

— A ko bijaše onaj Turčin? —

— Bijaše Mehmed-aga — — moj otac. —

— Tvoj otac? Zar Mehmed-aga, koga dadoh sasjeći? —

— Da. A znadeš li, šta si mu reko, kad te je obišo u Carigradu? Da Krajine nikada zaboraviti ne ćeš. A ti danas tako nas progoniš — i oca mi ubi — i ubijaš mene, njegovu kćer....

Paša se zamisli, obori oči, kano da hoće zatomiti neku bol. Vikne kavaza i zapovjedi, da odnese hitro jedan zaptija knjigu bimbaši, da pusti na slobodu Munib-agu Kozarčanina.

Rasema izadje na polje, gdje je čekaše subaša Muho. Kad ona kaže Muhi, da se paša smilovao i zapovjedio, da odnesu knjigu za zarobljenicima i predadu ju bimbaši, Muho poče plakati od radosti i progovori:

— Rasemo, mi ćemo pješe, da ih stignemo i povedemo Muniba. Mrak se već hvata, ali ja znadem put do Romanije. —

— Muho, meni je prije poći kući, da pokupim dragocijenosti, što mi je ostalo od majke; jer, ako Bog dade, više se ne ću onamo vraćati. —

— Dobro, — reče Muho, — a ja ću te pričekati izvan grada kod vodenice. —

Muho ode u čaršiju, a Rasema kući.

Samo što Rasema stiže kući i tek se razferedži, eto Salkana na vratima.

Salkan ne običavaše nikada kazati Rasemi, kuda se sprema.

Čim Salkan unidje, svuče šeherske haljine i obuče zaptijske, zadjene za pojas nož i dvije male, pak baci nešto sitnih novaca Rasemi i reče:

— Evo ti, sjutra pripravi ručak! Ja polazim po zapovijedi pašinoj i ne vraćam se do sjutra podne. —

Rasema nije slutila nikakva zla, jer nije nikada ništa pripovijedala Salkanu o Munibu, niti je on znao, da mu je Munib suparnik.

Rasema se veoma radovaše, što se Salkan uklonio. Čim se Salkan mače iz kuće, Rasema obuče djevojačke haljine — one iste, koje nosaše u Kozarcu, o bijeli vrat stavi niz bisera i dvije struke dukata — dragi amanet mile majke, zatim se zaferedži, vrata zaključa i ode.

Večer bijaše tamna i hladna. Sitna kišica stane škropiti. Po tamnoj noći primakne se Rasema do vodenice, gdje je čekaše Muho.

— Spremih se, — progovori Rasema.

— Da li je Salkan dolazio? —

— Dolazio i otišao. Reče mi, da imade službu i da se ne vraća sjutra do podne. —

— Nikada bolje! —

Po krševitom putu krenuše nad »Starim Gradom« put Mokroga. Putem ne sretahu nikoga. Katkada čuše topot konja, a to bijahu kiridžije, koji se uklanjahu s puta.

Već je moglo biti pola noći, dok se oni proturaše vrletnom cestom i padoše u zelenu dolinu, na kojoj stajaše u kraj puta han, u kom je plamsala slaba luč, koja se vidjela iz daleka samo kano iskrica. Rasema zamače u stranu, a Muho će u han.

U hanu ne bijaše nikoga mimo handžije i trojice

kiridžija bez konja. Muho srkne jednu dvije kafe, pa upita handžiju:

— Ima li davno, kako prodjoše ovuda Omer-pašini sužnji? —

— Ne bih lagô, da reknem, da su već u Mokrom. —

— Ej, do zore oni će već prevaliti planinu Romaniju. —

— Neki hoće, a neki ne će. Mnogo njih opješalo, oni će ostati do prekosjutra, dok nadju zaptije konjâ. Otimaju konje kiridžijama na putu. Eto i ovima oteše. A oni, koji se još mogu pješe micati, oni će sjutra dalje.

Muho plati kafu i ode. Ne bijaše im do počeka. Rasemi drhtaše srce od radosti i žive želje, što će skoro vidjeti svoga Muniba. Brzim koracima hitiše. Najednom začuju topot konja. Uklone se u crnogoricu kraj puta, a netko projuri trkimice cestom. Muho šapne Rasemi:

— Kleo bih se, Rasemo, to će biti glasnik, koji nosi knjigu pašinu! —

— Dao Bog! — odgovori Rasema i stane još hitrije koracati.

Već se počelo od istoka bijeliti, nebo se stane vedriti, a oni ugledaše gola ledja visoke Romanije, već im bijaše na dohvatu Mokro i prvi han. U Mokrom bijahu tri hana, a sva tri zapremiše zarobljenici. U prvom hanu bijahu oni, koji će za koji sat nastaviti put, a u drugim dvjema oni, koji će sjutra poći. Medju robljem u prvom hanu bijaše i Munib. U tom je hanu noćivao bimbaša.

Bimbaša već ustao i primio pašinog listonošu. Već je zapovjedio, da mu dovedu Muniba.

Pred hanom stajahu već spremni zarobljenici, po dvadeset njih jedan za drugoga svezanih, a oko njih sta-

jahu oboružani Arnauti-zaptije. Munibu odriješe ruke i odvedu ga pred bimbašu u odaju. Do vrata stajaše pašin glasonoša Salkan Terzić, koga odredilo sinoć, da nosi pašinu knjigu. Bimbaša prouči još jednom knjigu i progovori:

— Munib-aga! Serasker, čestiti Omer-paša poznaje tebe kano najvećeg buntovnika u bosanskoj Krajini; zato si zavrijedio, da pogineš onako, kano i ostali kozari, s kojima si jatačio. Ali znaj, aga, da je velika carska milost. Suze tvoje vjerenice Raseme, kćeri Mehmed-agine iz Kozarca, ganuše pašu — i paša te pušta na slobodu,

Salkanu se kod vrata mozak okrenu, okosit pogled baci na Muniba, a u srcu mu plane osveta.

Munib-aga se zahvali na velikoj milosti, pokloni se i veseo izadje napolje.

Pred vratima hana stajaše Muho i Rasema. Kako opazi Rasema Muniba, zaboravi se; razferedži se, baci bošču s glave i pohiti na susret Munibu.

— Munibe, sunce moje! —

A Salkan, kako opazi Rasemu, klisi, poleti napolje — i vidje eno, gdje mu pala ljuba u zagrljaj agin, trgne kuburu iza pasa — opali i shvati Muniba u lijevo pleće, pa vikne: — Kopilane kozarački, to je moja ljuba! —

Munib-aga padne, a Salkan se maši druge kubure. Tek Rasema vrisnu, uočiv Salkana — a on joj saspe zrno u prsi. Kano jelika se slomi i mrtva pruži kraj umirućeg svoga vjerenika.

Zamutilo se pred hanom. Zaptije uhvate Salkana, razoružaju ga i odvedu pred bimbašu.

Muho podje namah za njima, suznim očima stupi pred bimbašu i prokaže, ko je i otklen je — i sve potanko ispripovjedi. Bimbaša saslušav Muhu, okrene se prama Salkanu, pak mu reče:

— Taman mi je žao Munib-age i Raseme. Ti si u zao časak danas uranio: zamijenit ćeš nesretnoga Muniba!

Salkana opremiše sa ostalim robljem u Carigrad — i tamo ga osudilo na galije, gdje je dovršio život svoj.

*
* *

Na brdeljku nedaleko od hana sahrani Muho gospodara svoga i nesretnu Rasemu, pa se vrati u krvavu Krajinu, gdjeno je iza stopa pašinih stala nicati bijeda i nevolja ljuta.

Muratov vir.

»Mami ga Muratov vir.«

Nar. posl.

Po dônjim krajevima Bosne, a ponajviše u bosanskom Posavlju često se čuje rečenica: »mami ga Muratov vir«.

Poznavao sam u glavu Murata. Za njega govorahu, da je imao nekad negdje agaluk, njivâ, livadâ i nekih trideset kmetâ. Ne marim znati, da li je istina. Moguće, da je i njegov agaluk progutnuo vir. Nitko za nikadar ne htjede da mu — ma u šali bilo — rekne »Murat-aga«, jer bijaše Murat delija i nije poznavao šale.

Murat bijaše davno prije zapreme kiridžija. Imao je dva konja, dvije samarice, na kojima je dan i noć prenosio trgovačke tovare iz Brčkog u Dônju Tuzlu, a iz Tuzle suhu šljivu u Brčko.

Bijedan i jadan jest kiridžijski život, gorak krušac, da ni Beduini po arapskim pustarama teže ne žive. Kiridžiju stiže kiša, pljusak, mećava i studen, on putuje danom i noću. Ako gdje zanoći, konji mu uvijek na polju; sretan je, ako stigne gdje ukraj puta kakav han, da se malo ogrije.

Daleko je Tuzla od Save. A u ono doba bijaše jedin han na vrhu planine Majevice.

Koliko snose kiridžije zla, a to još više njihovi konji,

sa kojih ne skidaju nikada samara, dok ih noge mogu držati. A ko živ nije vidio još samara: ono malo stelje prešivene, na njoj drvenica, sprijeda glavina, a ostraga krstina i ovo dvoje drže štice; to su kiridžijska kola i saone, koje kljuse nosi na ledjima, a sapnu ih kolanom ispod trbuha. Još imade u kiridžije poluga poput kolca, kojom tovareći podupire tovar, a kad natovari, zatakne ga na konja pod konopac, a sebi zatakne za vrat dug čibuk i tako putuje. Ima li više konja, tada prvomu kano ovnu prehodniku visi o vratu bronza, to jest zvonce.

Murat bijaše donekle valjan i uredan, no poslije ne htjede noću putovati, ne htjede da na polju noćiva, već u hanu i mejhani. Tamo mu smrklo i osvanulo.

— Kiridžija, kamo ti kirija?

— U handžije i mejhandžije.

Murat proda jedno konjče, da dugove plati, a drugo mu se proteglo po ledini, da po njemu crne ptice graču.

Ode Murat na Savu, da ladje vuče. Izradi si jarmenicu, pa čekaše posla u Rajevuselu. Devet godinâ vuko je ladje niza Savu i prema toku. A nije ni to šala vući prsima, koja tišti tvrda jarmenica na dugom konopu privezana za ladju. Zasukanih nogajica do bedarâ valja preskakivati jendeke, gaziti blata i obilaziti vrbike i rakitu, a po crnom čelu i grudima znoj teče.

I taj mu zanat dodija.

Ode i najmi se u nekog kmečije, da će prodavati hljebac po varoši. Ne bijaše Muratu teška široka daska i hljeb, ali on nije navikô vikati: »vruće, jàko iz peći!«

Pak mu i taj posao dodija.

Murat skuca nekoliko groša i stane trgovati. Otišo je na selo, tamo nakupovo jajâ, pilićâ i kokoši, pak je nosao i prodavao po gradu i na ladjama. Ali dobitka ili

po njegovu ćara bijaše malo i ne svaki dan, a potrebe uvijek jednake. Osta najposlije puste kese i bez peradi.

Jadan Murat, šta će sada?

Ne bijaše druge, već ode u amale, da nosi tovare. Uze staru vreću, u nju slame nameće, preŝije, pa si načini samar ramenjak.

Težak je krušac i amalov. Ko je slabih ledja, malo će zaraditi; jerbo se tudijer ne pita, koliko hoćeš, već koliko možeš. Murata je Bog upravo stvorio, da bude amalom.

Murat bijaše gorostas. Viši od hvata, a širi od dva lakta, debljih mišica, nego djevojka u pasu, a šakâ medvjedjih, ta ne znam, bi li se ko našo, da se s njim šaka. Nosio je jemenije od krute kože, a šalvaretine sašivene od starih vreća, a oko pasa širok ćemer od kože. Odjeven samo tananom košuljom širokih rukava, koje običavaše nabrati do ramenicâ, razgaljenih grudi, koje bijahu nalik ceru, koga se mašina uhvatila, a na grudima osta mu utisnuta pruga od jarmenice, dok je ladje vukao.

Bijaše širokih lica, duge guste brade, krupnih brkova, čela visoka, obrijane glave, koju pokrivaše mastan fes bez kite. Krupna glasa, okosita pogleda, volje odlučne, a inače kavgadžija; zato ne htjede nitko da mu zavrziva i u njega zadirkiva. Govorahu:

»U piću je teška pijanica,
A u kavzi ljuta kavgadžija.«

Pio je svako žestoko piće, a inače držao se strogo turskog zakona: ramazan postio, avdes uzimao i klanjo.

Kako je samar uprtio, mnogo je zaradjivao, ali opet ne mogaše kuće steći. Nadošla jesen, a ladje prestaše ploviti, onda i amalima zadje sunce za goru.

To su sve zanati, koje bosanska fukara radi. Valjalo mu se opet kakva posla primiti.

Ode na skelu, da bude prevozilac.

Taj mu posao veoma omili, a ne bijaše njemu težak. Kano kosac kosom travu, tako njegove junačke mišice teškim veslom presijecahu najveće valove na Savi.

Sjećam se živo. Jednoć se vozismo sa slavonske obale na brijeg bosanski. Sava bijaše mutna kano kaljuža, a nabujala ravno s brijegom, potisnu ju Dunav. Golemi valovi vjetrom tjerani silno krkoriše. Trebalo je snažnih mišica, da presijecaju burne valove.

Ladja bijaše puna puncata ženâ i muževâ i nekih dvanaest vreća krumpira u njoj. Murat sleže ramenima, ne da se boji, da će sustati; već se činilo njemu, da je ladja pretovarena, a ne htjede ni riječi da reče.

Otisnu ladju, a kad presjekosmo maticu i uhvatismo se sredine, udariše u ladju valovi, poče nas voda pljuskom prati i ladju zaljevati. Stade vriska ženâ, a mi se u čas dogovorismo, da spasemo žene, to ćemo mi muškarci poskakati u vodu i s božjom pomoći isplivati. Murat sve dotlen šutijaše kano nijem, ali sada, kad vidje, šta mi naumismo, izdere se na nas:

— Ludovi! Zar vam je volja poginuti — ko bi živ isplivao iz tih valova? —

A mi uprijesmo oči u Murata. Stade vriska i pomagaj ženâ, vide, da im je umrijeti, a nadošô je taman čas odlučan. Murat zažagrivši očima kô tigar, povuče veslo, klisi i stane bacati vreće u vodu. Dok posljednja ljusnu, za čitav lakat poskoči ladja nad vodu.

Zanijela nas dobrahno voda; ali ipak bijasmo za nekoliko minuta pod desnim brijegom.

Ne bijaše Muratu krivo, platismo dvostruko prijevoz.

Ko bi rekao, da u onim rutavim grudima okosita i nemila pogleda gorostasa kuca plemenito srce, puno ljubavi k bližnjemu!

Od toga dana postao je Murat vrlo štovan.

U dva tri reda bijahu prigodom veselja trke čamcima na Savi. A Murat svaki put prestiže sam samcat veslajući i onaj čamac, na kom bijahu četiri veslača. Svaki put dobi čohu.

Dade si sašiti gunjac i dimlije od čohe, da se vidi, ko je junak i valjan veslač na Savi.

*
* *

Bijaše krasan ljetni dan. Neki bogatun imao je veliko veselje na domu svomu i dade sagraditi lijep čamac i stavi ga na košiju, ko će prvi na metu doploviti, onaj da dobije čamac.

Murat se poveseli, ako mu zapane čamac, da će napustiti skelu i početi ribariti. Ta i to je fukarski posao!

Čamac stajaše po dnu desne obale više Brezovoga polja, nakićen zelenilom. A od Blažuje, zelene ledine na desnoj obali, gdje Bošnjaci drže sajmove, imadijahu da se otisnu čamci, koji hoće da se natječu.

Površina Save bijaše mirna, tiha, kano uljem zalivena, gdjegdje samo plisnu koja riba i zapjeni, potisnuvši male kolutiće.

Šest čamaca i jedan ribarski čun stajahu u pripravi, da se potisnu po onoj milovidnoj glačini srebropjene Save.

U svakom čamcu bijahu po četiri veslača, a u čunu sam Murat.

Na jednom pljusnu vesla, zaplove čamci i čun.

Što bi tri puta pljesnuo rukama, a Murat već bijaše pred čamcima. Svi u jedan mah kliknuše sa obale: »Muratov će biti čamac!«

Sijeku vesla — pljusak pljušti, čamci brzi, ali čun još brži: daleko se poodmače, već se vidja malen kano koritašce.

Al na jednom stane čun tonuti. A ovi sa čamceva viču jedni drugima:

— Brzajte, momci! Tone.... tone, brže, momci! Hej Murate! —

Pljusak pljusnu, kano da se riba izbacila nad površinu; a ono je Murat skočio u vodu, da ispliva na obalu.

Dok oni stigoše onamo, već se poumiriše talasi i iščeznuše veliki koluti, samo se vijao kano vrtoglav gladan vir, u kom nestade za uvijek Murata.

Veslači uhvatiše u dobar čas čun, još ne bijaše sav utonuo.

Kad ga privedoše k brijegu, izvuku ga napolje i stanu ga posmatrati sa svih strana.

Postrance sa obiju strana nadjoše po jednu bušotinu, sasvim nove vrsti, kuda je voda prodirala.

Jedan od veslačâ mahne glavom i reče: — Prokleta zloba i žuta zavisti, ne bilo vam nikada traga! —

Jedna rdja vrlo se pokunji i mrkim pogledom motrijaše čun — kano da gleda nevinu žrtvu pakosnoga srca svoga.

Gdje je što.

Strana.

Lepušić: Slike iz Bosne.

Milostiv aga	5
Hadži-Ostoja	12
Zapreke	42
Pobratimi	51
Mehmed Omerović	93
Rasema	100
Muratov vir	124

